
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

Sebeos, Bishop of Bagratunik
Patmutiwn Sebeosi Episkoposi...

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՍԵԲԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ի ՀԵՐԱԿԼՆ

136

ԸՆԾԱՅԵԱԼ Ի ԼՈՅՍ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ Տ. Տ. ՆԵՐՍԷՍ Ե.
ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ
ԵՒ
Ի ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԵԱՆ ՍՐԲՈՅ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ
Տ. ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՍՐԲԱԶԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
ԵՒ
ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՎԵՀԱՓԱՌ ՊԱՏՐԻԱՐՔԻ Կ. ՊՈԼՍՈՅ
Տ. ՅԱԿՈՎԲԱՅ ԱԶԳԱՍԷՐ ՍՐԲԱԶԱՆ
ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

239 p.

Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ
Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ՄԻՒՀԷՆՏԻՍԵԱՆ
1851 — ՌՅԱ

ԿԱՆԽԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Չի՛ք անձկալի բարութիւն յաշխարհի ազգասէր և հայրենասէր անձին քան զիւրոց հայրենի հնութեանց. մանաւանդ եթէ յայս գոյցէ ՚ի դէպ ժամանակի. յորում ՚ի բազում նշխարաց հնութեանց ազգիս ՚ի լոյս ածաւ Սեբէոս այս պատմագիրս.

Գուցէ եթէ ունէր ոք կարծիս զհարազատութենէ պատմութեան մերս քերթողահօրն՝ կարէ բաւական առնել զիւրն տարակուսութիւն. և մեք ոչ եթէ ՚ի ձեռն գրոյս այսորիկ ծանեաք զստուգութիւն պատմութեանն ազգիս, այլ՝ եթէ ունէր Խորենացին ազդ, և այլք՝ պատմակաց վասն հարազատութեան պատմութեան մերս աւանդութեանցն, ոչ երկբայիմք՝ թէ բարձեալ լիցի այսու՝ և փառաւորեսցի անուամբ Խորենացւոյն մերս Քերթողահօրն վասն ստուգագոյն գրելոյ զհարազատութիւն Հայկազեանս գրոյն։ Իսկ որում Սա առաջացուցանէ այսոց պատմչաց մերոց զհնագոյնութիւն՝ և առաւել եւս զկորովութիւն. զի Ագաթանգեղոս քան զԽորենացին հայրեն մեր գոլով յառաջ ժամանակաւ իբր հարիւր և ութսուն ամօք հանգամանսն նախին պատմութեան զհարազատութիւն Ագաթ. Ա. գծանակարութեան մերոյ։

Արդարև ո՛չ համարիմ չափազանց ջատագովլ՝ յորջորջել զՍա Մատեան Ոսկեղէն ազգային հընութեան վասն հայերենախօս ոճոյն. և արժան վարկանիմ զայս երկրորդ դասել յետ Քերթողահօրն ցանկալի դպրութե՛ վս՟ հնախօսութե՛ 'ի մասին Արձանագրութե՛, և վս՟ այլոց պատմութեանց՝ որոց մինն է նամակ Մովսէսու Երիցու առ Տ. Կոմիտաս Կաթուղիկոսն, և նորին դրութիւնն սքանչելի՝ առ Մովսէսոս Երէցն. զորս ընթերցասէրք չեն տեսեալ տակաւին 'ի գիրս այլոց պատմչաց. թող և ըստ մասին Քրոնիկոնին.

Արդ՝ ամենայն ինչ երկու և երիւք վկայիւք հաստատի ըստ Տեառն բանի. ապա ո՛րչափ ևս առաւել ստուգագոյն լինի յորժամ վկայն իցէ յօտար ազգաց. և նա՝ ո՛չ վասն շահասիրութեան և փառասիրութեան, այլ միայն պարզապէս կացեալ վկայ ճշմարտութեան՝ գրէ միայն զստուգութիւնն, որ տեսանի 'ի Մարաբբա փիլիսոփայն Մծուրնացի՝ որ եհան յարձանագրութենէն Ագաթանգեղեայ. որպէս վկայէ Սեբէոս:

Ահա եհաս ժամ ստուգութեան, արարեալն Խորենայ սուրբ հօրն մերոյ ո՛չ յայնմ աղբերէ, այլ յայլմէ գրութենէ և յայլ լեզուէ. բայց ըստ նիւթոյն և ըստ հայերենաւանդ ստուգութեանն ո՛չ մի ինչ պակաս՝ այլ առաւելագոյն քան զայն. զի զհրաշալի ասացուածս հաւոյն մերոյ Հայկայ ընդ Բելին բելիարայ, և զայլ բազում պատմական տեղեկութիւնս զարմանալիս նկարագրէ:

Արդ՝ ո՞ հայրենասէր ոգի՝ ո՞ ոք իցէ արդեօք՝ որ ո՛չ փղձկիցի 'ի սիրտ իւր, և ո՛չ յարտա-

տուս շարժիցի վասն Աստուածախօս լեզուին և աստուածապաշտ գործոց արիութեան մերոյս Հայկայ. վասն վիճման և խօսակցութեան ընդդէմ Բելայ:

Եւ արդ՝ Խորենացի հայրն մեր գրեալ էր 'ի Մարաբբայ Կատինայ 'ի Յունականն 'ի Քաղդէական լեզուէ թարգմանեալ գրութեանց. բայց մերս Սեբէոս յայլմէ աղբերէ հանեալ զաս՝ տայ ճաշակ ազգիս. ըստ որում պատմէ. «Անդ հաւաքելով 'ի մատեանն Մարաբբա փիլիսոփայի Մծուրնացւոյ՝ զոր եգիտ դրոշմեալ 'ի վերայ Արձանին... յապարանսն Սանատրուկ արքայի՝ հանդէպ դրան արքունական տաճարին. (որ հրամանաւ քաջին Տրդատայ արքային Հայոց՝ 'ի ձեռն Ագաթանգեղոսի արձանագրեալ էր Յունարէն գրութեամբ)..., զոր իմ գտեալ 'ի նորին աշակերտացն 'ի Միջագետս՝ կամեցայ ձեզ ցուցակարգել»:

Արդ՝ սոյն փիլիսոփայս հանեալ է յԱրձանագրութենէ ըստ գրեցելոյն, և հանդիպեալ Սեբէոսի 'ի Միջագետս աշակերտաց սոյն փիլիսոփայի՝ հեղեալ է 'ի մերս բարբառ 'ի Յունարէն կամ յԱսորւոց դպրութենէ:

Արդ՝ եթէ հայեսցուք 'ի Սեբէոս՝ յետ Խորենացւոյն իբր հարիւր քսան ամաց 'ի յայտ եկեալ է այս Արձանագրութիւն. որովհետեւ Սեբէոս էր յետ Խորենացւոյն իբր 140 ամաց, վասն զի գրէ Սեբէոս՝ «Ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն, քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ 'ի դուռն արքային Պարսից... և բացեալ զաւերածն վասն սեանցն. և այլն»:

Որոյ վասն՝ չէ հանդիպեալ Խորենացին այն Ար-ձանագրութեանս զորմէ խօսեցեալ եմք ։

Անշուշտ պատմագիրն մեր ստուգապէս և հնախօյզ 'ի խնդիր ելեալ սակս ազգային յիշա-տակարանաց՝ ոչ բաւական համարեցաւ զԽորե-նացւոյն և զՏարօնացւոյն զպատմութիւնն 'ի յօժարական փութոյ անձին՝ կամ յառաջադիմանէ ուրուք, չգիտեմք յորմէ պատճառէ, զաւնիք որ չեհաս 'ի ձեռս մեր ամբողջագոյն օրինակն սակս հատոր ընթերցող յիշատակարանի արժին, իսկ թէ 'ի յայսս դայցէ 'ի ժամանակին, որպիսի եղ-եալ է յայլ մատեանս մեր ։ Զի՞նչ տարակոյս թէ ըստ օրինակի խնդրանաց Սահակայ Բագրատուն-ւոյ 'ի Խորենացւոյ սուրբ հօրէն՝ խնդրեալ իսկ որ 'ի սմանէ ։ ըստ որում 'ի գլուխ բանին ասէ ։ « Այս եղեւ ոչ 'ի կամակարական սխալանաց վասն խուզարկի զանազանութեանց ժամանակի » . ըստ եւս ասել « Զանազանի , կամ զան եղեւ տարաբերելն ժա-մանակի » ։

Արդ՝ մի ոք տարակուսեսցի թէ ընդէր միոյն չեւ ցայժմ զայսմ Արձանագրութենէս ոչ ոք յի-շատակեաց . ոչ տպագրեն յառաջին ծածկեալ էր որպէս յայտնէ պատմութիւնս ։ Այլ թէ խօսեցեալ իցեն և ս զյայտնութենէ սորին՝ չեւ եւս է հա-սեալ 'ի ձեռս մեր . որպէս մինչեւ ցայսօր էր պատմութիւն Արձանագրութեանս , եթէ դիպ-եալ էին և ն՝ յոչինչ համարէին շատացեալ զա-րդ խորհրդոյն պատմութեանցն ։ Բայց այսօր յայտ աշխատանի ունի համարել յաշս իմաստուն և հետաքրքիր անձանց ։ Այլ հաւանական թուի թէ՝ սակս թերի ընթերցոյ գաղափարի՝ միայն Հերակ-

քէ վերաբերեցին զանուն պատմութեանս . քան
որում սա սկիզբն առնէ պատմութեան Հերակ-
լի . քան վկայութեանն Նոզիկայ « Պատմութիւ-
նըն Հերակլի որ 'ի Սեբէոսէ եպիսկոպոսէ ասա-
ցեալ » : Եւ թուի թէ՝ Վարդան սմա գիտեալ
իցէ . քան որում տեսանեմ 'ի պատմութեան նո-
րին բանք 'ի սմանէ առեալք . որպէս խօսեցեալ
եմք յերրորդ ծանօթութեան մերում :

Այժմ գտեալ է յայսմ դարու աղգասէր ան-
ձանց աշխատութիւնն , որպիսիք են , Հնախա-
սութիւնն Հ. Պ. Սուքիասու . Ճանապարհորդութիւն
Հ. Մինասայ . Ճանապարհորդութիւնն Սար-
գիս վարդապետի Ջալալեանց . և Ճանապար-
հորդութիւնն Ներսիսեայ Թագիադեանց . ա-
ռաւել ևս Շահխաթունեան Յովհաննէս եպիս-
կոպոսի Ստորագրութիւնն . (հատոր Բ . երես 57) .
տես անդ 'ի Թագիդ՝ և յաղէսակին ձմերոցին Նա-
խավ առանց . որ 'ի նոյն աշխատասիրէ գտեալ
եղեւ , զի մինչեւ ցայժմ ոչ յումեքէ 'ի ժամա-
նակըւոց յիշատակեցաւ . եթէ իցեն և , չեւ է
հասեալ 'ի ձեռս մեր :

Սա սմին օրինակի են գործք Սեբէոսի որ 'ի
մասին Արձանագրութեանն . Սրբեօք մերովք հը-
նուէք գեռ ևս գան ծանօթեալք 'ի ներքոյ երկրի .
և կամ խաղաղ անհետացեալ անծանօթ 'ի մէնջ՝
և 'ի գրեանց մերոց անգամ : Եթէ նոքին ևս 'ի
յայտ գայցե՛ն այժմ . գուցէ անհաւատալի թը-
ւեսցի ամենեցուն , սակս սպառ սպուռ ջնջելոյ
նոցին . որպէս ականատես եղաք աղէտալի տե-
սարանացն . սակայն կարեն միջեալ տակաւին
հեւաք կործանեալ քաղաքաց՝ մերս հայկեանց .

որպիսիք են աւերակք Անւոյ՝ և Գառնւոյ, մանաւանդ՝ վանքն Գեղարդայ՝ որ դեռ կանգուն կայ. և վկայութիւնք նոցին են՝ աներկբայելի ։

Աւա՜ղ. լացցո՛ւք անմխիթար 'ի վերայ դըժբաղդութեան Հայաստան աշխարհիս. արդեօք ո՞րչափ եւս հնութիւնք և արձանագրութիւնք կան ծածկեալ 'ի ներքոյ երկրի 'ի բռնութենէ և 'ի կործանմանէ այլոց տիրապետութեանցն. որոց այսօր հետք անգամ չերևին. եթէ գտեալք իցեն եւս միայն ընթեռնումք 'ի մէջ պատմութեանց ։

Այլ այս եւս յայտ լիցի՝ զի գտաք զերկուս օրինակս. օրինակի միայն չգոյր յիշատակարան՝ և էր թերի. որ էր բոլոր գրով՝ հին թուղթ բամպակեայ. և թուի թէ 'ի վեշտասաներորդ դարու դրեալ իցէ. բայց ամենայն մասամբ մաքուր գըրութիւն 'ի հմուտ գրչէ. կայր եւս 'ի միջի նորին աղօթք հրաշազան յօրինուածով արարեալն սըրբոյն Յակովբայ Մծբնացւոյ վասն մահտարաժամի՝ զոր և օրինակեցաք. (եւ ունիմք 'ի ժամանակին 'ի լոյս ընծայել). և գոյր 'ի վերջն զայս յիշատակարան. « Արդ գրեցաւ ... թուին ռժէ. 'ի սուրբ և տիեզերական ուխտս Արմաշինոյ վանաց. ձեռամբ յոգնամեղ և անարժան գրչի տէր Յուսիկ կոչեցելոյ ... և այլն »։ Եւ էր դրոշմեալ 'ի ճակատն « Պատմագիրք Սեբէոսի 'ի Հերակլն »։

Եւ 'ի միւս օրինակին՝ զոր արարաք մեզ բընագիր զոր ընկալեալն էաք 'ի սրբոյ Վեհէն որպէս տեսցի 'ի ստորև, որ էր գրեալ ռճիա թուոյն

՚ի Բաղէշ ՚ի Ս. Յովհաննու Կարապետի . ե-
ղեալ էր ՚ի վերջն յիշատակարան . զոր տեսցես
՚ի վախճան մատենիս . և ՚ի սկիզբն " Սեբէոս ե-
պիսկոպոսի ՚ի Հերակլն " : Բայց մեք եդաք
" Պատմութիւն Սեբէոսի եպսի ՚ի Հերակլն " :

Արդարեւ մնամք ՚ի տարակոյս . կամ ՚ի միջա-
դէպս հանդիպեալ Հերակլի կայսեր՝ թուի լի-
նել ըստ խնդրանաց նորին գրեալ զայն պատ-
մութիւն . և կամ սակս ընդարձակագոյնս գը-
րելոյ զպատմութիւն Հերակլի՝ նորին վասն ըն-
ծայէ նմա զանուն պատմութեանս : Նմին իրի
կամ ընկալեալ է յայլոց , և կամ ինքն եդեալ է
զայս անուն պատմութեանս : Բայց տեսցուք՝
զինչ յիշատակեն զմանէ պատմիչք մեր :

Առաջին՝ Ստեփաննոս Տարոնացի Ասողնիկ
կոչեցեալն , յիշէ զսա ՚ի չորս մատենագրաց ա-
սելով " Պատմութիւնն Հերակլի որ ՚ի Սեբէոսէ
եպիսկոպոսէ ասացեալ " :

Երկրորդ՝ ըստ պատմելոյ Կիրակոսի Գանձա-
կեցւոյ՝ որ ասէ " Հերակլ ՚ի Սեբէոսէ եպիսկո-
պոսէ ասացեալ " :

Երրորդ ՚ի Չամչեան պատմութեան յառա-
ջաբանութեան անդ՝ որ վասն անյայտ պատմագ-
րաց , ասէ " Հերակլ ՚ի Սեբէոսէ եպիսկոպոսէ " :
Եւ ՚ի պատմելն յեօթներորդ դարու վասն ժո-
ղովոյն Դունայ առ ժամանակօք Ներսիսի Կաթու-
ղիկոսի որ կոչեցաւ եւս շինող , յիշատակէ ՚ի
չորս եպիսկոպոսաց՝ զԵպս ոմն Սեբէոս անուն
ասելով " Սեբէոս եպիսկոպոս Բագրատունեաց "
սա է եպիսկոպոսն այն : Որովհետեւ Համխա-
թունեան Յոհաննէս եպիսկոպոսն՝ և ս՚իստորագ-

րութեան խուռամ. հատոր Ա. երես 285. գրէ այսպէս « Պատմաբանն Սեբէոս եպիսկոպոս Բագրատունեաց ժամանակակից եղբօր Ներսիսի Կամսարականի՝ յորոյ առ ուրս զասու և 'ի ժողովի անդ 'ի Դուինն քաղաքի »: Եւ հատոր Բ. երես 134. յիշէ զսա 'ի շարս պատմչաց՝ « Սեբէոս եպիսկոպոս Բագրատունեաց »:

Եւ Միքայէլ եպիսկոպոսն Սայրքանթեան՝ որ առ ժամանակօք մերովք աշխատասիրեալ է յառաջնել գոյացակ ազգի մերոյ, 'ի շարս՝ եօթներորդ դարու մատենագրաց յիշէ « Սեբէոս եպիսկոպոս պատմագիր »: Եւ մեք անշուշտ զսա նոյն դարու մատենագիր ճանաչեմք լինել վասն վսեմ հայկական շարադրածոյն և վասն հնախօսութեանն, որով՝ հետաքննող ցուցանի երանաշնորհ Թարգմանչաց մերոց: Բայց ողբալին այն է՝ զի մինչեւ ցայժմ ոչ եկաք դիպել սմա և ոչ՝ սոյնպիսի մատենագրութեանց Ըռզիսս ատ 'ի ծանօթ լինել սոյնպիսեաց:

Ահա մինն սա է՝, զոր պատմագիրս յիշէ 'ի քակիրջն Բ. դպրութեան՝ դասելով ընդ Խորենացւոյն « Աստեփաննոս Ճշգրիտ մատենագիր » ասելով. չգիտեմք զո՞ր Աստեփաննոսն ասէ. մի միայն մեք գիտեմք Ստեփաննոս Տարօնեցի Ասողնիկ կոչեցեալն 'ի սկիզբն մետասաններորդ դարու գրեալ զպատմութիւնն. բայց ոչ է Տարօնեցիս այս ոչ է մեզ ծանօթ. եթէ Ասողնիկն իցէ՝ ոչ լինի Սեբէոս յայնժամ եօթներորդ դարու. այլ լինի զօնէ երկոտասաններորդ դարու պատմիչ լեալ. բայց այս՝ ոչ հաւանական երեւի մեզ քան հայկական ճաշակին և քան հնախօսութեանն, որ

իբրեւ ականատես մեզ պատմէ զանցիցն եօթ-ներորդ դարու. և վերջացուցանէ զգործն 'ի նոյն դարու։ Թող թէ և Տարօնացի Ասողնիկ կոչեցեալն յիշէ զսա՝ որպէս ապացուցաք 'ի վերոյ.

Սակայն հաւանական է՝ որպէս Շապհոյ Բագրատունւոյ, և Ուխտանիսի Ուռհայեցւոյ և այլոց. միայն մինչեւ ցայժմ անուննն և ոչ գրութիւն ծանօթ էր մեզ, բայց սորին օրինակք այժմ Ստեփաննոս Տարօնացւոյ յիշատակելովն՝ առ մեզ զգաւալի տուեալս՝ որոյ անուննն չէր ծանօթ ազգիս, բայց այժմ ընկալաք 'ի Սեբէոսէ. իցէ թէ 'ի յայտ գայցէ 'ի ժամանակին նորին աշխատութիւն։

Աղաչեմք պաղատիմք՝ եթէ գտցին սոյնպիսի լուսաւոր մատեանք, աշխատասիրացն և հանճարեղեացն 'ի լոյս ընծայել 'ի փառս իւրեանց և 'ի փառս հայրենեաց. և 'ի փառս յաջորդական աշխատասիրաց 'ի յաւերժական յիշատակ եղելոց 'ի պարծանս ազգիս. Ապա թէ ոչ՝ երեւելքն 'ի ձեռս նոցա՝ կորնչին. որպիսիք եղեալ են այլ մատեանք ազգիս մինչեւ ցայժմ. այլ ոչ է պարտ այժմ օրինակ ինչ ցուցանել։

Ահ, ցաւիմք առաւելու. ո՛ւր գտցուք սոյնօրինակ հնութիւն անտեղեկութեան նախնեացն մերոց. առ որ երբե՛ք յո՛ր կողմ ցեցանէր. և կամ ո՛ւր 'ի բանից կան զարգասիս՝ առ աշխատութեան և սնապարծութեան իւրեանց քանքարաթաղացն ըննեցով. Թո՛ղ բայց ժամանակին բանասիրաց ցուցեալ՝ կամ աշխատասիրած գրեանս. այսօր անտանեմք՝ զի զեղեղեալն ոչ կարեմք բերել 'ի ձեռս մեր՝ և խնդրեմ. Թողեալ զծանօթեալսն՝ որոց անուանքն անգամ մինչեւ ցայժմ՝ ոչ են ծանօթ ազ-

գիս. եթէ ներեսցեն՝ համարձակիմք ասել. զի համարս ունին տալ յաւուրն ահեղին վասն այնպիսի գործոյ:

Աւաղ նախնեացն մերոց աշխատանաց . . . :

Եւ արդ սոյն Մատեան տենչալի 'ի ձեռս իմ անկեալ 'ի 1850 ամի Փրկչին 'ի գնալն մերում 'ի Տփխիս յատուկ յանձնարարական գործով 'ի կողմանէ Յակոբ Արքազան Պատրիարք հօր մերոյ առ Վեհափառ Արքազան Կաթուղիկոսն ամենայն Հայոց Տ. Ներսէս Ե. և տեսեալ իմ զԱա առ նորին Վեհափառութեան որ օրինակեալն էր 'ի բնագրէն՝ որ 'ի սուրբ Էջմիածին՝ խնդրեցի. և Վեհափառութիւնն նորին շնորհեաց մեզ. և յետոյ 'ի գնալն մերում 'ի սուրբ Աթոռն՝ բաղդատեցաք ընդ բնագրին՝ յորում կայր 'ի մասին Քրոնիկոնին պակաս յերկուս տեղիս. առաջինն՝ գրեալ էր « չորս տող պակաս է » երկրորդին՝ « եօթն տող պակաս ». և տարբերութիւնք ինչ ժամանակաց. յայնժամ լցուցաք զթերին՝ 'ի միւս հնագոյն օրինակէն, և մեծաւ մասամբ հետեւեցաք նմին. ըստ Քրոնիկոնի մասին. և նշանակեցաք 'ի ստորև 'ի ծանօթութեան: Նոյնպէս որքան մարթ էր բաղդատել ընդ միմեանս և զտարբերութիւնս գործոց՝ որ յայլում տեղւոջն, զհաւաստին եդաք. և զոչ ախորժելին 'ի ստորեւս ծանուցաք, որքան գտանէին 'ի միւսում օրինակի անդ. զոր նշանակեալ եմք յիւրում տեղւոջն: Եւ համարձակեցաք անխիղճ մտօք զսխալանս գրչի՝ զայնոսիկ ևս նշանակելով:

Այլ միայն այսչափ փոփոխութիւնս մուծաք

առ 'ի լուսաւոր յարդարել զմատեանս , այսինքն յերիս դպրութիւնս բաժանեցաք զբովանդակ գործն ։

Առաջին՝ Արձանագրութիւնն Ագաթանգեղոսի . զորոյ ըստ պահանջման գործոյն հարկեցաք տալ զծանօթութիւն , և 'ի վերջն ծանօթութեան՝ յաւելաք յորդորակս ինչ , զոր աշխատասիրեալ ըստ տկար մտացս ։

Երկրորդ՝ Քրոնիկոնն համառօտ՝ զոր հաւաքէ 'ի Մովսէսէ Խորենացւոյ , և 'ի Ստեփաննոսէ Տարօնացւոյ . բայց գործս այս՝ է տարբեր յայլոց պատմչաց . որպէս ծանուցեալ եմք ։

Երրորդ՝ արարաք զբովանդակ յիւր ժամանակի եղեալ գործսն , զոր համառօտիւ պատմէ . որպէս ինքն վկայէ 'ի Նախերգանս իւր . « Զայս ամենայն կամեցայ 'ի ձեռն գրոյս այսորիկ կարճառօտ ձեզ վիպասանել »։

Եւ յաւելաք 'ի սկիզբն բ . և գ . դպրութե̃ գլխորագրութիւնն « Պատմութիւն Սեբէոսի եպիսկոպոսի », բայց առաջին մասին անփոփոխ պահեցաք « 'ի Հերակլն » ասելով ։

Եւ թէպէտ էր 'ի բնագիրս գլխակարգութիւնք . բայց մեք 'ի պատշաճ տեղիս եդաք , հանդերձ ծանօթական տեղեկութեամբ , այսինքն բովանդակութեամբ 'ի ներքոյ պարունակեալ գործոցն . որպէս տեսցի 'ի ստորև 'ի ցուցակի ։

Եւ ոչ ամենևին փոփոխութիւնս մուծաք 'ի բառսն զսովորութիւն նախնեացն ամբողջ պահելով , այլ եդաք որպէս և էրն զերկիւղն՝ երկեւղ . զօրն՝ զաւր . զօրհնեալն՝ աւրհնեալ . և

այն ։ Թէպէտ էր 'ի մէջ սորին մոռացօնք գրե-չի 'ի տեղիս տեղիս 'ի բնագրի մերում, բայց մեք եղաք առ 'ի ամբողջ պահել զոճ նախնեա-ցըն մերոց, և զմիւս հնագոյն Թէրի օրինակին ։

Արդ՝ այն մատեան ցանկալի, որ է նշխար հայրենի հնուԹեն, 'ի պարծանս նախնեացն մերոց համարձակեցաք 'ի լոյս ընծայել վ՟ա ուսումնա-սիրաց ազգիս ․ Թէպէտ ոչ էր յոյս մեր այսքան, և ոչ վասն միայն այն գրուԹեան 'ի խնդիր ե-լեալ էր մեր 'ի հայրենի աշխարհն՝ բայց ․ ․ ․ բառ մասին բաւականացաք ։ Եւ շատացուք Թէ ընԹերցողք և Թէ մեք, և շնորհակալուԹիւնս մատուցուք Վեհափառ սուրբ հօր մերոյ, և Մայր ԱԹոռոյ սրբոյ Էջմիածնի․ զի եԹէ ոչ էին պա-հեալ յայնչափ ժամանակս 'ի յեղյեղմանէ բռնա-ւորաց և յայլ աղԹից կործանման՝ այժմ 'ի ձե-ռս մեր ոչ էր եկեալ ։ Դուցէ տեսեալ սորին հրատարակիլն և զխնդրեալ գրեանս մեր 'ի բէր և 'ի պարծանս ազգիս պարգեւեսցէ, որ 'ի ժա-մանակին գայցէ 'ի լոյս ․ որով փառաւորի Նո-րին ՎեհափառուԹեան անուանն Նոյն և բազ-մերախտ նախնեաց մերոց ։

Այլեւ անկողմնակէր ուղղով գրեմ զի Աստուա-ծային պատուիրանն է մնալ ճշմարտուԹեան և անխո-ռսուԹ պահել 'ի մեջ վերաբերեալս բարեկամին ․ ա-յլա մեջչափ և ս առաւել պատուիրումք երախ-տապարտ գտանել զմ̃ սուրբ ուխտիցն տաճա-կեաց նազրբ անձանց քան զամենայն երախտաւորս ազգիս ․ զի 'ի ձեռն սոցա պահպանեցաւ մինչև ցայժմ, ճշմարտուԹիւն կրօնի, ազգուԹի մեր, և լեզու, և գիտուԹիւն, և սոցա զպահեալ ա-

ւանդ նախնեացն մերոց՝ անարատ նուիրեցին յետնոցս ։

Արդ՝ տուեալ զսոյն ճաշակ հայրենի հնութեանց փափաքողաց ուսումնասիրաց ազգիս, եթէ սխալանք գտցին 'ի սմա, ներեսցե՛ն՝ զի այսչափ էր կար մեր. եթէ հաճոյ թուեսցի՝ մերըս դուզնաքեայ աշխատու՟ն փոխարէն՝ խնդրեմ յիշման արժանի առնել զիս և զծնողս իմ. որ և մնամ խոնարհաբար ծառայ

Թադէոս Միհրդատ.
Տ. Աստուածատուրեան
Միհրդատեանց.
(Ի Կ. Պօլիս. 'ի Սամաթիա)։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳՈՐԾՈՅՍ

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Ա.

Արձանագրութիւն Ագաթանգեղեայ՝ որ է ազգաբանութիւն ազգիս. որ պարունակէ յինքեան համառօտիւ զպատմութիւնսն Պարթեւաց, և զհամբարձումն Արշակունեաց մինչեւ ցՏրդատ և ցորդիսն իւր, ծանօթութեամբ հանդերձ: երես 1:

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Բ.

Համառօտութիւն խորենացւոյն և Տարօնացւոյն, հանդերձ քրօնիկոնիւ՝ սկսեալ 'ի Թագաւորութենէն Արշակայ մինչեւ 'ի ժամանակս Յազկերտի՝ յոր վճարեցաւ Թագաւորութիւնն Արշակունեաց: երես 27:

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Գ.

Նախերգանք հեղինակին երրորդ դպրութեան: երես 42:

Նոյն իսկ՝ Սեբէոսի պատմութիւնն որ պարունակէ զգործս 'ի ժամանակի խռովում եղելոց՝ սկսեալ 'ի Վարդանանց մինչեւ 'ի ծագումն Հագարացւոց և 'ի Մաւիա ամիրապետ: երես 45:

ՑԱՆԿ Գ. ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ

ԳԼՈՒԽ Ա.

ԳԼՈՒԽ Բ.

ԳԼՈՒԽ Գ.

ԳԼՈՒԽ Դ.

ԳԼՈՒԽ Ե.

ԳԼՈՒԽ Զ.

ԳԼՈՒԽ Է.

ԳԼՈՒԽ Ը.

ԳԼՈՒԽ Թ.

ԳԼՈՒԽ Ժ.

ԳԼՈՒԽ ԺԱ.

ԳԼՈՒԽ ԺԲ.

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

ԳԼՈՒԽ ԺԴ.

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

ԳԼՈՒԽ ԺԷ.

ԳԼՈՒԽ ԻԴ.

ԳԼՈՒԽ ԻԵ.

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

ԳԼՈՒԽ ԻԷ.

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Մարզպան լինել Վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատայ. ընտրիլ կաթուղիկոս Քրիստափորայ և անկանիլն. յաջորդելն Եզրի. փախչանիլ Կաւատայ, և թագաւորել Արտաշրի որդւոյ նորա. գիր Հերակլի առ Խոսրով, և խնդրել զսուրբ խաչն 'ի նմանէ. սպանումն Արտաշրի՝ և թագաւորել Խոռեմայ. սպանումն Խոռեմայ՝ և թագաւորել Բօրոյ դստերն Խոսրովայ. յետ սորա Խոսրովայ ումեմն. և յետ սորա Ազարմիդուխտ դստեր Խոսրովայ. յետ սորա Որմզդի. ապա թագաւորել Յազկերտի: երես 153:

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Գալ Արքայ խաչին 'ի սուրբ Երուսաղէմ. որոշիլ սահման թագաւորացն երկոցունց. ընդունել Եզրի զժողովն Քաղկեդոնի յա-տիզմանէ Մժէժ Գնունւոյ. խորհուրդ Մժէժի ընդ Ռոստոմայ 'ի վերայ Վարազտիրոց Աշոտի. փախուստ Վարազտիրոցի. երդնուլ թագաւորին նմա՝ երթալն նորա 'ի պալատն և մեծարիլ. չար խորհուրդ Աթալարիկոսի ընդ իշխանաց 'ի վերայ հօրն. յայտնել խորհրդոյն և մահ նոցա. աքսոր Վարազտիրոցի. քաջութիւն Դաւթի Սահառունւոյ՝ և լինել Կիւրապաղատ. գործք Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն: երես 157:

ԳԼՈՒԽ Լ.

Բարձումն Սասանականին որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս չխէ. և ծագումն Մահմէտի. և մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհն Հայոց. մահ Երակլի՝ և թագաւորել Կոստանդեայ: երես 163:

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Վասն Հրէից և չար խորհրդոց նոցա: երես 173:

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Մեռանիլ Կոստանդնի գաւեալ 'ի մօրէն՝ և թագաւորել Երակլոնի որդւոյ երկրորդ կնոջն Երակլեայ. գալ 'ի Կոստանդնուպօլիս Վալենտինի զօրավարի և նստուցանել թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի. պատերազմ Պարսից ընդ Իսմայէլացիս և պարտիլ.

ԳԼՈՒԽ ԼԳ․

ԳԼՈՒԽ ԼԴ․

ԳԼՈՒԽ ԼԵ․

ԳԼՈՒԽ ԼԶ․

ԳԼՈՒԽ ԼԷ․

ԳԼՈՒԽ ԼԸ․

պատերազմ Իսմայելացւոց ընդ Յոյնս 'ի Նախճաւան . և կոտորէին զՅոյնս . և աւերէին զՀայաստան . մերժեալ 'ի բաց կալ Հայոց 'ի ծառայութենէ Իսմայելացւոց՝ և հնազանդիլ Յունաց . լինել կիւրապաղատ Համազասպայ Մամիկոնէից տեառն . վասն որոյ սպանանել Իսմայելաց զպատանդսն . անկանիլ խռովութիւն 'ի մէջ բանակին Իսմայէլի և պատառումն 'ի միմեանց . յաղթել ամենեցուն Մուաւիայայ իշխանին իւրեանց և թագաւորեալ՝ առնել ընդ ամենեսին խաղաղութիւն : Երես 232 :

Ի ՅԱՒԵՐԺԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

ՀՈԳՒՈՅ

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ ԾՆՈՂԻՆ ԻՄՈՅ

Տ. ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՐՈՅ ՊԱՀԱԼԱՅԻ

ԵՒ

ՄԻՀՐԴԱՏԱՅ ՋԱՐՄԻՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՍԵԲԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ
Ի ՀԵՐԱԿԼՆ

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Ա*.

Եւ եղև ոչ 'ի կամայական պիտոյից վարժ խուզակի զանստարագրել ժամանակ (1). և զնախնի քաջացն ձեռնարկելով՝ դրոշմել վիպասանութիւն, զիմն յիշատակել զառասպելս, և 'ի նոյն շարագրելով ասացից զառ 'ի յապայն եղելոց, և ցուցից համառաւտիւք զարդեաց ժամանակայս զաղէտիցս վերաբերութեան զամս և զաւուրս հինգ Թագաւորացն յիշատակելով։

Ընդ հայելով 'ի մատեանն Մարաբբայ փիլիսոփայի Մծուրնացւոյ, զոր եգիտ դրոշմեալ 'ի վերայ արձանի 'ի Մծբին քաղաքի՝ յապարանսն Սանատրուկ արքայի հանդէպ դրան արքունական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն։

Քանզի զսիւնս տաճարին այնորիկ խնդրեալ 'ի դուռն արքային Պարսից, և բացեալ զաւե-

*Ի բնագրին էր ԳԼՈՒԽ Ա. բայց մեք եդաք ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Ա. ըստ բաժանման մերոյ յերիս դպրութիւնս։

բանն վասն սեանցն ըստ դիպան արձանագրին դրոշմեալ 'ի վերայ վիմի զամս և զաւուրս հինգ թագաւորացն Հայոց՝ և Պարթևաց Յունարէն գրովք *. զոր իմ գտեալ 'ի Միջագետս՝ 'ի Նորին աշակերտացն, կամեցայ ձեզ զրուցակարգել. քանզի այսու ունէր վերնագիրն այսպէս։

ԵՍ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂՈՍ ԳՐԻՉ ԳՐԵՑԻ Ի ՎԵՐԱՑ ԱՐՁԱՆԻՍ ԱՅՍՈՐԻԿ ԻՄՈՎ ՁԵՌԱՄԲՍ ԶԱՄՍ ԱՌԱՋԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԱՑՆ ՀԱՅՈՑ, ՀՐԱՄԱՆԱՒ ՔԱՋԻՆ ՏՐԴԱՏԱՅ՝ ԱՌԵԱԼ Ի ԴԻՒԱՆԷ ԱՐՔՈՒՆԻ, ԶՈՐ ՓՈՔՐ ՄԻ ԵՒ ԱՊԱ ՅԻՒՐՈՒՄ ՏԵՂԻՈՋՆ ՏԵՍՑԵՍ ԶՊԱՏՃԷՆՆ։

« Բայց ես նախ առաջին զվէպս յաճեցին ար- քայ՝ և յարի այրն սկսայց ասել, նախ զնախ- նեացն պատմութիւնս՝ ուստի եղև սկիզբն ա- մենայն երկրի շինուածոց լռմանց. և անտի 'ի այն պատուաստելոյ յաւդել զրուցակարգութե վէպս հսկայազանցն՝ և զառասպելս ունայնս ան- հանճար զաւրայն. զոր 'ի մեծ երկանցն աշտարա- կին յղութիւն ծնանելով ցրէր ընդ մեծ անա- պատ անթիւ, որ 'ի կայս անլուրս ձայնից ան- դադար 'ի վերայ առն ընկերի առնոյր սուրն Տիտան. յորում առաջին թագաւորեաց 'ի վե- րայ երկրի։

» Նա Բէլն Տիտանեան 'ի վեր կարծէր զինքն քան զամենայն ազգս մարդկան՝ զիւրն ոչ ճանա- չելով զընութիւն, այլ զամենայն ազգս մարդ-

* Ի միւս օրինակէն եղաք « 'ի Միջագետս »։

կան 'ի ծառայութիւն իւր կոչէր։ Ապա յայնմ ժամանակի Հայկն Աբեթածին ոչ կամեցաւ հընազանդիլ 'ի ծառայութիւն Բելայ արքայի. արհամարհեաց զնա աստուած կոչել. անդ Բէլ 'ի վերայ Հայկին յարձակեալ մարտիւ։ Իսկ Հայկըն արի՝ աղեղամբ հալածեաց զնա։

„ Արդ՝ այս է Հայկն՝ որ ծնաւ Զարամանեակ զորդի իւր 'ի Բաբելոն։ Եւ ծնաւ Արամանեակ ուստերս եւ դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արամայիս։ Եւ ծնաւ Արամայիս ուստերս եւ դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Ամասիա։ Եւ ծնաւ Ամասիա ուստերս եւ դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Գեղամ։ Եւ ծնաւ Գեղամ ուստերս եւ դստերս բազումս, յորոց անդրանիկն Հարմա. Եւ ծնաւ Հարմա ուստերս եւ դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արամ։ Եւ ծնաւ Արամ ուստերս եւ դստերս բազումս՝ յորոց անդրանիկն Արայն գեղեցիկ։

„ Արդ՝ այս են անուանք ազգածինն արանց անդրանդելոցն 'ի Բաբելոն (գնացելոցն)* ընդ կողմանս հիւսիսոյ յերկիրն Արարադայ, չուեաց խաղաց գնաց Հայկն 'ի Բաբիլոնէ կնաւն՝ եւ որդւովքն՝ եւ ամենայն աղխիւն հանդերձ։ Եւ չոգաւ բնակեցաւ յերկիրն Արարադայ 'ի տանն որ 'ի լեռնոտինն որ զառաջինն շինեալ էր Զըրուանայ հաւրն՝ եւ եղբարքն հանդերձ։

„ Եւ ապա ետ զնա Հայկն կալուած ժառանգութեան Կադմեայ թոռին իւրոյ որդւոյն

*Միւս օրինակն ոչ ունէր փակագծիւ եդեալ բառդ։

Արամանեկայ ։ Եւ ինքն չուեաց գնաց անտի եւ 'ի հիւսիսակողմն եւ շրջաւ բնակեցաւ 'ի բարձրաւանդ դաշտավայրի միոջ . եւ կոչեցաւ անուն դաշտին այնորիկ Հարք , յանուն Հարցն ։

» Իսկ երկիրն ըստ նմին պատշաճի կոչեցաւ անուն Հայք՝ որ են հայազգամբք հանդերձ ։

» Եւ արդ՝ այս Հայկ հզաւր զաւրութեամբ եւ բարի անձամբ՝ եւ կորովի աղեղամբ՝ եւ մարտիկ յոյժ ։

» Յայնմ ժամանակի Թագաւորեաց 'ի Բաբելոն որսորդ հսկայ Բէլն Տիտանեան ձոխն չաստուածացեալ , որոյ հզաւր զաւրութեամբ եւ սաստիկ յոյժ գեղ պարանոցի իւրոյ ։ Եւ էր իշխան ամենայն ազգաց՝ որ սփռեցան 'ի վերայ երեսաց ամենայն երկրի , որոյ արարեալ առ աշաւք կախարդութեամբ հնարս՝ եւ հրամանս Թագաւորականս ամենայն ազգաց . եւ հպարտութեամբ ամբարտաւանութեան իւրոյ կանգնեաց զպատկերն իւր , եւ եա երկիրպագանել իբրեւ աստուծոյ , եւ զահս մատուցանել ։

» Եւ փաղփաղակի կատարէին ամենայն ազգքն զհրամանս նորա . բայց մի ոմն Հայկ անուն նահապետ ազգացն ոչ հնազանդեցաւ 'ի ծառայութ̃ի նորա , եւ ոչ կանգնէր 'ի տան իւրում զպատկեր նորա . եւ ոչ մեծարէր զնա ա̃ծաւրէն շքով (²) ։

» Եւ էր անուն նորա Հայկ , ընդ որում ծնաւարքայի Բէլայ ոխութիւն մեծ ։ Եւ զաւրաժողով լինի Բէլ արքայ 'ի Բաբելոն եւ դիմէ գնայ 'ի վերայ Հայկայ սպանանել զնա ։

» Գայ հասանէ յերկիրն Արարադայ 'ի տունն՝ որ էր նոցա հայրենի՝ զոր շինեալն էր 'ի լեռնա

տին. և Կադմոս փախստական գնաց 'ի Հարք առ հայր իւր աղդ առնել նմա. և ասէ — Դիմեալ գայ Բէլ որդւոյ 'ի վերայ քո, և եկն եհաս մինչև 'ի տուն անդր. և ես կնաւ իմով և որդւովք ահաւասիկ կամ՝ փախստական —:

» Առնու Հայկն Արամենակ և զԿադմոս զորդիս իւր. և զորդիս նոցա և զորդիս եւթանեցունց դստերաց իւրոց, արս հսկայս և նուազունս թուով:

» Եւ 'ի դիմի հարկանի Հայկն Բելայ որդւոյն. և ոչ կարաց զդէմ ունել բազմութեան արանց հսկայից սպառազինաց:

» Ընդ 'ի դիմի հարկանի Հայկն Բելայ, և կամեցաւ ըմբռնել զնա Բէլ 'ի բուռն իւր: Խոյս ետ Հայկն յերեսաց նորա, և գնայր նա փախըստական. և Բէլ զհետ նորա երթայր պնդագոյն հանդերձ զինակրաւն իւրով:

» Ատեղի կալաւ Հայկն, և ասէ ցնա. — Ա՜ֆ պնդեալ գաս զհետ իմ. դարձիր անդրէն 'ի տեղի քո՝ զի մի մեռանիցիս այսաւր 'ի ձեռաց իմոց. քանզի ո՛չ վրիպի նետ իմ իմիք —: Պատասխանի ետ Բէլ, և ասէ՝ — Վասն այնորիկ՝ զի մի անկցիս 'ի ձեռս մանկտւոյ իմոյ և մեռանիցիս. այլ եկ 'ի ձեռս իմ, և կեաց 'ի տան իմում խաղաղութեամբ, ունելով 'ի գործս զմանկունս 'ի տան իմոյ զօրականս —:

» Պատասխանի ետ նմա Հայկն և ասէ — Շո՛ւն ես դու՝ (3) և յերամակէ շանց՝ դու և ժողովուրդ քո: Եւ վասն այնորիկ թափեցից իսկ այսաւր 'ի քեզ զկապարճս իմ —: Եւ արքայն Տիտանեան սպառազինեալ, և վստահացեալ 'ի կուռ սպա-

ռազմութիւն անձին իւրոյ։

» Եւ Հայկն Աբեթայն մերձենայր և ունէր 'ի ձեռին իւրում զաղեղն, որպէս հեծան հզաւր մայրափայտեայ։ Եւ Հայկին զտեղի կալեալ պատրաստի ընդդէմ նորա աղեղամբ։

» Եւ կանգնէ զկապարճսն 'ի գետնոյ ընդ իւրեան յաղեղն սկսայաւրէն կամարին, և ընդ գիրկըս մտեալ զաւրութեամբ հարկանէ նետիւ ըզտախտակս երկաթիս, և ընդ պղնձի վահանն 'ի թափ անցուցանէ ընդ մսեղէն արձանն յերկիր խարսխեալ վարեալ նետն. և վաղվաղակի յերկիր կործանեալ զաստուածակարծեալ հսկայն. և զաւրքն նորա փախստական լինէին։ Եւ նոքա զհետ մտեալ թափեցին 'ի նոցանէ երամակս ձիոց և ջորեաց և ուղտուց։

» Եւ Հայկն դարձաւ 'ի տեղի իւր՝ և չոքաւ կալաւ Հայկն զերկիրն Արարադայ. և բնակեցաւ անդրէն ազգաւ իւրով մինչև ցայժմ։ Եւ 'ի ժամանակի մահուան իւրոյ ետ զնա կալուած ժառանգութեան Կադմեայ թոռին իւրում որդւոյ Արամանեկայ եղբաւր Հարմայի։

» Եւ Արամանեկայ հրամայեաց երթալ 'ի հիւսիսակողմն՝ ուր ինքն իսկ դադարեաց զառաջինն։ Եւ եղև յետ մահուանն Հայկայ՝ առ Արամենակ զորդիս իւր՝ և զդստերս իւր, և զարս նոցա, և զքորս եւթանեսին, և զարս նոցա, զուստերս և զդստերս նոցա և զամենայն աղխ իւր։ Եւ չոգաւ բնակեցաւ անդէն յառաջնումըն դաւառին, զոր կոչեցին յանուն Հարց իւրեանց Հարք։

» Ապա գնայ անտի ևս Արամանեակ 'ի հիւ-

տխրակողմն և երթեալ իջանէ յերկիր մի խորին դաշտավայր, որ կայ 'ի մէջ բարձրաբերձ լերանց. և հասանէ անցանէ ընդ մէջ նորա գետ յորդահոսան. որով անցեալ Արամենակ բնակէ անդ. և շինէ զերկիրն կալուած ժառանգութեան իւրոյ՝ զվայրն լեռնակողմն և զառաւայր:

¶ Զկնի Արամանեկայ՝ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր 'ի վերայ գետեզերն տուն բնակութե՟, և անուանէ զանուն նորա ըստ անուան իւրոյ Արամայիր: Եւ որդիք նորա սկսան բազմանալ և լնուլ զերկիրն:

¶ Եւ շինեցին գաւառս. մեռաւ և Արամայիս, և կալաւ զերկիրն որդի նորա Ամասիա: Եւ ապա յետ նորա Գեղամ, Մեռաւ Գեղամ՝ և տիրեաց որդի նորա Հարմա: Ապա որդի նորա Արամ, Ապա որդի նորա Արայն գեղեցիկ, որով անուն իսկ դաշտին այնորիկ կոչեցաւ յանուն Այրարատ:

¶ Եւ Շամիրամ կինն Ասորւոց տիկնայն Նինոսի, քանզի լուաւ վասն գեղեցկութեան նորա և կամեցաւ առնել ընդ նմա բարեկամութիւն, որպէս զի կատարեսցէ զկամս նորա պոռնկութք. քանզի ըստ լրոյ համբաւոյ յոյժ տարփեալ էր 'ի վերայ անձին և գեղոյ նորա գեղեցկութեանն:

¶ Զի ոչ գտանէր յայնմ ժամանակի նմանն նմ այր ոք՝ ամենևին այր պատկերաձևս. յղէ առ նա հրեշտակս պատարագաւք և կոչէ զնա առ ինքն 'ի Նինուէ: Իսկ Արայն ոչ զպատարագն նորա ընկալաւ և ոչ յանձն առնու երթալ 'ի Նինուէ առ Շամիրամ. ապա առնու զզաւրսն իւր Շամիրամ, և գնայ 'ի վերայ նորա 'ի Հայս: Գայ հասանէ 'ի դաշտն Արայի, և տայ պատերազմ ընդ

Արայի, հարկանէ զզաւրն, և սպանանէ զԱրայ ՚ի պատերազմին։

» Եւ հրամայէ Շամիրամ տանել զդին նր ՚ի վերնատունն ապարանից իւրոց, և ասէ — Ես ասացից աստուածոց լիզուլ զվէրս նր և կենդանասցի —։

» Իսկ իբրև նեխեցաւ դին նորա ՚ի վերնատանն, հրամայեաց գաղտնի ընկենուլ ՚ի վիհ և ծածկել։ Եւ զարդարէ զմի զոմն ՚ի հոմանեաց իւրոց այր պատշաճող. և համբաւ հանէ զԱրայի լիզուլ աստուածոցն և յարուցանել։ Ունի ՚ի ծածուկ. և ոչ ումեք ՚ի ծանաւթից նորա ցուցանէ զնա. և այնպէս հանէ համբաւ Արալեզաց տիկինն Շամիրամ։

» Յայնժամ տիրեաց Շամիրամ ՚ի վերայ երկրին Հայաստանեայց, և յայնմհետէ Ասորեստանեայց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցմեռանիլն Սենեքարիմայ (4), ապա ապստամբեցին յԱսորւոց թագաւորացն ծառայութենէ։

» Եւ տիրէ ՚ի վերայ նոցա Զարեհ որդի որդւոց Արամանեկայ, այր զաւրաւոր և կորովի աղեղամբ. ապա Արմոգ. ապա Սարհանգ. ապա Շաւաշ. ապա Փառնաւազ։

» Սա ծնաւ զԲագամ և զԲագարատ, և Բագարատ ծնաւ զԲիւրատ. և Բիւրատ ծնաւ զԱսպատ, և որդիքն Բագարատայ ժառանգեցին ըզ ժառանգութիւնս իւրեանց՝ ՚ի կողմանս արևմտից. այսինքն է Անգեղ տուն. վասն զի կոչեցաւ Բագարատ և Անգեղ, զոր ՚ի ժամանակին յայնմիկ ազգ բարբարոսացն աստուած կոչեցին։

» Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգոդոնոսորայ արքայի ՚ի Բաբելոն։ Եւ ապա յայնմ

Հետոյ Բաբելացւոց և Մարաց Թագաւորքն տի-
րեցին մինչև ցԱղեքսանդր Մակեդոնացի՝ որ զա-
մենայն տիեզերս հնազանդեցոյց ՚ի ծառայութի̃ ։
„ Եւ ծառայեցին Մակեդոնացւոց մինչև ցա-
պստամբութիւնն Պարթևաց և Մակեդոնացւոց,
և ցհամբարձումն Արշակունեաց Թագաւորու-
թեանն ։ Քանզի զայն ճառէ ժամանակագիրն՝
այդպէս, որպէս առաջիդ կայ ։

„ Ի Դամասկոսէ (*) ասեն գնացեալ զՄար-
սեակն զընդոծինն Աբրահամու փախստական լեալ
յԻսահակայ, և եկեալ բնակեցաւ առ ոտամբ
երկուց լերանցն որ հային հանդէպ մեծի դաշտին
Արայի, յԱրագած կատար և ՚ի Գեղ լեառն ։
„ *Եւ անուանէ զերկինս յանուն իւր. որում
Աղաւն կոչեն լեառն ։ Եւ լինին նորա երեք որ-
դիք, Փառոխ՝ նա է Եղխազար, և Փառոխտ կոչեն
զտեղի բնակութեանն. և Փառականն դաշտ որ-
սոց և արշաւանաց նոցին, որ խառնին յազգ
Արամանեկայ ։

ԱՊՍՏԱՄԲՈՒԹԻՒՆ ՊԱՐԹԵՒԱՑ ՈՐ ԵՂԵՒ Ի ՅԱՅՍ ԺԱՄԱՆԱԿԻ

„ Եւ եղև յետ մահուանն Աղեքսանդրի կայ-
սեր Մակեդոնացւոց, ծառայեցին Պարթևք Մա-
կեդոնացւոց ամս կա̃ ։ Քանզի Թագաւորեաց Սե-
լևկիոս Նիկանովր ՚ի Բաբիլոն ամս լը̃ ։ Անտիոքոս

* Ի միւսում օրինակի այդպէս. բայց մերս բնագիրն էր այսպէս.
« Եւ անուանէ զերկինս յանուն իւր, Եւ լինին նորա երեք որդիք.
Փառոխ՝ նա է Եղխազար. որում Աղաւն կոչեն լեառն ։ Եւ զՓառոխտ
կոչեն զտեղի բնակութեանն. և Փառականն դաշտ » և այլն ։

Սոսեր ամս ԺԹ ։ Անտիոքոս Թէոս ամս Ժ ։

« Եւ յամի մետասաներորդի Անտիոքայ արքայի ապստամբեալ 'ի բաց կացին Պարթեւք 'ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոց ։ Եւ թագաւորեաց Արշակ մեծ որդի արքային Թէտալացւոց 'ի Բահլ Շահաստանի յերկիրն Քուշանաց, որում ամ̃ ազգք արեւելից եւ հիւսիսոյ հնազանդեցան 'ի ծառայութի̃ ։

« Չուեաց խաղաց գնաց Արշակ արքայն ամ̃ զաւրաւքն հանդերձ՝ յարեւելից երթալ 'ի Բաբելոն, յառաջին թագաւորացն կալուածսն. զի անդ հաստատեսցէ զթագաւորութիւն իւր. եկն եհաս 'ի Բաբելոն ։

« Իսկ Անտիոքոս իբրեւ ետես՝ զի անչափ բազմութիւն եկեալ հասեալ էր 'ի վե̃ նորա Արշակ արքայն Պարթեւաց, այնուհետեւ ոչ կարացեալ վստահանալ յիւր զաւրացն բազմութի̃ 'ի դիմի հարկանել վերադին* այնմիկ, եւ խոյս ետ յերեսաց նո̃. փախեաւ եւ գնաց յԱսիաստան ։ Եւ թագաւորէ 'ի վե̃ Ասիաստանու ամս Ե. եւ ապա մի ըստ միոջէ թագաւորեն Մակեդոնացիքն յԱսիաստան 'ի ժամանակս ինչ ։ Եւ Արշակ արքայ հնազանդեցոյց 'ի ծառայութի̃ զԱսորեստանեայս, որ ըստ Անտիոքայ. Եւ զԲաբելացիս եւ զՊարսիկս. եւ ըզ Մարս. եւ զերկիրն Հայոց մինչեւ ցլեառն մեծ Կապկոհ. եւ 'ի յեզր ծովուն մեծի արեւմտից. Թագաւորէ Արշակ 'ի Բաբելոն ամս բազումս ։

« Եւ եղեւ յամին հարիւր եւ տասներորդի չորրորդի Արշակայ արքայի Պարթեւաց. 'ի չորրորդում ամի թագաւորութեան Դեմետրեայ

* Ի միւսում օրինակի « վերջադին » ։

՚ի վերայ Ասիաստանի, և Ասորւոց. մինչև Արշակ արքայ գնաց յարևելս ։ Զաւրաժողով լեալ և Դեմետրիոս չոգաւ կալաւ զԲաբելոն ։

» Իբրև ետես Դեմետրիոս, զի այնչափ բազմութեամբ եկն եհաս ՚ի վերայ նորա Արշակ, տեղի ետ նմա և գնաց մինչև ցԱնտիոք. և անդ ճակատեցաւ ընդդէմ Արշակայ ՚ի պատերազմ ։ Այլ եղև պատերազմ մեծ առ Անտիոք քաղաքաւ. հարկանեն և սրբաջունջ առնեն զզաւրն Դեմետրեայ. և ձերբակալ առնեն զԴեմետրիոս. կապէ զնա Արշակ արքայ ոտիւք և ձեռաւք, և առնու գնայ յարևելս ՚ի Բահլ Շահաստան ։

» Իբրև ետես Անտիոքոս եղբայր Դեմետրեայ եթէ ըմբռնեցաւ Դեմետրիոս ՚ի ձեռս Արշակայ արքայի. ինքն թագաւորէ ՚ի վերայ Ասորւոց, և Ասիաստանի. զաւրաժողով լինի և գնայ ՚ի Բաբելոն ։ Զկնի տասն ամի ազդ լինի սորին՝ եթէ թագաւորեաց Անտիոքոս եղբայր Դեմետրեայ. և եկն ՚ի Բաբելոն ։

» Լուծանէ Արշակ զԴեմետրիոս զկնի տասն ամի. և արձակէ առ եղբայրն, որպէս զի խաւսեսցի ինչ առնել նմա. և Դեմետրիոս ոչ գնաց առ եղբայրն իւր ՚ի Բաբելոն, այլ յԱսիաստան անցանէ ։ Ապա խաղայ գնայ Արշակ ՚ի Բաբելոն երկքտասան բիւրովք ։

» Յամի հարիւրերորդի՝ քսաներորդի ութերորդի թագաւորութեան իւրոյ իբրև մաւտեցաւ ՚ի Բաբելոն, անկանի ՚ի վերայ նորա Անտիոքոս յանկարծակի. ՚ի ձմեռն* ժամանակի՝ ՚ի նեղ վայ-

*Ի միւս օրինակին գրեալ էր «՚ի ձեռն ժամանակի»։

րի. և ոչ կարէին զաւրել. ապաւէն զզաւրն. զաւր-
կանէին և ընկենուին զԱնտիոքոս 'ի խոնարհ և բա-
պանանէին. և ձերբակալ առնէին զՍելևեկիոս
զորդին Անտիոքայ. զոր ունէր առէ արքայ 'ի գը-
րանն իւրում Թագաւորին:

„ Յայնմ ժամանակի Թագաւորեցոյց Արշակ
զորդի իւր զԱրշակ փոքր կոչեցեալ 'ի վերայ աշ-
խարհին Հայոց 'ի Մծբին քաղաքի: Եւ զատու-
ցանէ նմա սահմանս զԱրաւտատն առ երկրաւն
Տաճկաց. և առ երկրաւն Ասորւոց: Եւ զԿապուտա-
կեայ առ Կիւլիկեաւ՝ մինչև ցեզր ծովուն մեծի
արևմտից. և ցհիւսիսոյ կողմանէ 'ի լեառն մեծ
Կովկաս, որ ձգի ընդ կողմանս արևելից. և ան-
ցանէ առ սահմանաւն առ ամուր աշխարհաւն
Մարաց. և հասանէ 'ի լեառն Զարասպ. և ան-
ցանէ առ նոր Շիրակ երկրաւն:

„ Եւ յուղարկէ զնա 'ի Մծբնայ ընդ յարև-
մուտս զաւրու մեծաւ ութանասուն հազարաց
սպառազինաց. և մեծամեծ իշխանաւք նախարա-
րաց հազարաց բիւրաւորաց, որում ոչ ոք կա-
րէր զդէմ ունել պատերազմաւ: Ամա. ընդ ա-
ռաջ (*) ելանէր Բագարատն փառաւորեան յորդ-
ւոցն Արամանեկայ նախարար մեծ հանդերձ զաւ-
րու: Մատուցանէ նմա պատարագ ոսկի և ար-
ծաթ. և զարդարէ զնա 'ի սնդր՝ և 'ի վակաս.
պսակէ զնա 'ի Թագ հայրենի. և նստուցանէ զնա
'ի վերայ ոսկիապատ ականակուռ գահոյիցն. և
տայ նմա զդուստր իւր 'ի կնութիւն:

„ Զսա՛ արար Արշակ արքայ ասպետ Հայաս-
տան երկրին, որ էր իշխան և հրամանատար՝ ամ
Թագաւորութեանն հրամանաց գլուխ, և հայր

արքայի, և եղբայր. որում ետ իշխանութիւն տէրութեանն այնորիկ։ Նա կոտորեաց զհնկայսն, որ զաւրաժողով եղեն 'ի վերայ նորա 'ի Միջագետս Ասորւոց։

» Եւ այս են իշխանք Պարթևաց. որք թագաւորեցինն զկնի Արշակայ հաւր իւրեանց 'ի Բահլ Շահաստան յերկիրն Քուշանաց. որդիք չորք տան լեալ Արշակայ արքայի Պարթեւաց. զառաջինն տան թագաւորեցոյց Թետալացւոց աշխարհին. զերկրորդն 'ի վերայ Կիլիկեցւոց. զերրորդն 'ի վերայ Պարթևաց. զչորրորդն 'ի Հայաստան աշխարհին։

» *Եւ լինին ամենայն ամք Արշակայ կենաց իւրոց ԾԼ. ամ. և թագաւորեաց ամս յիսուն և վեց։ Օգնի նորա թագաւորէ որդի նորա Արշակ 'ի վերայ Պարթևայ՝ 'ի Բահլ Շահաստանի յերկիրն Քուշանաց՝ ամս Հ։ Ապա որդի նորա Աշնաշ՝ ամս ԼԲ։ Ապա Արշէն՝ ամս ԻԲ։ Ապա Արշաւիր՝ ամս ԽԵ։ Ապա Արտաշէս՝ ամս ԼԴ։ Ապա Դարեհ՝ ամս Լ։ Ապա Արշակ ամս ԺԵ։ Ապա Արտաշիր՝ ամս ԽԴ։ Ապա Պերոզ ամս ԿԴ։ Ապա Վաղարշակ՝ ամս Ծ։ Ապա Արտաւան՝ ամս ԼԶ։ Ապա լինին ամենայն ամք Պարթևաց տէրութեանն ամք ՇՀԳ։

» Եւ այս են թագաւորք Արշակունիք որք թագաւորեցին Հայաստան երկրի զկնի Արշակայ մեծի։

Արդ՝ թագաւորէ Արշակ փոքր կոչեցեալ՝ յամի հարիւրերրորդի քսան և իններորդի թա-

---

* Ի միւսում օրինակի այսպէս. բայց մերս բնագրի այսպէս։ "Եւ լինին ամենայն ամք Արշակայ թագաւորութեանն ԾԼ. ամ»։

գաւառութեն Արշակայ հաւր իւրոյ՝ ՚ի վր Հայաստան երկրի՝ ՚ի Մծուրին քաղաքի եղբարբ իւրով Վաղարշակաւ՝ զոր Թագաւորեցոյց Հայաստան աշխարհին՝ ամս խբ ։ Ապա Արշակ՝ ամս ժգ ։ Ապա Արտաշէս՝ ամս իե ։ Ապա Արտաւան՝ և Արշաւիր, ամս ժբ ։ Ապա Արշակ որդի Արշաւրի՝ ամս լէ ։ Ապա Երուանդ որդի Արշակայ՝ ամս իա ։ Ապա Արտաշէս եղբայր նորին՝ ամս ծբ ։ Ապա Տիրան որդի Արտաշէսի՝ ամս իբ ։ Ապա Տիգրան եղբայր նորին ամս խբ* ։ Ապա Արշամ՝ ամս ի ։ Ապա Աբգար որդի Արշամայ ամս լը ։ Ապա Սանատրուկ քեռորդի Աբգարու՝ ամս լ ։ Ապա Արտաշէս որդի Սանատրկայ ամս խա** ։ Ապա Արտաւազդ, և Ապա Տիգրան որդիք Արտաշիսի՝ ամս իդ*** ։ Ապա Վաղարշ որդի Տիգրանայ ամս ի ։ Ապա քաջն Խոսրով որդի Վաղարշու՝ ամս իը ։ Ապա մեծն Տրդատէս որդի Խոսրովայ ամս ծզ (?) ։) ապա Խոսրով որդի Տրդատայ՝ ամս թ ։ Տիրան որդի Խոսրովայ՝ ամս խը ։ Արշակ որդի Տիրանայ ամս է ։ Շապուհ արքայ Պարսից՝ ամս հդ ։ Պապ որդի Արշակայ՝ ամս է)**** ։

---

* Այս պարտ է լինել Արտաւազդ որդի Տիգրանայ որ Թագաւորեցոյց ՚ի կենդանութեան իւրում ։

** Զկնի սխալ է դնել Երուանդ որ Թագաւորեաց ամս ի ։

*** Թուերն լինելն քրոնիկոնիս բացայայտ երևի. որպէս խառնակունեցաք ՚ի ծանօթութեան զինելոյ ինչ ինչ Թերութեանց՝ յորոց և սա մին ։ վասն զի զկնի Արտաւազդայ և Տիրանայ՝ եդեալ է Վաղարշ որդի Տիգրանայ ։ Որպէս հարկ է դնել յառաջ քան զՎաղարշ՝ Տիգրան որ էր կրտսեր որդի Արտաշէսի՝ որ Թագաւորեաց ամս իբ ։

**** Ի բնագիրս մեր ՚ի վերջ արձանագրութեանս գրեալ էր փակագծիւ « Ն Քրիստոսի Ծնդաւորին ժամա յաւիտեանս ամէն » ։ Բայց ոչ գոյր ՚ի միւսում օրինակի ։

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՔ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

(1) “Զանազանագրել ժամանակ”։
Ծան”. Յորժ հաւանական երեւի լինել “Զանազանագրեալ կամ զայն տառագրեալ կամ զայն տառագրել ժամանակ”։ Բայց լաւ եւս ա-նել “Չան տառապգրել”։

(2) “Որ ոչ մեծարէք զնա աստուածաւրէն շքով”։
Ծան”. Արդ՝ թէպէտ ՚ի սմանէ յայտ է վկայութիւն զԱստուած-պաշտութենէ նախնեացն մերոց, բայց եւս աւս ՚ի Հնախօսութ Հ. Ղուկասու Ինճիճեան բազմարդիւն վարդապետի՝ հատոր Գ. երես. 150. վասն կրօնի Հայաստանեայց որ ըստ իւրում կարի ըստ առեալ ծանօթութեան՝ որ ՚ի գրոց նախնեաց, աշխատասիրեալ է առ ՚ի ցուցանել զԱստուածպաշտութիւն Հաւուցն մերոց, սակայն ոչ բաւական առ ՚ի յաջեցուցանել. եթէ գիտեալ էր սոյնպիսի ըստուար մատենից՝ առաւել եւս պանծալի հանդիսանայր անշուշտ աշխատասիրութիւն նորին, այլ յորժամ հետ զհետէ ՚ի լոյս ընծա-յեսցին սոյնպիսի ըստուար մատեանք՝ կարէ ցանկացողն հեղինա-կութեան՝ բազմօք յաջեցուցանել զայդ իւր։

Ահա յայտնի տպացոյց մեզ. զի Աղաթանգեղոս առեալ ՚ի դիւանէ արքունի՝ արձանագրէ սակս կրօնի Աստուածպաշտութեան Նախահաւուցն մերոց, զոր ՚ի նմանէ առեալ տայ մեզ զանեղեկութի Սեբէոս։ Բայց ՚ի սմանէ եւ այլ հաւաստի պատմիչք մեր եւ եւս օ-տարազգի մատենագիրք վկայեն. որպէս Վարդան Բարձրբերդցի եւ Մխիթարն Գօշ մերազան զնմանէ հաւաստեն թէ. “Միայն չ՚կա-մելով Հայկայ պաշտել զպատկեր Բէլայ՝ ապստամբեաց ՚ի նմանէ. եւ կենդանի եղեւ նմա”։ Ընթերցցին եւ զպատմագրութիւն օտա-րազգեացն, որոց մինն է Միխայէլ Ասորի. զի ասէ նա զմերոյն Հայ-կայ. “Այլ մեք տեսանեմք յետ ժամանակի ապանանիլ նմա (Բէլայ) ՚ի Հայկայ. զի ոչ արար Հայկն զպատկեր Բէլայ. եւ ոչ համարեցաւ զնա աստուած եւայլն. իսկ յաւուրս Կորդոսի Արա-եան Հայք զաւակին կռապաշտեցան տարրապաշտութեամբ, զոր Զրադաշտ մոգ վանեալ զՀամիրամ եւ զԿարդոս՝ ընդ բռնակալութ եմայծ ՚ի Հայաստան. զայս եւ զհաւաստութիւն տուեալ մակդիրն Անուշաւանայ. որ Սօսանուէրն կոչէր, զի նախնի Հայք պաշտէին (ասէ) զսօսի ծառ եւ նուիրէին նմա զԱրին քաջազանց”. զի մերս Մագիստրոս. “Սօսեաց նուիրէին, ասէ, եւ կենդանի զոհէին”։

Ի պատմութիւնս սոցին գոյ նիւթ ինչ հետաքրքրական. զի տառ ցուցանի չերմեռանդութիւն Աստուածպաշտութեան ազգին.

որովհետեւ անպական ուրեմն քան զամենայն եմուտ յազգս մեր եւ տարածեցաւ խաւարն կռամոլութեան. ըստ որում 'ի Հայկայ սկըսեալ մինչեւ ցկարգս եւ յԱնուշաւան՝ ըստ ժամանակագրաց հաշուի իբր 650 ամ՝ յորում ոչ տեսաւ 'ի Հայ ազգիս կռապաշտութիւն, այլ Աստուածպաշտութեան շարունակութիւն, որ ոչ 'ի յայլ ազգըս երեւէր յայնմ ժամանակի։

Զայս ճշմարտութիւն փաստ եւ պարծանս համարեալ Ագաթանգեղեան գրոհիս՝ պանծալով շարագրեմ զայս բան, որպէս եւ յետոյ Քրիստոնէական կրօնիս զառաջինն միշտամուխ գտանիմք լինել զաշխարհս Հայոց. զի Աբգար Թագաւորն Արշամեան առանց տեսանելոյ զՔրիստոս եւ զնորին աստուածահրաշ սքանչելիսն՝ լինի հաւատացեալ, եւ ըստ աւետարանական բանին՝ յառաջ քան զամ՝ «երանին» ընդունի. որպէս եւ մեք նովին յուսով պարծեալ մնամք միշտ։

Յաւացուածոցս յայանի երեւի թէ տարրապաշտութեան ազգիս պատճառ ոչ եթէ իւրն չարութիւն եւ անտեղեկութիւն եղեւ, այլ տիրապետութիւն այլոց ազգաց կռամոլից. որպէս յորժամ տիրեաց Շամիրամ՝ հաւանեցոյց խաբէական հնարիւք զլիզուն զաստուածոց զդին Արայի եւ կենդանանալ. որում միամտութեամբ հաւատոս ընծայեալ՝ եւ անփորձ 'ի նորայլուր ձայնն լինելով հնազանդեցան ընդ իշխանութեամբ Շամիրամայ. եւ լցոյց զփափագ Նինոսի առն իւրոյ՝ առնլով յազգէս մերմէ զվրէժ Բելայ նախահաւոյն իւրոյ, որ 'ի ծառայութիւն իւր կոչէր զնահապետն մեր Հայկ. որպէս յայտ է 'ի պատմութենէս։ Արդ եւ բացան ճանապարհք դիւրութեան Զրադաշտին մոգու առ 'ի մոլորեցուցանել զՀայս։

Որպէս ընդ ժամանակս ժամանակս եղեալ են այսպիսի անցք յազգի մերում, եւ այժմ եւս տեսանի պատրիլ պարզամտաց ազգիս խաբէութեամբ օտար ազգաց՝ եւ գահավիժիլ 'ի մոլութիւն կորստեան. զի 'ի ժամանակս Շամիրամայ ընդ կրօնին եւ ազատութիւնն Հայոց խանգարեցաւ՝ որ մինչեւ ցայն վայր ամբողջ շարունակէր։ Տես զայսմանէ ընդարձակագոյնս 'ի Յորդորակս մեր. թէպէտ խոստացաք 'ի յառաջաբանին յետկոյս ծանօթութեան դնել՝ բայց վասն ընդարձակութեան գործոյն՝ հաճեցաք առանձին տետրակաւ հրատարակել։

Եւ 'ի ցուցումն Աստուածպաշտութեանն ազգիս՝ Արայի ողջախոհութիւնն եւ Աստուածպաշտութիւնն եղեւ, զի ոչ հաւանեցաւ ընդ Շամիրամայ. որ պահեաց զանձն իւր վասն առաքինութեան ամբողջութեան. թէպէտ գոն յազգս օտարս մեռանիլ՝ այն վասն հայրենեաց. կամ ազգասիրութեան. բայց մերոյս Արայի ընդ մարմնոյ եւ հոգւոյն գեղեցկացելոյ պատճառ զոհելոյ զկեանս՝ եղեւ պահ-

պանութիւնն Աստուածպաշտական աւանդութեանց։ Թող թէ ու-նէին աւանդութիւն նախահաւրն մերոյ Հայկայ. այսինքն « կամ մեռանել քաջութեամբ, կամ ապրել արիութեամբ 'ի վերայ հայ-րենեաց » ըստ խորենացւոյն. երես 24։ Նոյն ոգին ոգւով առաջի-նըն եղև Արայ նահատակելով 'ի պատերազմի վասն հայրենեաց։

Արդ՝ յայտնանէ հետևի թէ որպէս Աստուածպաշտութիւնն՝ նոյնպէս և լեզուն մնաց անփոփոխ յԱդամայ և 'ի Նոյէ սկսեալ. որով հետև 'ի Հայրենի տանէն ոչ հեռացաւ ազգ մեր՝ որ է Արարատ-եան դաշտ և լեառն՝ առաջին բնակութիւն մարդկայինս սեռի. և ոչ ընդ այլոց ազգաց խառնակեցաւ. թէպէտ Հայկ ընդ Հակոյա-զանցն չուեաց 'ի Բաբելոնէ 'ի շինութիւն աշտարակին, բայց յետ խառնակութեն լեզուացն ոչ եկաց անդ, այլ դարձաւ յառաջին նըս-տեանն բնակութեն զարմովք և որդւովքն. և այնպէս Աստուածպաշ-տութեամբ և լեզուաւ անխառն մնաց 'ի հայրենի խանձարուրս. յորմէ մինչև ցայժմ շարունակի ազգ մեր ըստ պահպանութեն նոյ։

Աւասիկ 'ի վերայ թէ, ոչ երևիւր յայլ ազգիս Աստուածպաշ-տութիւն յայնմ ժամանակի։ Թէպէտ՝ վասն Աստուածպաշտութեան՝ որ յԱբրահամէ սկսեալ, խօսեցեալ են Հ. Ղուկասն Ինճիճեան, և Հ. Միքայէլն Չամչեան՝ և այլք բազումք. սակայն ըստ բաւա-կանին պարտ յանձին վարկանելով մեք ըստ կարի տամք զտեղեկու-թիւն. որպէս ապացուցեալք 'ի վերայ զԱստուածպաշտութիւն մերոյս նախահարց։ Բայց ողբասցուք և մեք ընդ խորենացւոյն զանիմաս-տասէր բարս առաջնոց հարցն մերոց՝ և վասն ցրուեալ գրեանցն մերոց նախնեացն՝ որոյ վասն կարճին լեզուք մեր։ Ի վերայ այսր ա-մենայնի՝ փոքր ինչ եւս ցուցցուք վասն Աստուածպաշտութեան և ա-ւանդութեան ազգիս՝ տուեալ 'ի գրոց մերոց, յորոց ահա մինն է 'ի գլխաւոր մատենագրաց ազգիս իբր վկայ հաստատուն մեծն Վար-դան՝ որ 'ի գովեստ սուրբ Լուսաւորչին բացարձակապէս գրէ. « Ո՛չ պաշտեաց (Հայկ) ընդ եօթանասուն և միանահապետս երկրի զպատ-կերն Բելայ, այլ խրախուսեալ յԱստուած՝ սատակեաց զնոյն իսկ զկենդանին (Բէլ) զառաջնորդն կռապաշտութեան »։ Ի սմանէ հետևի՝ թէ բաց 'ի Հայկայ ցրուեալքն 'ի Սենեար բոլորովին կռ-ապաշտեցան. բայց իբր վկայ ճշմարտին Աստուծոյ եկաց նահապե-տըն մեր Հայկ. ընդ որում և որդիքն իւր։

Եւ արդ՝ կանխագէտն Աստուած՝ որ ոչ տայ զփառս իւր այ-լոց, գիտելով թէ որդիքն Արայի գաւաճանութեամբ Շամիրամայ ունէին լինել զհետ աստուծոց օտարաց՝ արժան դատեցաւ ծանու-ցանել զծանօթութի Աստուածութե իւրոյ. Աբրահամու հօրն հաւա-տոյ՝ 'ի ժամանակս Արայի՝ կոչելով զնա 'ի Հայրենի երկրէն և ա-նելով Հայր ժողովրդոցն Աստուծոյ. որովհետև ըստ ժամանակա-գրաց՝ Աբրահամ և Արայ ժամանակակից են միմեանց. տես 'ի գիրս

Եւսեբեայ, Խորենացւոյ, Թովմայ Արծրունւոյ. Սամուէլ երիցու՝ և այլոց բազմաց։ Ըստ որում ոչ կամի զի Ճշմարիտ Աստուածածանօթութիւն իւր սպառասպառ ընջեսցի յերեսաց երկրի. վասն որոյ յատարանաւ միայն՝ կոչեաց զՄիւսն. որպէս 'ի ժամանակս Ջրհեղեղաց յորժամ խառնակէին որդիքն Աստուծոյ ընդ դստերս մարդկան. ընտրեաց զարդարն Նոյ, և ապրեցոյց 'ի ջրասաստ պատժոյն որդւովքն իւրովք՝ զի մի անհետասցի ազգ մարդկան յերեսաց աշխարհի. Նոյնպէս 'ի բազմանալ կռապաշտութեանց՝ ընտրեաց և պահեաց զԱբրահամ 'ի միոյ Ճշմարիտ դաւանութեան իւրոյ. որպէս էր մինչև յայն ժամանակս ազգ մեր՝ Ճշմարիտ լուսովն լուսաւորեալ միոյ արարչագործ ամենակարողին։ Յայտնանէ զինչ զայ՝ թէ ոչ է անհնարին ընջեալ կամ սպառեալ երբէք յերեսաց երկրի Աստուածածանօթութիւնն Ճշմարիտ. բայց բազմաստուածութիւնն միշտ է եղծանելի և եղծեալ. սակայն որովհետև ոչ են անեղեալ արարքն մատենագիրք պատմագրութեանց ազգիս մերում, վասն այնորիկ անհետացեալ կարծեն զԱստուածպաշտութիւնն յերկրէ՝ և սկիզբն առեալ յԱբրահամէ, միայն ակներևութեամբ Սուրբ Գրոց խօսելով։ Բայց ոչ այնպէս. այլ էր 'ի Հայրենիս մեր 'ի Հայաստան երկրի Աստուածգիտութիւն, 'ի Նոյէ և 'ի Հայկայ մինչև 'ի ժամանակս Արայի, որ իբր հազար ամ ըստ ժամանակագրաց։ Թէպէտ 'ի Սուրբ Գիրս զայսմանէ ոչ տայ զծանօթութիւն Մովսէսն. ըստ որում միայն նպատակ գրութեան նորին էր պատմել զԱստուածագործ սքանչելիսն, և ոչ զպատմութիւնս Հայոց. եթէ էր ընկալեալ զանեղծութիւն զազգէս մերմէ՝ կարէր ծանուցանել սակաւիկ մի 'ի գիրս իւր. այլ որովհետև միայն եգիպտական դպրութ. էր վարժեալ ըստ դաստիարակութեան եգիպտացի փիլիսոփայից. և ազգաբանութեան ազգին իւրոյ էր քաջ խելամուտ՝ վասն որոյ միայն զնախնիս ասանդութիւնս և զակամատես սքանչելիսն պատմէ և ոչ զայլոց. որպէս և այժմ, որք իւրեանց պատմագրութեանց հմուտք են, միայն զիւրեանցն հաւաստեան ճանաչեն, և ոչ այլոցն. վասն որոյ և պախարակեն, անտեղեակ գոլով օտարացն աւանդութեան. եթէ լեալ էին խելամուտ պատմութեանց Ազգիս քաջ հաւատային, որք վասն անգիտութեան այժմ ժխտեն ամենք։

(3) "Ըուն ես դու . . . և ժողովուրդ քո"։

Ցան". Ըստ որում գրէ մեծն Վարդան 'ի պատմութեան, "Բայց Բէլ հպարտացեալ ասէ . . . հնազանդեցոյց զամենայն իշխանս՝ որպէս Աստուծոյ, և ապա արձակեաց զնոսա բաց 'ի Հայկայ, որ ոչ պաշտեաց զնա իբրև զԱստուած, այլ և շուն զնա կոչեաց. և ոչ կամեցաւ ընդ բռնաւորութեամբ Ներրովթայ լինել"։ Եւս եթէ ասա գրեալ է Վարդանն։

(4) « Մինչև ցմեռանիլն Սենեքարիմայ »։

Ծան". Այս Թուի լինել 'ի Շամիրամայ մինչև ցՍենեքարիմ Ասորւոց՝ հպատակութիւնն կամ հարկատու լինելն Հայոց. որովհետև՝ զկնի յարէ, "Սոքա ապստամբեցին յԱսորւոց ծառայութենէ »։ Աստ խօսի զթագաւորութենէ Հայոց՝ որոյ սկիզբն է 'ի Պարոյրայ, և անընդմիջաբար յարէ զկնի ասելով. " Եւ տիրէ 'ի վերայ նոցա Զարեհ՝ որդի որդւոցն Արամանեկայ »։

Արդ՝ ըստ Խորենացւոյն Զարեհն է Ներսեհեան և Արաւենեան. Խոր. լա. 60 էջէս։ Չգիտեմք ով իցէ Զարեհս այս, եթէ իցէ Ներսեհեանն, սա անընդմիջաբար պատմէ ապստամբիլն Հայոց 'ի յԱսորւոց տէրութենէ։ Արդ՝ մնամք 'ի տարակոյս. զի սա յիշէ զկնի Զարեհի զԱրմոգ, զՍարհանգ, զՇաւաշ, և զՓառնաւազ. և յետ Փառնաւազի պատմէ զքանի ինչ նահապետս ազգիս. և ապա յարէ ըզկնի ասելով. "Այս Փառնաւազ հնազանդեալ Նաբուգոդոնոսորայ արքայի 'ի Բաբելոնի »։ »

Եթէ լինիցի սա յիշեալն 'ի Խորենացւոյն, լինի որդի Հրաչեայ. բայց 'ի ժամանակս Փառնաւազի որդւոյն Հրաչեայ՝ չէին Հայքն հնազանդեալք Ասորւոց։ Եթէ ասեմք վասն առաջին Փառնաւազի՝ սա Ասորեստանեայց Ոփրատան թագաւորին ժամանակն է եկեալ. յամի աշխարհի 4360. ըստ եօթանասնից։ Եթէ որդի Հրաչեայ իցէ, սա 'ի ժամանակս Ասորդանայ է եկեալ. և Նաբուգոդոնոսոր է զկնի 100. ամաց։ Արդ ապա մնամք 'ի տարակոյս. զի 'ի ժամանակս Նաբուգոդոնոսորայ Հայկակն Բ. գիտեմք լինել ըստ Չամչեան. և ըստ Խորենացւոյն՝ զՀրաչեայն. գոյ տարակոյս 'ի մէջ պատմչաց վասն ժամանակաց և անուանց. բայց մի ոք տարակուսեսցի. զի գործըն է մի և նոյն, այլ միայն է անունն և ժամանակն տարբեր. սակայն ինչ և իցէ, ստուգութեան է պատճառ գործն։

Այլ Փառնաւազս այս՝ Թուի լինել զկնի Սենեքարիմայ, և կամ զկնի Ասորդանայ. տես 'ի Խոր. և 'ի ժամանակագրութեան Չամչեան. յէջէս. 32. 33։ Արդ՝ եթէ Զարեհս այս է յիշեալն 'ի Խորենացւոյն. սա ոչ 'ի ժամանակս Նաբուգոդոնոսորայ, այլ 'ի ժամանակս Արտաշիսի Գ. ի երկայնաձեռն անուանելոյ. և Ցոլադէի քահանայապետութեանն է. և 'ի ժամանակս նոյն ոչ գոյր Ասորեստանեայց թագաւորութիւնն։ Եւ 'ի միջի երկոցունց թագաւորացս՝ գոյ միջոց իբրև 170. ամաց. և սա ոչ երբէք լինել հաւանական. և յարէ զկնի, "Եւ ապա յանձնեալ Բաբելացւոց և Մարաց թագաւորքն տիրեցին մինչև ցԱղեքսանդր Մակեդոնացի »։

Արդ՝ եթէ Փառնաւազ հնազանդեալ իցէ Նաբուգոդոնոսորայ, յետ Նաբուգոդոնոսորայ մինչև ցԱղեքսանդր գոյ միջոց իբր 300 ամաց. և յայնժամ լինի ընդդէմ պատմչաց ճշմարտապատում ծանուցելոց ազգիս. բայց գոյ ստուգութիւն, այլ կարծեմք լինել

անուան և ժամանակի տարբերութիւն. բայց ոչ զանց առնեմք խոստովանիլ թէ պակաս իցէ 'ի տեղւոջես, զուցէ վասն չգտանելոյ ասնիլ Արձանին բոլոր գործքն պզգաբանութե, համառօտիւ անցանէ 'ի գրելն յարձանի. միայն զառաջին զնահապետսն յիշելով բաւական համարի այսու կերպիւ ստորագրել. բայց յետոյ անկանիմք ինչ խօսել` զորմէ տես յերկրակայսութեն ծանօթութեա վասն սոյն մասին:

Եթէ Ձարեհս այս իցէ ստոյգ ըստ Խորենացւոյն, զոր ոչ կարծեմք լինել. ուր է Արայեանն Արայ, և Անուշաւանն, և Պարեան մինչև ցՁարմայր, զորմէ տես 'ի Խորէ". 42. 43: Եւ կամ ուր գիցուք յետ Ձարմայրի Պարոյրն, և Հրաչեայն. և մինչև յԵրուանդ և ցՏիգրան` որք զաշխարհ գողացուցին. թող զպատերազմն Տրովայ. և թող զայնոսիկ` որք հետ զհետէ յաջորդեցին մինչև ցՎահէ. և զպարտութիւնն Վահէի, և զմահ նորին յԱղէքսանդրէ մակեդոնացւոյ. տես Խոր". յէրէ" 60:

(Ե) "Ի Դամասկոսէ առեն գնացեալ զՄարտակն զընդոծինն Աբրահամու փախստական լեալ յԻսահակայ":

Ծան". Ահա ազգային հնութեան գիւտ` որ լինի պատճառ հետաքրքրութեան քննչաց ազգիս. զի Խորենացի հայրն մեր ասէ, "Յետ մեռանելոյն Սարայի առեալ Աբրահամու կին զՔետուրա` յորմէ ծնան Եմրան և եղբարք նորա` զոր Աբրահամ 'ի կենդանութեանն իւրում մեկնեաց յԻսահակայ արձակելով յերկիրն Արևելից. յորոց սերեալ ազգ Պարթևաց":

Արդ` տեսանի միաձայնութիւն ոչ սակաւ. վասն զի նա` "Մեկնեաց 'ի կենդանութեանն իւրում յԻսահակայ" ասէ. և սա "փախըստական լեալ յԻսահակայ": Եւ որ այլոր զկնի բանք` են առաւել բացայայտ թուի լինել սորայս. զի նա միայն զերթ նոցա յԱրևելս, և Պարթևաց 'ի նոցանէ սերիլն յիշէ. բայց սա ուր բնակիլն նոցա յԱրևելս` և անուանադրութիւնս ինչ, և յոր ազգ խառնիլն գրէ: Եւ ըստ այսմ` ընդոծինն բնակի ըստ Ագաթանգեղեայ առ ստամբ երկուց լերանցն` որ է Արագած կատար, և Գեղ լեառն: Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր "Ազատ": Հաւանական թուի թէ լեառս այս 'ի հնոց անուանէր "Ազատ", որ այժմ կոչի "Դւին", ըստ լեզուին Պարսից, որ նշանակէ բլուր ըստ Խորենացւոյն: Ըստ որում և լերինք հայրենեաց մերոց ունին սեպհական անուանս զոր յատկացուցին նախնիք մ.ր` ըստ իւրեանցն անուանց. նոյնպէս և սա անշուշտ: Որովհետև բառս Դւին ոչինչ նշանակէ ըստ հայկական մերս բարբառոյ, և մանաւանդ Ազատ գետն անցանէ զստորոտովն Դւնայ, որ է Ջուրն Գառնւոյ որ պարտէր կոչիլ, գետ Գառնւոյ. բայց սակայն զատուգագոյնն ընկալաք յայսմ պատմութենէս` զոր Ազատ կոչէ զլեառն Դւին: Իցէ թէ, վասն կոչելոյ զլեառն Արարատոյ մականուանութեամբ Ազատ, որ համբէկ է սորին. նմին իրի

տոհմորութեամբ բաղձեալ և անհետ եղեալ է այս անուն. սակայն տեղին յայտնի ցուցանէ և պատճառքն յափշտակեն զմիտս մեր, զի ըստ պատմելոյ սորին՝ լեառն Դուրին՝ հայի յԱրագած կատար և 'ի Գեղ լեառն, և է հանդէպ մեծի դաշտին Արայի զոր տեսի գրե-չըս: Այս լեառն՝ ըստ Խորենացւոյն անուանի բլուր, որպէս և է իսկ. բայց ըստ Ագաթանգեղեայ Արձանագրութեան կոչի Ազատ. վասն զի՝ ոչ է զօտեօրեալ ընդ այլ լերինս. և՞ յիրաւի միայնակ արձա-նացեալ “Ազատ”: Եւ մինչև ցարդ առանց պատճառի կոչեն զգե-տըն որ մերձ առ ստորոտով սորին “Ազատ գետ”. գուցէ վասն ան-ցանելոյ ըստորոտով սորին ստեղծականեալ է յինքեան զայս անուն. որովհետև ոչ գտանի այլ պատճառ 'ի մատենագիրս մեր մինչև ցայ-ժըմ, թէ վասն էր կոչի գետս այս Ազատ, զի է ջուր Գառնւոյ, և մինչև յայն տեղին կոչի գետ Գառնւոյ, և 'ի մերձենալն յայս լեառն առանձնայ զանուն Ազատ. ապա գուշակի թէ այսմ լեռնէս ըն-կալեալ է զայս մականուն: Տես և “Մասեակ” անուանն՝ և “Եղիա-զար” որդի սորին 'ի գիրս Ծննդոց. ԺԵ. 2: Եւ 'ի Ցասուկ Բա-ռարանի յերես 140: Եւ “Ընդածինն՝” 'ի Հասարակ Բառարա-նի. յերես 772:

Սակայն գոյ տարբերութիւն 'ի վերայ փառոխ անուան. զի Խորենացին 'ի փառոխ նահապետէ եդեալ տայ այսր անուան. իսկ սա՝ յորդւոյն Մասեկայ: Կարէ լինել զի միոյ մարդոյ թէ ա-նուանն՝ թէ զտեղի բնակութեանն. յորժամ տիրեացեն այլք անդր՝ կամ բնակեցին, ստեղծականեն ինքեանց. կամ տայցեն իւր մականուն, որպէս երևի 'ի սորին վերայ՝ որոյ անուանն տայ լինել “Եղիազար”: Եւ կամ պատահի երբեմն կոչել միոյ անուան 'ի վե-րայ բազմաց, որում պատահեալ պատմիչք այլ ընդ այլս պատմեն տակս անուանցն համաձայնութեան:

Ի շարագրուած բանիս գտանին հետազօտութեան նիւթք. բայց բաւական լիցի, եթէ այս և եթէ այն՝ ստուգութեան են պատճառ և ոչ ստութեան. զի Խորենացի հայրն մեր տայ. “Ի Քետուրական ծննդոց ծագեալ ազգն Պարթևական”. և սա, “Ի Մասեակ Ընդա-ծըննեն Աբրահամու”: Գուցէ թէ այսու աղագաւ “ասէն” բայխ-անցանէ Ագաթանգեղոսին ոչ ցրելոյ զայլ աւանդութի Արգիս, բայց յայժ հաւանական թուի սորին ասացուածն, ըստ որում Խորենացի հայրն մեր ոչ խառնէ յազգս ինչ, բայց սա խառնեալ տայ 'ի Մաս-եկեան ծննդոց յազգս Արամանեկայ. թուի լինել 'ի Մասեկեան ծը-նընդոց ստեղծեալ և գաղթեալ 'ի Ղահաստան՝ կամ յաւաշ և կամ յետ Վահէի պարտութեան. և անտի 'ի վեր երևեալ ազգն Պարթև-ական: Եւս առաւել աւանդութիւնս այս ստուգագոյն երևի:

Այսու աղագաւ կարէ լինել Արշակայ և Վաղարշակայ տիրելն Հայաստանի՝ վասն արեանառու լինելոյն և խառնելոյն յազգ Արա-

մանեկայ ։ Եթէ չէր եղեալ այսպիսի հարազատ ազգակցութիւն՝ անտարակոյս եմք՝ թէ ո՛չ ընդունէին ինքեանց թագաւոր, և ո՛չ հաւատային զաշխարհս իւրեանց, և ո՛չ երբէք հնազանդեալ ընդ նորին ձեռամբ հպատակէին, որպէս յայտ է 'ի պատմագրաց. զի բաց 'ի հնազանդութենէ ո՛չ երբէք լուեալ եմք պատերազմ ինչ արիւնհեղութեան ընդ մէջ Հայկազանց՝ և ընդ մէջ Պարթևազանց. 'ի սկզբան ծագման նոցին՝ և 'ի սկզբան տիրապետութեան ։ Այլ ընդ հակառակն սորին՝ յորժամ կամէին տիրապետել ազգք օտարք 'ի վերայ իւրեանց, ընթեռնումք եթէ բազում արիւնհեղութիւն և ընդդիմութիւն եղեալ է 'ի Հայս, բայց 'ի տիրելն Արշակայ 'ի վերայ Հայաստանի ո՛չ այնպէս. մանաւանդ 'ի նուաճելն Արշակայ զայլ թագաւորութիւնս բազում կատորածս առնէր ։

Ապա անշուշտ թուի լինել արեանառու և ազգակից. Թէպէտ էին նախարարութիւնք և իշխանք Հայոց 'ի տիրապետելն Պարթեւազանց տէրութեան, որպէս Արտաշաս և Արտաւազդ՝ ըստ Չամչեան պատմութեան, բայց 'ի վերայ այսր ամենայնի սիրով և յօժարութեամբ ընկալան 'ի վերայ իւրեանց Տէր և Թագաւոր, և ձեռնտու եղեն նոցա առ 'ի կործանել զԹագաւորութիւնս այլոց, որպէս յայտ է 'ի պատմութեան Խորենացւոյ՝ յերես 72. որ ասէ վասն Բագարատայ իշխանին՝ (զորմէ ունիմք ասել 'ի ստորև. առ 'ի վեցերորդ ծանօթութեան)։ "Նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով զօրավարին Բագարատայ եւ մեծամեծ պատիւ՝ որ նախաձեռն ընծայ մատոյց զհինգն Վաղարշակայ յառաջ քան զպատերազմն Արշակայ ընդ Մակեդոնացիսն"։ Բայց յայտնանէ և 'ի ցեղէն Հայկայ եղեալ նախարարութեանց արար պատիւ, և կարգեաց նախարարս 'ի վերայ գործոց աշխարհին. եթէ լինէր օտարական և ո՛չ արեանառու՝ ո՛չ հաւատայր նոցա զգործս աշխարհին՝ և զգուշանայր. թո՛ղ թէ Հայք և Պարսիկք ընդ միմեանս ունէին յառաջնումն զսէր և զմիաբանութիւն, և 'ի ցուցումն սորին քաջին Վահէ շահատակի 'ի ձեռն զօրացն Մակեդոնացւոց՝ 'ի դիմակայելն ընդդէմ Աղէքսանդրի՝ առ 'ի պաշտպանել զԴարեհ արքայն Պարսից ։

(6) "Սմա ընդ առաջ ելանէր Բագարատն փառաւորեան յորդւոցն Արամանեկայ"։ Ցան". Արդ՝ նոր իմն լսէր հետաքրքրուն, որով հետև մեք գիտեմք միայն Բագարատն յազգէ Շամբատայ Հրէի՝ ըստ Խոր". և ըստ Չամչ". յերես 208։ Բայց Սա ասէ, "փառաւորեան յորդւոցն Արամանեկայ"։ Գուցէ թէ այսպիսի աւանդութիւն լեալ է ազգին Բագրատունեաց ։

Եւ յարէ, "Եւ զդուստր իւր 'ի կնութիւն, և զորդւորեաց 'ի Թագ հայրենի՝ և նստոյց 'ի գահոյիցն"։ Եթէ սա իցէ պատմեալն 'ի Խորենացւոյն, նա ո՛չ եւս զդուստրն իւր 'ի կնութիւն,

և ոչ գիմաւորաց 'ի գալն Վաղարշակայ. բայց Սա «Դիմաւորաց (ասէ) պատասարագօղ Արշակայ»:

Եթէ ոչ էր եղեալ ազգակցութիւն և խնամութիւն. ոչ գիմաւորէր. և ոչ զդուստր իւր տայր 'ի կնութիւն. բաց յայսցանէ ոչ տանոյր յանձն Արշակ, եթէ լինէր Հրեայ՝ և ոչ ազգակից. մեք մի միայն գիտեմք լինել Թագաւոր հրամանաւ Վաղարշակայ և ոչ Արշակայ. բայց Խորենացին ասէ, «Եղբօր իւրում Արշակայ էր նախարար՝ այնու աղագաւ արար Թագաւոր և Արքայի երկրորդ»: Բայց սա եւ սա ասել հաւանական թուի՝ թէ խնամեալ է յազգաց Պարթևաց և կամ Արշակունեաց. եթէ չէր այսպէս՝ ոչ տանէր Թագաւոր Վաղարշակ. Թող զայն՝ զի յառաջ էր Արշակ եղբայրն Վաղարշակայ իբր 30. ամաւ, վասն այնորիկ կամ խնամեցին յազգս իւրեանց՝ և կամ յազգս Հայկազանց, եւս այն պատիւ. մանաւանդ ազգակցութեանն էր գործ՝ զի 'ի գիմաւորելն բազմեցուցանէ 'ի գահ՝ զարդարեալ 'ի պսակ՝ 'ի վակաս՝ և ոսկեղ, և ըզդուստրն տայցէ 'ի կնութիւն:

Բայց լինի՞ք զի Բագարատ այս՝ լեալ այլ ոմն. և ոչ յիշեալն 'ի Խորենացւոյն. ապա յայն բաց յարմարութեան պատմութեանս յայտ նմանութիւն բերէ ընդ Խորենացւոյն. վասն զի գործն և եղելութիւնն 'ի մի և 'ի նոյն ժամանակս է. հաւանական երևի՝ եթէ յիշեալն այն Բագարատ 'ի Խորենացւոյն՝ լեալ խնամեալ յազգ Աբրահամեանց կամ արեւմտեան. եթէ չէր եղեալ այսպիսի հարազատ խնամութիւն՝ ոչ տանէր այսքան պատիւ, և ոչ Ագաթանգեղոս այնպիսի մեծարէր. նա յայսմ մասին ծանօթութիւն 'ի վերայ այսպիսի գործոյն կայցէ. և յետոյ տիրելն Պարթևազանց 'ի վերայ Հայաստանի՝ որ համեմատ գայ սորին:

Ես գուցէ այսու աղագաւ եղեալ է յետոյ յազգն Բագրատունեաց թագաւորութիւն. այսինքն վասն լինելոյ Բագրատունեաց արեւմտեան և ազգակից, կամ 'ի ցեղէն Հայկազանց՝ և կամ յետոյ Արշակունեաց. եթէ չէր եղեալ այսպիսի հարազատութիւն ազգս Հայկազանց՝ ոչ տանէր Արշակ զխնամութիւն, և Բագարատ լինէր հայր Արքայի. և ապա Վաղարշակ ոչ տանէր Թագաւորի և երկրորդ տէրութեանն, և յետոյ ոչ տանէին Հայք իւրեանց թագաւոր զԲագրատունիսն, և հնազանդէին:

Այն սա ասելք հաւանական և ստուգագոյն երևի պատճառ՝ Բագրատունեաց ցեղէն թագաւորելոյ՝ յայնմ ժամանակէ ազնուականութեամբ և նախպատուութեամբ եկեալ մինչեւ 'ի ժամանակս թագաւորութեան ցեղին Բագրատունեաց. թէպէտ Խորենացի հայրն մեր մերժէ Հայկայ ցեղէն առնել զԲագրատունիսն, բայց թուի մեզ եթէ խնայեալ է այն ստուգութիւնն՝ որոյ առաջին ժամանակս յառաջ գրեալ է Ագաթանգեղոս. ապա յայն ոչ է հանդիպեալ

ուրուք գրութեան. այս եւս պատճառ է տառադրութեան գործոյն, վասն զի մինչեւ 'ի ժամանակս Խորենացւոյն գոյ եղեալ այսպիսի աւանդութիւն. որոյ վասն յիշէ երանելին Ագաթանգեղոս առեալ 'ի դիւանէ եւ կամ յաւանդութենէ նախնեացն մերոց, եւ գրեալ 'ի վերայ Արձանի. որ 'ի նմանէ հանեալ պատմէ մեզ Մարաբբաս փիլիսոփայս Մծուրնացի, յորմէ Մեքենաս այս պատմագիր:

(7) Ի վերջ արձանագրութեանն Ագաթանգեղեայ երեւի ինչ տարակուսական՝ զի Ագաթանգեղոս հրամանաւ Տրդատայ աշխարհ քանդակէ 'ի վէմս զազգաբանութիւն ազգիս, որ հարկ է. լինել մինչեւ 'ի ժամանակս Տրդատայ, բայց տեսանեմք զի անցեալ են յարձանագրութիւնն քանի ինչ անուանք. այսինքն Խոսրովու՝ որ է որդի Տրդատայ. այլ Տիրանայ. այլ Արշակայ. եւ այլ Պապայ՝ որդւոյ Արշակայ. ուրեմն անտարակոյս եմք, թէ կամ որդիքն եւ թոռունքն Տրդատայ զանուանս իւրեանց եւ որդւոցն շարունակաբար անցուցեալ են յարձանագրութեն, կամ թէ Մծուրնացի փիլիսոփայն յետ գտանելոյ զարձանագրութիւնն անցուցեալ է 'ի գիր շարունակելով մինչ 'ի ժամանակս իւր զորդիսն եւ զթոռունսն Տրդատայ. զի գան այսպիսի 'ի պատմիչս. որպէս երեւի 'ի Սամուէլ երիցու Քրոնիկոնն. որ յետագոյնք յաւելեալ են 'ի գիրս նորա, զոր ոչ էր նա 'ի ժամանակս իւր գրեալ. այսպէս եւ 'ի մասին արձանագրութեանս, որպէս եւ յայտ առնէ գրուածս՝ զի 'ի միւս օրինակին յետ Տրդատայ փակագծիւ էր եդեալ, եւ մեք նոյնպէս եդաք: Բայց այս եւս կարծի թէ՝ 'ի ժամանակս Պապայ դեռ կանգուն կայր այն արձանն, ընդ նմին եւ պալատն Սանատրկոյ. առ կայն յետոյ կործանեալ ունի լինել յարշաւանացն Հայոց 'ի միջագետս. եւ այլն:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՐՈՑԻՇԵԱԼ ԾԱՆՕԹՈՒԹԵԱՆՑ

Ամենայն ինչ՝ որ է գաղտնի և երևելի, պարզ է հաստատիլ հաստատական նարծեօք:

ա. Արդ՝ թերի լինիլ թուի 'ի սկզբան պատմութեանս 'ի մասին Արձանագրութեան, կամ 'ի Յոյն բնագրէ, եւ կամ եթէ կատարեալ իցէ եւս՝ 'ի ձեռս մեր ոչ է հասեալ անթերին:

բ. Երեւի՝ թէ չէր տեսեալ Ագաթանգեղոս զպատմութիւնն Մարաբբայի Կատինացւոյ՝ որ 'ի վերայ նախնեացն մերոց. այլ կամ 'ի յաւանդութենէ գտեալ եւ կամ յայլում աղբերէ հանեալ 'ի դիւանէ՝ այնպէս արձանագրեալ է 'ի վերայ վիմի. այլ թէ ոչ՝ ըստ օրինակի այլոց պատմչաց ազգիս մերոյ, զօրօրինակ Մովսէս Խորենացին, եւ Յովհաննէս կաթուղիկոսն առնուն 'ի Հայ-

կայ մինչև 'ի ժամանակս իւրեանց իշխանին շարունակելով. և Սա ևս ըստ նոյին օրինակի շարունակէր զազգաբանութիւն նախնեաց մերոց ։

Գ. Եւ դարձեալ՝ որովհետև էր Հռովմայեցի Ագաթանգեղոս, ազգասիրութեան ոգւով առ 'ի չդնելոյ նախատինս 'ի վերայ ազգին իւր՝ զպարտութիւն նախնեացն իւրոց, որ 'ի Հայոցն քաջաց, զանց առնէ. որպէս զպատերազմն Տրդատայ, որ զաշխարհն գաղղացւոց, և զպատերազմն երկրորդ Տիգրանայ քաջ Թագաւորին Հայոց՝ որ ընդդէմ Հռովմայեցւոց ։

Արդարև քաջ գիտէր զայսոսիկ երանելին, որովհետև յարքունիս Տրդատայ էր քարտուղար՝ և մարդ հայկական դպրութե. որպէս մինչև ցայսօր սքանչելի գրութիւն նորա երևի 'ի մեզ. բայց միայն որում ականատես եղև և ականջալուր զնոյն վիպագրէ ։

Դ. Զի՞ աշխատ եղէց. և ընդէ՞ր 'ի քերթան մտից 'ի զուր. զի պատմագիրս այս որքան զատանէ յարձանագրութեան ազգ., այնքան տայ մեզ զծանօթութիւն, զոր շարունակ պատմէ յիւրում մատենին. արդարև բովանդակն համաձայն է Սա պատմութեան Խորենացւոյ սուրբ Հօրն. և հանդերձեալ է լինել պատճառ ստուգութեան բովանդակ ամբողջութեան ազգիս. Թէպէտ և ո՛չ այնքան յաջողեցուցանէ 'ի սկզբան ազգաբանութեան, բայց յոյժ կողմանէ բազում հնութիւնս յայտ առնէ. բայց գոյ ինչ ինչ պակաս և տարբերութիւն 'ի Խորենացւոյն բանից՝ որպիսի է տարբերութիւնն և պակասութիւնն 'ի Քրոնիկոնին Արշակունեաց՝ զորոյ տուեալ եմք զտեղեկութիւն ։ Վերջ բանիս՝ եթէ ո՛չ էր եղեալ տարբերութիւն և պակաս գործոյս՝ յայնժամ ո՛չ լինէր սա ազնիւ հնութիւն և ստուգութեան պատճառ Խորենացւոյն բանից. եթէ լինէր սա համեմատ բովանդակին Խորենացւոյն, յայնժամ ասէին ընթերցողք՝ թէ առեալ 'ի Խորենացւոյն աղբերէ Սեբէոս՝ և այսպէս համառօտիւ պատմեալ. բայց ո՛չ այնպէս ։ Եթէ Խորենացի սուրբ հայրն մեր պատահեալ էր արձանագրութեանս այսմիկ՝ անշուշտ յայտ առնէր պատմելով մի առ մի 'ի գիրս իւր. որպէս զբազում պատմագրութիւնս և դիւանագրութիւնս հաւաքեալ աշխատասիրեաց 'ի յօրինելն զպատմութիւն ազգիս, և աւաղէ վասն պատմութեան Դիոդորայ Սիկիլիացւոյ, զի ո՛չ կարաց 'ի ձեռս բերել. արդարև աներկբայ գիտեմք՝ թէ չէ դիպեալ արձանագրութեանս այսմիկ ։ Որովհետև ըստ վկայելոյ պատմագրիս, "ծածկեալ էր (ասէ) յարքունական կայենիցն" ։

Եւ գիտելով զայս մեր Սեբէոս՝ թէ ո՛չ գոյ ամենևին յիշատակ սորին 'ի գիրս այլոց պատմչաց՝ մանաւանդ ազգիս, նմին իրի իբրև զհազուագիւտ պանծալի ճաշակ նուիրէ յիշատակաւորաց ազգիս. զմեզ տեղեակս առնելով վարուց դիւցազանցն նահապետաց

մերոց՝ այն համառօտ արձանագրութեամբ՟. և պատմագիրս վասն համառօտութեան սորին՝ ոչ համարի բաւական շարունակել զպատմութիւն իւր սկսեալ 'ի կատարած ծայրէ սորին, այլ ասէ, «Երկբորդեցից՝ 'ի պատմագրութեանց Մովսիսի Խորենացւոյ և Ստեփաննոսի Տարօնացւոյ»:

Սակայն որքան և համառօտ իցէ ազգաբանութիւնս այս, է ազնիւ գիւտ ինչ հնութեան և յիշատակ յաւերժական՝ զոր թողեալ ազգիս Թորգոմեան, գիտաւորութեամբ ցուցանելոյ զվկայութիւն յարտաքին հնութեանց. ոչ յիշելով անուանս զազգաբանութիւնս Մովսիսի Խորենացւոյ՝ զոր 'ի տեղի նորին բաւական համարէ. զի արտաքին իւրոց և այլոց ազգացն վկայութիւնք՝ առաւել ապացուցանեն զիւրին ստուգութիւն. մանաւանդ եթէ համաձայն իցէ այլոցն վկայութեանց՝ որպէս սա Խորենացւոյն բանից:

Արդ՝ բաւական համարելով զայս՝ ոչ կրկնէ այլ ևս շարակարգել զազգաբանութիւն. միայն զայլ գործս քաղելով 'ի Խորենացւոյն և 'ի Տարօնացւոյն՝ շարունակէ. և որում ինքն եղև ականատես և ականջալուր՝ ընդարձակագոյնս պատմէ, և ըստ որում արձանագրութիւնն գրոշմեալ ունի յինքեան՝ համառօտ կերպիւ մինչեւ ցծագումն Պարթևազանց, վասն որոյ 'ի ցեղէն Պարթևաց սկըսանի շարունակել ասելով, «Ցետ մահուանն Աղեքսանդրու», և զթերին լցուցանէ 'ի Մովսիսի և 'ի Ստեփաննոսի մատենիցն: Բայց է ուրեք զի տարբեր կերպիւ, թէ ըստ պատմութեան, և թէ ըստ ժամանակագրութեան. թուի լինել տարբերութիւնս այս 'ի Ստեփաննոսի մատենիցն հանեալ. և գուցէ 'ի յայտ գայցէ 'ի ժամանակին հարազատ օրինակն:

Այս ևս յայտ լիցի՝ զի այս է գիտաւորութիւն և փափագ մատենագրիս՝ ըստ որում կամի միայն զչյիշատակեալսն այլոց պատմչաց՝ վիպասանել, և զգրեալսն յայլոց համառօտիւ անցանել. որպէս զպատմութիւն Վարդանանց պատերազմին կարճ 'ի կարճոյ առաջադրէ ասելով. «Այն ամենայն յայլոց գրեցաւ»: Արդ՝ ոչ փոքր հաւատարմութիւն ստանի քան զԽորենացին 'ի պատմիչս յայս. որովհետև զլուեալսն յայլմէ ևս նշանակէ, յասելն անդ. երես 172. «Զայս լուաք յարանց գերելոց . . . . որոց ինքեանք իսկ ականատես եղեալ պատմեցին մեզ»:

Այս ուրեմն մի երկբայեսցուք՝ յորժամ տեսանեմք 'ի տեղիս տեղիս կրճատ համառօտագրութիւն զանցից եղելոցն. ահա՛ շատ լիցի 'ի մեզ՝ զծածկեալսն յայտ առնել և զգանձատիրացն տարակոյս լուծանել. զայլսն թողումք քննչաց ազգիս:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՍԵԲԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Արդ՝ Թէ պիտոյ է քեզ ով ընթերցասէր, երկրորդեցից 'ի Պատմագրացն Մովսիսի Խորենացւոյ՝ և Ստեփաննոսի Տարաւնացւոյ հաւատոյ և ճշմարիտ Պատմագրաց՝ զորդի 'ի հաւրէ ճանաչել։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Բ*.

Յետ մահուանն Աղէքսանդրու՝ թագաւորէ Արշակ քաջ 'ի Բահլ Շահաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց. կեցեալ ամս ճլ, թագաւորեաց ամս ծէ։ Յետ նորա որդի նորա Արտաշիր՝ ամս լա։ Յետ նորա թագաւորէ նորին որդի Արշակ՝ որ կոչեցաւ մեծ՝ ամս ծը։

Սա թագաւորեցոյց զեղբայր իւր զՎաղարշակ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց։ Արդ՝ այսպէս զատուցեալ երեւէին ցեղքն թագաւորութեանց, Պարսից՝ և Հայոց։

Արշակ քաջ նախնեաց երկուց ցեղից՝ թագաւորեցելոյ Պահլաւկանին, և Արշակունւոյն։ Ամենայն քաջութեամբ թագաւորեաց ամս ծէ։ Յետ որոյ որդիքն զատուցեալք թագաւորք Պարսից. Արշակ մեծ՝ ամս ծը։ Արշական՝ ամս լ։

* Ի բնագրին էր ԳԼՈՒԽ Գ. մեք եդաք ԴՊՐՈՒԹԻՆ Բ.

Արշանակ՝ ամս ԼԱ : Արշէզ՝ ամս Ի : Արշաւիր՝ ամս ԽԶ : Արտաշէս՝ ամս ԼԴ : Դարեհ՝ ամս Լ : Արշակ՝ ամս ԺԹ : Արտաշէս՝ ամս Ի : Պերոզ՝ ամս ԼԴ : Վաղարշակ ամս Ծ : Արտաւան՝ ամս ԼԱ :

Զսա սպանեալ Արտաշրացւոյն Արտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ, եբարձ զտէրութիւն Պահլաւաց։ Սկսեալ յերեսուն ամի թագաւորութեանն Փիլադելփոս Պտղոմէոսի, կալեալ նոցա ընդ ամ̃ ամս՝ ՆԾԷ ։

Յետ որոյ նուաճեալ Արտաշրացւոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ զամ̃ արիս և զանարիս, և զբազումս 'ի նոյն ազգէ թագաւորութեն Պարթևաց՝ և Պահլաւկաց՝ թագաւորէ ինքն։ Եւ յետ նորա Պայազատք նորին՝ զնոյն ձեւ աւրինադրէն զՄամիկոնէիցն սակս ազգաց զնեղութիւնն։ Քանզի ոչ են սոքա որդիք ազգածնին Արամանեկայ, այլ են եկեալ 'ի Ճենաստանէ յամս Արտաւանայ արքայի Պարթևաց. և մեծին Խոսրովու արքային Հայոց. որ̃ լուայ յառնէն մեծէ՝ որ եկեալ էր հրեշտակութբ 'ի Ճենաց թագաւորէն առ արքայն Խոսրով, յոր իմ* հարցեալ 'ի դրանն

* Արդ՝ գործս այս է ծածկեալ և տարակուսելի, որպէս խօսեցեալ եմք. բայց ըստ մերս կարծեաց՝ համարիմք զսա լինել Ստեփաննոս Տարօնացւոյն՝ որ դիպեալ հրեշտակաց եկելոց 'ի Ճենաց աշխարհէն՝ 'ի պալատն Խոսրովու, իմացեալ իցէ զծագումն Մամիկոնէից 'ի նոցանէ. և այս լինի յայտնի ապացոյց՝ թէ Ստեփաննոս Տարօնացի լեալ է դ. դարու պատմիչ։ Եւ միւրգիչեանն Խոսրով հարկ է լինել թագաւոր Արշակունեաց տէրութեան, և 'ի նորին դրան հարցեալ և իմացեալ։ Վասն որոյ իրաւամբ կարծի թէ՝ այն գործ է Ստեփաննոսի՝ և ոչ Խորենացւոյն. որովհետեւ նա ոչ այնքան ամենայն պարագայիւք յիշէ վասն Մամիկոնէից ծագման. որ և Սեբէոս 'ի նորին Ստեփաննոսի աղբերէ առեալ շարունակէ զգործ իւր. որպէս և ինքն իսկ ասէ 'ի ճակատ գրոյն, " Երկրորդեցից 'ի պատմագրու-

արքունի՝ եթէ «Ազգ մի մեծ 'ի Հայաստան երկ-
րի կայ՝ զորմէ ասեն եթէ 'ի ձերմէ աշխարհէն
գնացեալ են»։ Եւ նա ասաց ինձ, «Ասե՛ն ասէ
գուսանք և 'ի մերում աշխարհին յերգս իւ-
րեանց, զԱմիկն և զԿռնակն արս երկուս լեալ
քաջս, և գլխաւոր եղբարս հարազատս, որդիք
Կառնամից նախարարին՝ որ էր երկրորդ 'ի թա-
գաւորութեանն Պենաստանի։ Որոյ մահուանն
առնս այսորիկ, առ զկին սորին թագաւորն նոցին
'ի կնութիւն։ Եւ եղև 'ի նմանէ որդի՝ որ զկնի
մահուան հաւր իւրոյ յաջորդեալ նստաւ յա-
թոռ հայրենի թագաւորութեանն։ Եւ նորա եր-
կու եղբարք նորա 'ի մաւրէ, և ո՛չ 'ի հաւրէ,
ապստամբեալ 'ի բաց կացին 'ի նմանէ. և միա-
բանեալ ընդ ինքեանս զմասն մի 'ի նախարարա-
ցըն և 'ի զաւրացն՝ առնեն ուխտ միաբանութե՟։
Որոց խորհեալ խորհուրդ չարութեան սպանա-
նել զեղբայրն իւրեանց՝ զթագաւոր աշխարհին
Պենդրակուր, և առնուլ զթագաւորութ՟ին նորա։

Եւ զաւրաժողով լինէին Ամիկն և Կռնակն
'ի վերայ նորա 'ի միում տեղւոջ աշխարհին
իւրեանց, և բաժանի զաւր աշխարհին յերկուս։
Ազգ լինի Պենդրակուրի. գումարէ և նա զզաւրս
իւրոյ կողմանն՝ և գնայ 'ի վերայ նոցա 'ի պա-
տերազմ։ Եւ յարձակին 'ի վերայ միմեանց՝ հար-
կանեն սրով սուսերի, և սպանեն զզաւրն ապըս-
տամբական։

ցըն Մովսիսի Խորենացւոյ՝ և Ստեփաննոսի Տարօնացւոյ հաւաստե
և Ճշմարիտ մատենագրաց»։ Եւ մի ոք երկբայեսցի անկեալ 'ի տա-
րակոյս՝ թէ ընդէ՞ր ոչ յիշէ զանուն հեղինակին 'ի շարագրուած
բանին իւրոյ. ահա՛ պատմագիրս բաւական համարի 'ի Ճակատ գը-
րոյս դրոշմել։

փախստական լեալ Մամիկն՝ և Կոնակն գնան առ արքայն Արշակունի՝ որ նստէր 'ի Բահլ Շահաստանի՝ յերկիրն Քուշանաց: Եւ էր խաղաղութիւն 'ի մէջ երկոցուն թագաւորութեանցն այնոցիկ:

Յայնժամ մեծաւ աղերսիւ խնդրեալ զնոսա Ճենբակուրի՝ յարքայէն Պարթևաց, «Զի բարձցէ 'ի միջոյ. ապա թէ ոչ՝ լուծցի ուխտ խաղաղութեանն՝ որ 'ի միջոյ մերում»: Իսկ նորա խնայեալ յարսն, ոչ ետ զնոսա 'ի ձեռս նորա, այլ գրէ առ նա սիրով, «Ընդրէն ուխտ խաղաղութեան մերոյ (ասէ) հաստատուն կացցէ 'ի միջի մերում, զի երդուեալ եմ առ նոսա՝ զի նոքա մի մեռցին, այլ ետու տանել զնոսա 'ի մուտս արևու՝ և յեզր երկրի՝ 'ի տեղին յայն, որ արեգակն 'ի մայրն մտանէ»:

Յայնժամ հրամայէ արքայն Պարթևաց զաւրաց իւրոց տանել զնոսա զգուշութեամբ մեծաւ՝ կնաւ, և որդւովքն իւրեանց, և ամենայն ախիւն իւրեանց յերկիրն Հայոց առ ազգական իւր արքայն Արշակունի՝ որ էր թագաւոր Հայաստան երկրին, ուր և սերեալ բազմացան յոյժ, և եղեն յազգ մեծ 'ի Մամիկոնայ և 'ի Կոնակայ. յայսմանէ այն է սպարապետ:

Եւ եղև յետ մահուանն Արտևանայ՝ որդւոյ Վաղարշու արքային Պարթևաց, թագաւորեաց Արտաշիր որդի Սասանայ միահեծան տէրութբ 'ի վերայ Բաբելացւոց, և Ասորւոց, և Մարաց, և Պարսից, և Պարթևաց, ամս ծ:

Յամի երրորդի Եղիանոսի կայսեր. և յամս Է. երրորդի ա. մեծի Խոսրովայ արքային Հայոց՝

փոփոխումն թագաւորութեանն այսորիկ լեալ։ Եւ էր Խոսրով ԼԱ. ամաւ։ Եղիանոս երրորդն. Արտաշիր՝ զառաջինն։

Յամի Է. երրորդի չորրորդի՝ մեծին Խոսրովայ. և չորրորդ ամի արքայի Պարսից Արտաշրի՝ թագաւորէ Տերենտիանոս ամիսս վեց. քանզի փութանակի վաղճանի։

Յամի ԼԵ. երրորդի Խոսրովայ արքայի. և 'ի հինգերորդ ամի Արտաշրի Պարսից արքայի՝ թագաւորէ Պրոպոս ամս Զ։ Խոսրով՝ ԼԷ։ Արտաշիր՝ Ե։ Պրոպոս զառաջինն։

Եւ եղեւ յամին ԽԱ. երրորդի մեծին Խոսրովայ. և 'ի ԺԱ. ամի Արտաշրի՝ թագաւորէ Յունաց Կարոս՝ հանդերձ որդւովքն իւրովք Կարինաւ՝ և Նումերիանոսիւ ամս Է։ Խոսրով ԽԱ։ Արտաշիր ԺԱ։ Կարոս զառաջինն։

Յամի ԽԲ. երրորդի Խոսրովայ։ ԺԲ. Արտաշրի. մինչ արքայ Խոսրով 'ի Միջագետս էր, Կարոս կայսր գումարէ ամբոխ զաւրաց բազմաց, և դիմէ 'ի վերայ արքային Խոսրովայ. անտի աճապարեալ ընդ դէմ նորա ելանէ* (Կոռնակ սպարապետ մեծին Խոսրովու հաւրն Տրդատայ՝ ասեն զմանէ յերկարեալ զամս կենացն ՃԿ. և ունել 'ի ժամ մահուանն) զհերս՝ և զաչս, և զլսելիս, և զզօրութիւն, և զթեթևութիւն մանկութեանն։

Եւ ապա (ժամ) եղև պատերազմ մեծ 'ի մէջ Խառանու՝ և Ուրհայի. հարկանէն և վանեն զզաւրն Յունաց. և մեռանի Կարոս 'ի պատերազմին հանդերձ միով որդւովն Կարինոսիւ։

---

* Փակագծիւ եդեալն ոչ գոյր 'ի բնագրին՝ զոր լցուցաք 'ի միւս օրինակէն։

Եւ 'ի նմին ամի թագաւորէ Յունաց Դիոկղետիանոս ամս իէ ։ Խոսրով իը ։ Արտաշիր ժը ։ Դիոկղետիանոս զառաջինն ։

Յամի Ի. երրորդի առաջներորդի Արտաշրի Պարսից արքային 'ի չորրորդ[illegible] ամի Դիոկղետիանոսի կայսեր՝ մեռանի քաջն Խոսրով 'ի վասնուն Անակայ ։ Եւ տիրէ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց՝ Արտաշիր արքայ Պարսից ամս ժա ։ Դիոկղետիանոս՝ զչորրորդն ։

Յամին Է. երրորդի Արտաշրի . հնգետասաներորդի Դիոկղետիանոսի՝ կայսերակերպ* չքեղութեամբ Տրդատիոս ելանէ ախոյեան ընդդէմ արքային Գոթաց ։ Եւ անդէն ձերբակալ արարեալ զախոյեան անարի զթագաւորն Գոթաց՝ ածեալ կացուցանէ յանդիման կայսերն Դիոկղետիանոսի . և անդէն 'ի նմին ամի թագաւորեցուցանէ Դիոկղետիանոս զՏրդատ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց ։ Գումարէ 'ի ձեռս սորա զաւրս բազումս , և արձակէ յիւրական իշխանութի աշխարհին Հայոց ։ Որ տիրէ ամենայն քաջութք և բարեպաշտութեամբ ամս Հ ։ Եւ է այսպէս . Արտաշիր իբ ։ Դիոկղետիանոս ժե ։ Տրդատէս զառաջինն ։

Յամին Թ . երրորդի Տրդատայ արքային Հայոց՝ թագաւորէ 'ի վերայ Յունաց աշխարհին Կոստանդիանոս . որ շինեաց զԲիւզանդիա ամս Թ ։ Արտաշիր զԽ ։ Տրդատիոս իններորդ ։ Կոստանդիանոս զառաջինն ։

Յամին ԽԹ . երրորդի Արտաշրի արքային Պարսից . և ժԹ . ամ Տրդատայ արքային Հայոց՝ Թա

* Ի միւս օրինակին « կայսերապսակ » ։

գաւորէ Շապուհ որդի Արտաշրի 'ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս հգ ։ * (Եւ 'ի սոյն ամի վախճանի կայսրն Յունաց Մաքսիմիանոս · և Թագաւորէ Գալիանոս՝ ամս ժը · և տայ պատերազմ ընդ Շապհոյ որդւոյ Արտաշրի 'ի Միջագետս 'ի Խառան · և լինի անդ կոտորած մեծ, մինչև 'ի նեղ անկանել զաւրութն Պարսից յերկիրն Ասորհայու · և տեսեալ Շապուհ զպարտութիւն իւր զաւրուն, զիջանի առնել խաղաղութիւն ընդ կայսեր · և նա առեալ զգանձս և զաւարս բազումս դառնայ 'ի տեղի իւր ։) Տրդատէս ի ։ Մաքսիմիանոս՝ և Գալիանոս՝ զերկորդն ։ Շապուհ զառաջինն ։

Յամին լէ · երորդի Տրդատայ արքային ։ ժը երորդի Շապհոյ արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Մաքսիմիանոս որդի Մաքսիմիանոսի՝ ամս ժգ ։ Տրդատէս լէ ։ Շապուհ ժը ։ Մաքսիմիանոս զառաջինն ։

Յամին ծ · երորդի Տրդատայ արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Կոստանդէս՝ ամս ժէ ։ Տրդատէս ծ ։ Շապուհ լա ։ Կոստանդէս զառաջինն ։

Յամին կէ · երորդի Տրդատայ արքային Հայոց ։ խը · ամի Շապհոյ արքային Պարսից՝ Թագաւորէ Կոստանդիանոս որդի Կոստանդեայ ամս իբ ։ Տրդատ կէ ։ Շապուհ խը ։ Կոստանդիանոս զառաջինն ։

Յամին ծբ · երորդի Շապհոյ արքային Պարսից ։ Ն · երորդի ամի բարեպաշտին Կոստան-

* Փակագծիւ նշեալն ոչ գոյր 'ի բնագրին · այլ յաւելցաւ 'ի միւս օրինակէ ։

գիանոսի կայսեր՝ վաղճանի երանելին Տրդատէս . և Թագաւորէ Խոսրով որդի նորա ամս ժէ ։ Շապուհ զծբ . Կոստանդիանոս Ե . երորդն ։ Խոսրով զառաջինն ։

Յամին կԹ . երորդի Շապհոյ արքային Պարսից ։ իբ . Կոստանդիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ 'ի վերայ Հայոց Տիրանն որդի Խոսրովայ՝ ամս ժբ ։ Շապուհ կԹ ։ Կոստանդիանոս իբ ։ Տիրան զառաջինն ։

Յամի իէ . երորդի Կոստանդիանոսի կայսեր ։ 'ի Է . ամի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Ներսէհ որդի Շապհոյ 'ի վերայ Պարսից ամս Թ ։ Կոստանդիանոս իէ ։ Տիրան Է ։ Ներսէհ զառաջինն ։

Յամի ժբ . երորդի Տիրանայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորեն Կոստանդիաս և Կոստաս՝ որդիք Կոստանդի բարեպաշտի՝ ամս ժդ ։ Տիրան ամս ժբ ։ Ներսէհ Է ։ Կոստանդիաս՝ և Կոստաս՝ զառաջինն ։

Յամին թժ . երորդի Տիրանայ ։ Ու Է . երորդ ամի Ներսէհի արքային Պարսից ։ Ու Ա . ամի Կոստանդի և Կոստասայ՝ որդւոց Կոստանդիանոսի բարեպաշտի Հռոմայ՝ եկն 'ի վերայ նորա 'ի Բասեան գաւառի 'ի գեաւղն Յոսխայ՝ մինչ դարձուցանել նմա զՏիրան արքայ ամենայն գերութեամբն հանդերձ . և զորդի նորա Արշակ Թագաւորեցուցանել՝ և արձակել 'ի Հայս ։ Ներսէհ զութերորդն ։ Կոստանդիաս և Կոստաս զբ ։ Արշակ զառաջինն ։

Յամի չորրորդի Կոստանդեայ և Կոստասու ։ և յերրորդի ամի Արշակայ՝ Թագաւորեաց Պար-

ւից Արամազդ որդի Հայկոյ ամս Գ․ Կոստանդ-
դիոս և Կոստաս զԷ․Ն։ Արամազդ զառաջինն․

Յամի Է․ երորդի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ ՚ի վերայ Պարսից՝ Հապուհ որդի Արամազդայ՝ ամս Հ։ Կոստանդիոս և Կոստաս զԷ․ երորդն։ Արշակ Է․ երրորդն։ Հապուհ զառաջինն։

Յամի ԹԺ․ երորդի Հայկոյ արքայի Պարսից․ Ի․ երորդի չորրորդի ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ Յունաց Յուլիանոս՝ ամս Բ։ Արշակ ԻԴ։ Հապուհ ԺԹ։ Յուլիանոս նզովածն զառաջինն։ Սա որդի է քեռ մեծին Կոստանդիանոսի․ Թողեալ զքրիստոնէութիւնն և եղև կռապաշտ։ Ի նոյն աւուրս երանելին Աթանաս հալածեցաւ յԱրիանոսացն՝ զոր Սոկրատն պատմէ, ՚ի սուրբն Կոստանդիանոսէ սկսանի՝ և մինչ ՚ի փոքր Թէոդոսն զանօրէնց և զորոց գործքն՝ և զհայրապետացն զուղղափառութիւնս։ Յուլիանոս՝ և Գաղիանոս՝ որդիք Գաղմատիոսի ումեմն․ մնացին որք ՚ի մէկ հաւրէ․ և ոչ ՚ի մաւրէ, զոր սնոյց Կոստանդ բարեպաշտն։ Իւ սընոյց․ յետոյ եղեն կռապաշտ։

Կարփի քոյր Թագաւորին Կոստանդէ՝ կին Լիկիանէ Թագաւորին՝ որ ՚ի բռնադբաւսելն մեռաւ։

Յամին ԻԴ․ երորդի Արշակայ Թագաւորին Հայոց։ Իւ ՚ի ԻՁ․ երորդ ամի Հապուհ արքային Պարսից՝ Թագաւորէ Վաղենտիանոս և Վաղէս՝ ամս ԺԴ․ Արշակ ԻԴ։ Հապուհ ԻՁ․ Վաղենտիանոս և Վաղէս զառաջինն։

Յամին ԼԴ․ երորդի Հայկոյ արքային Պարսից․ ԼԹ․ ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ Թագաւորէ

Յունաց Դրատխանոս զառաջինն ։

Յամի խդ. երորդի Շապհոյ արքային Պարսից՝ և Յուլիանոսի պղծոյ*, ըմբռնի Արշակ Հայոց արքայ ՚ի Շապհոյ արքայէն Պարսից ։ Եւ տիրէ Շապուհ ՚ի վերայ Հայոց ամս ժբ. սրով՝ և հրով՝ և գերութեամբ ։ Նա Թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամս ժԹ ։ Շապուհ ծա. (՚ի տէրութէն (՚ի վր Հայոց) զերկոտասաներորդն**) ։ Թէոդոսն մեծ զառաջինն ։

Յամին ծդ. երորդի Շապհոյ արքային Պարսից ։ Եւ ՚ի դ. երորդի ամի Թագաւորութեանն Թէոդոսի մեծի՝ Թագաւորեցոյց Թէոդոս զՊապ որդի Արշակայ ՚ի վր աշխարհին Հայոց, տիրէ ամս ժդ ։ Շապուհ ծդ ։ Թէոդոս դ ։ Պապ զառաջինն ։

Յամի կԹ. երորդի Շապհոյ արքային Պարսից ։ ժԹ. երորդի Թէոդոսի մեծի՝ Թագաւորէ ՚ի վերայ Հայոց Վարազդատ՝ ամս դ ։ Շապուհ կԹ ։ Վարազդատ զառաջինն ։

Յամի հ. երորդի Շապհոյ արքայի Պարսից ։ Երկրորդ ամի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Յունաց Արկադէոս որդի Թէոդոսի ամս ժԹ ։ Շապուհ հ ։ Վարազդատ զերկրորդն ։ Արկադէոս զառաջինն ։

Յամի ե. երորդի Արկադեայ կայսեր ։ ՚ի դ.

---

* Յերկու օրինակս այդպէս էր գրեալ, « Յուլիանոսի պղծոյ » Արդ՝ մնաք ՚ի տարակոյս, զի ՚ի վերայ ժԹ. երորդ ամի Շապհոյ արքային Պարսից, և խդ. ամի Արշակայ արքային Հայոց՝ յիշելոց զՅուլիանոս նշանակեալն « երկու ամ Թագաւորեաց » ասելով, և ասա կրկին եւս յիշէ՝ որ լինի սխալ. որովհետև խդ. ամի Շապհոյ լինել ասէ. գոյ միջոց Թուոյն իէ ամ ։

** Ի միւս օրինակին՝ ոչ գոյ փոխադրումն երկուցն ։

երորդի Վարազդատայ արքայի Հայոց՝ Թագաւորէ Պարսից Արտաշիր որդի Շապհոյ՝ ամս Դ։ Արկադէոս Ե։ Վարազդատ Դ։ Արտաշիր զառաջինն։

Յամի Դ. երորդի Արկադեայ կայսեր։ Յերկրորդի ամի Արտաշրի արքային Պարսից՝ Թագաւորեն ՚ի վերայ Հայոց՝ Արշակ և Վաղարշակ՝ ամս Ե։ Արկադէոս Դ։ Արտաշիր Բ։ Արշակ և Վաղարշակ զառաջինն։

Ապա Թագաւորէ Պարսից՝ Վռամ ամս ԺԱ։ Արկադէոս ամս Թ։ Արշակ և Վաղարշակ՝ Դ։ Վռամ զառաջինն։

Յամի երկրորդի Վռամայ. մետասաներորդի ամի Արկադեայ կայսեր՝ Թագաւորէ ՚ի վերայ Հայոց Խոսրով միւս. հրամանաւ Պարսից արքային՝ ամս Դ։ Արկադէոս ԺԱ։ Խոսրով զառաջինն։

Յամի ԺԴ. երորդի Արկադեայ կայսեր։ Եւ ՚ի Դ. երորդի ամի Վռամայ Պարսից արքային՝ Թագաւորէ Հայոց Վռամշապուհ արքայ՝ Ի։ Արկադէոս ԺԴ։ Վռամ՝ Դ. երորդն։ Վռամշապուհ զառաջինն։

Յամին ԺԱ. երորդի Վռամայ Պարսից արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամս ԽԲ։ Վռամշապուհ Է։ Յազկերտ զառաջինն։

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ որդւոյ Վռամայ. Եւ յամի երկրորդի Թէոդեայ կայսեր բարձաւ Թագաւորութիւնն Հայոց՝ որ տևեաց ամս ՆԵ. Եւ վաղճանեցաւ և վճարեցաւ։

Եւ արդ՝ երկակի կանոնաւ զՊարսից՝ և զՅունաց հաստատելով նշանակեցից զԹագաւո-

րութեան ժամանակին ։

Որդ՝ Թագաւորէ Պարսից Յազկերտ ամս իա ։ Եւ Անորիոս Թագաւորէ Յունաց ամս իբ ։ Յազկերտ զառաջինն ։ Եւ Անորիոս զառաջինն ։

Յամի Ի․ երորդի երկրորդի Անորեայ կայսեր՝ Թագաւորէ Վռամ որդի Յազկերտի՝ ամս իբ ։ Եւ յամի երկրորդի Վռամայ՝ Թագաւորէ Յունաց Թէոդոս՝ ամս իբ ։ Եւ Անորիոս իբ ։ Վռամ՝ բ ։ Թէոդոս զառաջինն ։

Յամի Ի․ երորդի Թէոդոսի փոքու՝ Թագաւորէ Պարսից Յազկերտ՝ որդի Վռամայ, ամս ժթ ։ Եւ յամի յազկերտի Թագաւորէ Յունաց Կոստանդիաս՝ ամս ա ։ Յազկերտ զառաջինն ։

Յամի երկրորդի Յազկերտի՝ Թագաւորէ Յունաց Վաղենտիանոս՝ ամս է ։ Յազկերտ զերկրորդըն ։ Վաղենտիանոս զառաջինն ։

Յամի ժը․ երորդի Վաղենտիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Վաղարշ որդի Յազկերտի՝ ամս դ ։ Վաղենտիանոս ժը ։ Վաղարշ զառաջինն ։

Յամի Ի․ երորդի երկրորդի՝ Վաղենտիանոսի կայսեր, Թագաւորէ Պարսից Պերոզ՝ ամս խը ։ Վաղենտիանոս իբ ։ Պերոզ զառաջինն ։

Յամի Ժ․ երորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Նարկիսոս՝ ամս դ ։ Պերոզ Ժ․ Նարկիսոս զառաջինն ։

Յամի ժէ․ երորդի Պերոզի արքայի՝ Թագաւորէ Յունաց Վռափինոս՝ ամս գ ։ Պերոզ ժէ ։ Վռափինոս զառաջինն ։

Յամի Լ․ երորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Մարկիանոս՝ ամս Ե ։ Պերոզ Ի ։ Մարկիանոս զառաջինն ։

Յամի իե․ երորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Լեւոն զառաջինն։ Յամին է․ երրորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Անթիմոս՝ ամս զ․ Պերոզ լա․ Անթիմոս զառաջինն։

Յամի խ․ և չորրորդի Պերոզի՝ Թագաւորէ Յունաց Ուլիմպաւոս՝ ամ մի։ Իսկ 'ի միւսում ամի միւս Զենոն՝ ամ մի։ Իսկ 'ի խզ․ երորդին Պերոզի՝ Թագաւորէ Զենոն 'ի վերայ Յունաց՝ ամս ժէ։ Պերոզ խզ։ Զենոն զառաջինն։

Յամի չորրորդի Զենոնի՝ Թագաւորէ Պարսից Զամասպ՝ ամս ը։ Զենոն 'ի վերայ Յունաց զչորրորդն։ Զամասպ զառաջինն։

Իսկ 'ի վերայ Ե․ երորդի ամի Զենոնի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Կաւատ՝ ամս խա։ Զենոն զ։ Կաւատ զառաջինն։

Յամի գժ․ երորդի Կաւատայ՝ Թագաւորէ Յունաց Անաստաս՝ ամս իէ։ Կաւատ զժգ։ Անաստաս զառաջինն։

Յամի խ․ երորդի Կաւատայ՝ Թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս՝ ամս թ։ Կաւատ զխ։ Յուստիանոս զառաջինն։

Յամի երրորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ Խոսրով որդի Կաւատայ՝ ամս իէ։ Յուստիանոս զերրորդն։ Խոսրով զառաջինն։

Յերեսուն և եօթն ամի Խոսրովայ՝ Թագաւորէ Յունաց Յուստիանոս՝ ամս ժը։ Խոսրով զլէ։ Յուստիանոս զառաջինն։

Յամի ժը․ երորդի Յուստիանոսի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Որմիզդ որդի Խոսրովայ ամս ժը։ Յուստիանոս ժը։ Որմիզդ զառաջինն։

Յամի երկրորդի Որմզդի՝ Թագաւորէ Յու-

նաց Տիբերոս՝ ամս դ: Որմիզդ զերկրորդն: Տիբերոս զառաջինն:

Ի հինգերորդի ամի Որմզդի՝ Թագաւորէ Յունաց Մաւրիկ՝ ամս իա: Որմիզդ զե: Մաւրիկ զառաջինն:

Յամի է. երրորդի Մաւրկայ կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից Խոսրով որդի Որմզդի՝ ամս լէ: Մաւրիկ զէ. երրորդն: Խոսրով զառաջինն:

Յամի ժդ. երրորդի Խոսրովայ՝ Թագաւորէ Յունաց Փոկաս՝ ամս ը: Խոսրով ժդ: Փոկաս զառաջինն:

Յամի ի. երրորդի Խոսրովայ Պարսից արքային՝ Թագաւորէ Յունաց Հերակղոս՝ որդի Հերակղի, ամս լ: Խոսրով իէ: Հերակղոս զառաջինն:

Յամի ժէ. երրորդի՝ Հերակղի կայսեր՝ Թագաւորէ Պարսից՝ Կաւատ, որդի Խոսրովայ ամս ա: Հերակղոս ժէ: Կաւատ զառաջինն:

Ապա Արտաշիր ամս դ: Հերակղոս ամս ի: Արտաշիր զառաջինն:

Ապա Բոր Բամբիշն դուստր Խոսրովայ՝ ամս բ: Հերակղոս իա: Բամբիշ զառաջինն:

Ապա Յազկերտ ամս ի: Հերակղոս իբ: Յազկերտ՝ զառաջինն:

Յամի իդ. երրորդի Հրաշելոյն Հերակղի կայսեր: Եւ յերկրորդ ամի՝ միաբանեալ Պարսից արքայի ընդ Իսմայելացիսն, (որ ելին) արտաքս 'ի Սինէ անապատէ՝ հրամանաւ. Աստուծոյ առնել անապատ միան գամայն զամենայն երկիր: Հերակղոս իդ: Յազկերտ զերկրորդն: Ամու արքայ՝ Իսմայելի զառաջինն:

Բայց զամս եկամտիցն և ծառայիցն Թագաւո

թելլոցն որպէս, Խառեմայն և զխառոխ Որմզդին, և Խոսրովայն, և զՈրմիզդն՝ որք բռնութբ կալան զԹագաւորութիւն: Եւ էր որ ընդ պատառել ազգացն հակառակութեամբ 'ի սոյնս յաւելեալ կարգեցից Թիւ. որպէս զկէս ամին Խառեմայ, 'ի կէս ամին Կաւատայ. յաւել ես առացից ամ մի:

Յամի Է. երորդի Պարսից արքայի Յազկերտի՝ վաղճանի Երանելին Երակղէս. և Թագաւորեն որդիք նր Կոստանդին և Երակղաւ: Ի նմին ամին մեռաւ Կոստանդին դաւեալ 'ի մաւրէն: Եւ Թագաւորէ Երակղաւ: Դարձեալ փոխեցաւ Երակղաւ, և Թագաւորէ Կոստաս որդի Կոստանդեայ՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ Կոստանդին: Յազկերտ Է. երորդ: Կոստաս զառաջինն:

Եւ Թագաւորեաց Յազկերտ 'ի վերայ աշխարհին Պարսից ամս Ի: Յազկերտ Ի: Կոստանդին ԺԱ: Արքայն Իսմայէլի Թ:

Յերկոտասան ամի Կոստանդի. և 'ի.Ի. երորդ ամի Իսմայէլացւոց տէրութեանն՝ բարձաւ տէրութիւնն Պարսից՝ որ կալաւ ՇԺԲ ամ. (աշխարհի):

ՆԱԽԵՐԳԱՆՔ

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ Գ. ԴՊՐՈՒԹԵԱՆ

Եւ եղև 'ի նուազիլ ժամանակաց տէրու-թեանն Արշակունեաց 'ի Հայաստան աշխարհի 'ի բառնալ տէրութեանն Վռամշապուհ արքայի՝ տիրէ 'ի վերայ սորա ազգն Կարքեդովմայեցի իշ-խանութեանն. խորհուրդ 'ի ձեռն առեալ ա-հեղ և ահագին՝ հանդերձ միաբանութեամբ դառնաշունչ և մեծամեծ Քաղդէիցն, և ամ գլխաւոր նախարարաւքն թագաւորութեան իւ-րոյ՝ բառնալ 'ի Հայաստան աշխարհէ զբարե-պաշտութեան պտուղս։

Ուստի ոչինչ աւգտեցաւ, այլ յոյժ վնասե-ցաւ. և բարեպաշտութիւնն եւս քան զեւս ծաղ-կեալ պայծառացաւ.

Արդ՝ զժամանակս թագաւորութեանն չա-րագործին Յազկերտի. և եթէ ո՞րպէս նա կամէր զԱստուածայինն եղծանել կարգս։ Եւ կամ ո՞ր-պէս քաջ նախարարացն Հայոց՝ և նախանձաւորն Աստուծոյ նահապետն Մամիկոնէից տանն՝ Կար-միրն կոչեցեալ Վարդան, հանդերձ միագունդ սպառազէն նիզակակից ընկերաւքն, և զաւրաւքն իւրեանց կազմեալ զինեցան 'ի պատերազմ, առ-եալ 'ի ձեռն զվահանն հաւատոյ, և զգեցեալ իբրև զզրահ ամրութեան զնախանձն Աստուա-ծայինն բանին. դոգցես թէ առաջի աչաց իւր ականատես դէմ յանդիման տեսանելով զ'ի վե-

բուստ առաքեալ նոցա զպսակն։ Վասն որոյ ար-
համարհեալ զմահ, և առաւել լաւ համարեալ
տեսանել 'ի վերայ Աստուածային պողոտային։

Եթէ՝ որպէս 'ի վերայ նոցա էին զաւրքն Պար-
սիկ սաստիկ բռնութեամբ, և կամ՝ որպէս 'ի
դիմի հարեալ՝ զիւրեանց կատարեցին զնահա-
տակութիւն։ Եւ կամ՝ որպէս 'ի ձեռս հեթա-
նոսաց ըմբռնեալ սուրբ վկայքն Քրիստոսի՝ կա-
տարեցին զնահատակութիւնս իւրեանց յԱպր
Շահր մերձ 'ի Նիւշապուհ քաղաքի. 'ի տեղւոջն՝
որ կոչի Թէարքունի։

Այն ամենայն 'ի ձեռն այլոց գրեցաւ. որք
ցուցանէ նոյն իսկ պատմութիւնն։ Բայց զայն
ամենայն՝ որ 'ի Պերոզի ժամանակն, եղեալ չա-
րութիւն. և զառ 'ի Խոսրովայ զապստամբութիւն՝
զՎարդանայ՝ և զզաւրացն Պարսից զապստամբելն
'ի յՈրմզդիէ. զմահն Որմզդայի. և զԹագաւո-
րելն Խոսրովայ. զմահն Մաւրկայ. և զԹագա-
ւորելն Փոկասայ. զառնուլն Եգիպտոսի. զկոտո-
րածն Աղէքսանդրի. զդիմելն Հերակղի 'ի կող-
մանս հիւսիսոյ առ արքայն Թէտալացւոց. զյու-
ղարկումն անհուն բազմութեանն ազգաց. զաս-
պատակն Յունաց յԱտրպատական, զառ և զա-
ւար. և զդարձն ընդ Փայտակարան։ զեկ զաւ-
րացն Պարսից յարևելից զդիմն հարկանել նմա։
Զպատերազմն՝ որ յաշխարհին Աղուանից. զդարձ
կայսերն 'ի Նախջուան քաղաքն. և զկռիւն Ար-
ճիշոյ. զգնալն կայսեր անդէն 'ի սահմանս իւր.
զմիւս ևս այլ դիմելն 'ի վերայ Խոսրովայ. զգործ
պատերազմին՝ որ 'ի Նինուէ. զասպատակն՝ որ 'ի
Տիզբոն քաղաք. զդարձն յԱտրպատական. զմահն

Խոսրովայ. զթագաւորէն Կաւատայ. զհաշտութիւն՝ որ 'ի մէջ թագաւորացն երկոցունց. ըզթողուլն անդրէն 'ի բաց զսահմանսն Յունաց. զդարձ Աստուածեան խաչին 'ի Քաղաքն սուրբ։

Յետ այսորիկ զարթուցեալ անհուն բարկութիւն, և զվերջին աղէտս հինեն՝ որ 'ի կողմանս հարաւոյ։ Եւ թէ՝ որպէս յանկարծաւրէն շարժեցան բանակքն Իսմայէլի, և 'ի վայրկեան ժամանակի վանելով զզաւրութիւն թագաւորացն երկոցունց՝ կալան յԵգիպտոսէ մինչև յայս կոյս գետոյն մեծի Եփրատայ՝ և ցսահման Հայաստանեայց՝ և յեզերէ ծովուն մեծի յարևմտից՝ մինչև 'ի դուռն թագաւորութեանն Պարսից։ Զամենայն քաղաքս Միջագետաց՝ Ուռհայ՝ և ըզՏիգրոն՝ և զՎեհ Արտաշիր, և զՄարանդ, զՀամատան՝ մինչև ցԳանձակ քաղաք, և ցՀրատն մեծ՝ որ յԱտրպատական գաւառի։

Զայս ամենայն կամեցայ 'ի ձեռն գրոյս այսորիկ կարճառաւտ ձեզ մատուցանել։

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՍԵԲԷՈՍԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

Ապստամբութիւն Վահանայ ի Պերոզէ, և դառնալ իշխանութեանն, և պատերազմաւ յաղթել. մահ Պերոզի և թագաւորել Կաւատայ, և տանել զՎահանն մարզպանութեամբ. մահ Կաւատայ՝ և թագաւորել Խոսրովայ՝ որ Անուշ Ռուան կոչի. ապստամբել Վարդանայ, և ծառայել Յունաց. պատերազմ Խոսրովայ և պարսից։

ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Գ*.

ԳԼՈՒԽ Ա.

Եւ եղև յամս Պերոզի արքայի Պարսից՝ բարձումն ամենայն իշխանութեանցն՝ և կարգաց՝ և աւրինաց քրիստոնէութեան, և այնպիսի վտանգնեղութեան հալածանաց և քամահանաց 'ի վերայ հասեալ իշխանաց, մինչ զի 'ի բաց ընկեցին յինքեանց զլուծն ծառայութեան։

Եւ ապստամբեալ Մամիկոնեանն Վահան՝ հալածեաց զՊարսիկս, և բռնաբարայն դրաւեաց զիշխանութիւնն։

Յայնժամ արձակէ 'ի վերայ նորա Պերոզ ար-

---

* Ի բնագրին էր ԳԼՈՒԽ Ջ. մեք եդաք ԴՊՐՈՒԹԻՒՆ Գ.

քայ Հոնաց զաւր յոյժ ։ Եւ հրաման տայ խիստ տաստիւ՝ սպանանել զապստամբսն, և հարկանել զամենայն արու սրով սուսերի ։

Ընդդէմ սորա աճապարեալ Վահան սպարապետն Է. հազարաւ ընտիր վառելոց՝ կարգին գունդ առ գունդ, և ճակատ առ ճակատ, և յարձակին 'ի միմեանս 'ի ձայն փողոյ տագնապաւ 'ի դաշտին Գերանայ ։

Ընդ յաւգնութիւն հասեալ Ստուածեան Բանն, հողմն սաստկացուցեալ զմրրիկ փոշւոյն՝ զզաւրաւքն Պարսից հեղոյր. իբրև զմութ խաւարի՝ զնոսա պատէր 'ի միջաւրեայ ժամանակի ։ Սաստիկ կատորած լինէր երկոցունց կողմանցն, և ոչ գոյր ընտրել զդի անկելոցն, ոչ զՊարսիկ՝ և և ոչ զՀայ զաւրական ։ Բայց սակայն զաւրացեալ զաւրն Հայոց վանեցին ընդ կատորածով զզաւրն Պարսից, և զմնացեալսն փախստական արարեալ՝ հալածական տանէին. և դարձան յաղթութէ մեծաւ ։

Այս Վահան ժողովեաց և զհարկս աշխարհին Հայոց՝ և շինեաց եկեղեցիս մեծամեծս, զոր աւերեալ էր Պարսից 'ի Վաղարշապատ քաղաք, և 'ի Դուինի, և 'ի Արզըրայս, և 'ի բազում տեղիս աշխարհիս Հայոց ։ Եւ շինեալ զերկիրն նորոգեաց վերստին ։

Իսկ Պերոզի արքային Պարսից՝ թէպէտ և կամեցաւ վերստին զաւրս գումարել 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց. ոչ եղև նմա պարապ, զի համբաւք թշնամեացն ստիպէին զնա 'ի կողմանցն Քուշանաց ։ Եւ յայնմ մարզէ, զի ինքն իսկ արքայն Քուշանաց խաղացեալ գայր 'ի վերայ նր

զաւրու մեծաւ ։

Եւ նորա գումարեալ զաւրս իւր՝ գնաց ընդ-դէմ նորա տագնապաւ մեծաւ ։ Ասէ, «Երթայց նախ առաջին զնա վանեցից, եւ ապա պարապաւ դարձեալ գնայից 'ի Հայս՝ եւ մի խնայեսցէ սուր իմ 'ի նոսա, յարս եւ 'ի կանայս ։» ։

Եւ ինքն անցեալ՝ փութանակի եհաս ընդ-դէմ Թշնամւոյն յափնեւս ․ եւ եղեւ պատերազմ սաստիկ, հարին եւ կործանեցին զբազմութիւն զաւրացն Պարսից, մինչեւ ոչ մնաց 'ի նոցանէ ապրեալ եւ փախստական ։ Եւ մեռաւ Պերոզ արքայ 'ի պատերազմին, հանդերձ եւթանեքումբք որդ-ւովքն ։

Եւ ապա յայնժամ Թագաւորեաց Կաւատ որդի նորա 'ի վերայ աշխարհին Պարսից ։ Եւ զի քեկեալ էր զաւրութիւն բազմութեանն զաւ-րաց իւրոց, ոչ ընդ ումեք կամեցաւ ունել գործ պատերազմի, այլ արար խաղաղութ̃ի յամենայն կողմանց ․ առնէ եւ ընդ Հայոց հաշտութիւն, եւ կոչէ զՎահան 'ի դուռն, եւ մեծարէ զնա մե-ծապէս պատուով ։ Եւ տայ նմա զմարզպանութ̃ի աշխարհին, եւ զՄամիկոնեայց տէրութիւն, եւ երդում առ բազում 'ի ծառայութիւն, եւ ար-ձակէ բարեաւ յերկիր իւր ։

Յետ Վահանայ կալաւ զիշխանութ̃ին Վարդ Պատրիկ եղբայր նորա ․ սակաւ ինչ ժամանակ ․ եւ մեռաւ ։ Զկնի նորա եկին մարզպան Պարսիկք ․ ապա ոչ կարացին պատերազմիլ Հայք, 'ի հնա-զանդութեան կացին մինչեւ զՍուրէն Մարզպանն՝ եւ զՎարդան Մամիկոնէից Տէրն ։

Եւ եղեւ 'ի խմ̃ ․ ամի Թագաւորութ̃ե Խոսրո

վայ՝ որդւոյ Կաւատայ՝ ապստամբեաց Վարդան, և 'ի բաց եկաց 'ի ծառայութենէ Թագաւորութեանն Պարսից. հանդերձ միաբանութ̃բ ա̃մ Հայաստանեայք: Սպանեալ զՍուրէնն Մարզպան յանկարծաւրէն 'ի Դըւին քաղաքի. առին զաւար բազում, և գնացին 'ի ծառայութիւն Յունաց:

Յայնժամ յառաջ քան զայս ապստամբեալ 'ի բաց եկաց 'ի Հայոց՝ անուանեալ Վահան իշխան աշխարհին Սիւնեաց, և խնդրեաց 'ի Խոսրովայ յարքայէն Պարսից, զի տարցեն զդիւան աշխարհին Սիւնեաց 'ի Դըւնայ 'ի Փայտակարան քաղաք, և կարգեսցէ զքաղաքն 'ի Շահրմար Ատրպատականի. զի մի ևս կոչեսցի անուն Հայոց 'ի վերայ նոցա: Եւ կատարէր հրամանն:

Իսկ առ Հայոց երդնոյր Թագաւորն Յունաց, և հաստատէր զնոյն ուխտ՝ որ 'ի մէջ Թագաւորացն էր երկոցունց՝ երանելւոյն Տրդատայ՝ և Կոստանդիանոսի. և տայր նոցա զզաւրսն կայսերական յաւգնութիւն: Եւ նոցա առեալ զզաւրն՝ դիմեցին 'ի վերայ քաղաքին Դըւնայ՝ և պաշարեալ կործանեցին 'ի վերուստ մինչև 'ի վայր. և հալածեցին զզաւրն Պարսից՝ որ 'ի նմա կային:

Բայց եհաս 'ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն խռովութիւն մեծ, զի զեկեղեցի սրբոյն Գրիգորի, որ շինեալ էր մերձ 'ի քաղաքն, էին արարեալ համբարանոցս Պարսիկքն, հարին հուր և այրեցին, վասն որոյ եղև նոցա խռովութ̃ի մեծ:

Գայ ապա 'ի վերայ նորա Միհրանն Միհրևանդակ ի̃. հազարաւ զաւրու, և փղաւք բազմաւք. Եւ եղև պատերազմ մեծ 'ի դաշտին Խա-

զամխեայ, և հարեալ զզաւրն Պարսից անհնարին հարուածովք մաչէին 'ի սուր սուսերաց, զփիղսըն զամենայն Թափէին։ Եւ Միհրանն սակաւուք պրծեալ գնացին յերկիրն իւրեանց։

Այս այն Վարդան է՝ յորոյ վերայ եկն ինքն արքայն Պարսից՝ կոչեցեալ Անուշ Ռուան Խոսրով, հանդերձ բազմութեամբ սպառազէն զաւրացն՝ և փղաւք բազմաւք, և Ճանապարհ կալեալ ընդ գաւառն Արտազու՝ գնաց ընդ Բագրևանդ՝ զանց արարեալ զԿարնոյ քաղաքաւ։ Եւ կալեալ Ճանապարհ գնաց 'ի տեղի մի, և բնակեցաւ դէմ յանդիման նորա։

Եւ 'ի վաղուեան առաւօտուն հապճեալ ստիպով կարգեն գունդ առ գունդ, և ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ։ Եւ սաստկացաւ պատերազմն 'ի վերայ երեսաց երկրի, և խմբեցաւ պատերազմն յոյժ. և մատնեաց Տէր 'ի պարտութիւն զԹագաւորն Պարսից՝ և զաւրս նորա զամենայն։ Եւ խորտակեցան առաջի Թշնամեացն սրով սուսերի, և փախեան յերեսաց նոցա սաստիւ տագնապաւ, ո՛չ գիտելով զճանապարհս փախստեան իւրեանց՝ երթեալ ամրացան 'ի գետն մեծ՝ որ կոչի Եփրատէս։

Եւ ուռուցեալ 'ի վեր ջուրն՝ խաղացոյց ըզբազմութիւն փախստականացն իբրև զբազմութի̃ մարախոյ, և ո՛չ կարացին յաւուր յայնմիկ ճողոպրել բազումք։ Բայց Թագաւորն մազապուր պըրծեալ սակաւուք՝ 'ի փիղս և 'ի ձին ապաստան*.

* Ի բնագիրն " ապստամբ "։

եղեալ փախստական ընդ Աղձնիսն անդրէն 'ի կայանս իւր երթայր ։

Եւ նոքա առին զբանակն ամենայն հանդերձ արքունական գանձիւքն ։ Եւ կալան զԻամբրիշն և զբանակն, և Թափեցին զՄաշապերձանն ։ ա... դեսպակն ոսկեղէն բազմաքանքար, որ էր ա... կամբք պատուականաւք` և մարգարտաւ յօրի... նեալ, որ անուանեալ կոչէր 'ի նոցունց դեսպակ... փառաց ։

Առաւ և Հրատն` զոր ընդ ինքեան շրջեցուցանէր Թագաւորն հանապազորդ յաւգնականութիւն իւր` որ մեծագոյն համարեալ էր քան զամենայն կրակ, որ կոչէր 'ի նոցունց Աթաշ ։ Հեղձաւ 'ի գետն հանդերձ Մովպետան Մովպետաւ, և այլ բազմութիւն մեծամեծաց աւագաց ։ Յամենայն ժամ աւհրնեալ է Աստուած ։

ԳԼՈՒԽ Բ.

Ի Քրիստոս հաւատալ և մկրտիլ Անուշ Ըռուանայ' յեպիսկոպոսէն, և ննջումն' թագաւորել Որմզդի. հարկանել Վահրամայ զզօրս Թէտալացւոց. և պատերազմիլ ընդ արքային Մազքթաց, և պարտանել զնա անդ. ապստամբութիւն Վահրամական զօրացն 'ի Խոսրովայ' և փախուստ. գալ Վահրամայ. օգնութիւն խնդրել Խոսրովայ 'ի կայսերէն Մօրկայ.

ԱՅՍ Խոսրով' որ կոչեցաւ Անուշ Ըռուան' 'ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեանն յառաջ քան զապստամբութիւն, զայս հաստատեաց յերկիր, քանզի էր խաղաղասէր և աշխարհաշէն։ Եւ 'ի լինել ապստամբութեան այնորիկ, յայնմ հետէ ընդոստուցեալ զարթեաւ 'ի բարկութիւն' զանձըն անմխաս համարեալ, իբր թէ «Հայր էի ամենայն երկրի, և ոչ տէր»։ Եւ սնուցեալ զամենեսեան իբրև որդի և սիրելի։

Եւ արդ' ասէ, «'ի Նոցանէ խնդրեսցէ Աստուած զարիւնս զայս»։ Այս Խոսրով 'ի ժամանակս իւրոյ թագաւորութեան կալեաց զՊահակն Ճորայ, և Աղուանից. կալաւ ձերբակալ զարքայն Եգերացւոց. և առ մարտիւ զԱնտիոք Պիսիդացւոց, և գերեալ նստոյց առ թագաւորական կայանին։

Շինեաց քաղաք, և անուանեաց զնա Վեհ Անտիոք Խոսրով, զոր անուանեալ Շահաստանին Ոկնոյ կոչեն։ Եւ առ սա զԴարա' և զԿաղանիկոս, գերեաց ասպատակաւ և զկողմանս Ասի-

ղիկէացւոց ։

Կալաւ սա զԹագաւորութիւնն՝ ամս խբ։ Եւ 'ի ժամ վաղճանին ծագեալ փայլակնացեալ զնովաւ լոյս Աստուածային Բանին. քանզի հաւատաց 'ի Քրիստոս՝ ասելով այսպէս, «Հաւատամ 'ի միայն Աստուած, յայն՝ որ արար զերկինս և զերկիր, զոր քրիստոնեայքդ պաշտել խոստավանին՝ Հայր, և Որդի, և Հոգի սուրբ։ Զի նա միայն է Աստուած. և այլ ոչ գոյ բաց 'ի նմանէ զոր քրիստոնեայքն պաշտեն»։

Եւ հրաման տուեալ սպասաւորացն զՄոգպետն արձակել արքունի 'ի հեռագոյն տեղիս 'ի գործ, և զայլսն մերժեալ յարքունական կայենիցն, և կոչեալ զԵպիսկոպոսապետն՝ որ էր անդ Կաթուղիկոս անուանի։

Մկրտեցաւ 'ի նմանէ, և հրամայեաց ժամ առնել 'ի սենեկին, և ընթեռնուլ զՏէրունական Աւետարանին զպատգամս և հաղորդեցաւ 'ի կենդանարար Մարմնոյ և Արեանն Տեառն. և հրաժարեալ 'ի Կաթուղիկոսէն և 'ի Տէրունեան Աւետարանէն, և արձակեն զնա յիւր տեղին։

Եւ ապա զկնի սակաւ ինչ աւուրց ննջեաց 'ի բարւոք ծերութեան իւրում, և բարձեալ զմարմին նորա քրիստոնէիցն՝ տարեալ եդին 'ի շերիմս Թագաւորացն, և Թագաւորէ Որմիզդ որդի նորա յետ նորա։

Եւ արդ՝ այս են զաւրավարք արքային Պարսից՝ որ եկին մի ըստ միոջէ յերկիրս Հայոց՝ յապըստամբութենէ Վարդանայ Մամիկոնէից տն՝ որդւոյն Վասակայ, մինչեւ ցայսօր ժամանակի։ Ոմանք մեռան 'ի պատերազմի. և ոմանք պատե-

րազմեցան. և ոմանք յաղթութիւն գործեցին և գնացին։ Յորժամ սպանին զՍուրեն մարզպան։

Ի նմին ամի եկն Վարդան Վշնասպ ոմն, և գործ ինչ ոչ գործեաց. եկաց ամ մի և գնաց։ Ապա եկն և Գողոնն Միհրան ի. հազարաւ զաւրաց սպառազինաց՝ և փղաւք բազմաւք և ունէր նա ընդ ինքեան սատարս բազումս 'ի ճամբարէ անթիւ ազգացն. ընդ որ բնակեալն են ընդ լեռնակողմամբն Կովկասու ազգք Հոնաց, և հրաման յարքայէն՝ զի անձեռս արասցեն զարս 'ի յաշխարհէն Հայոց՝ խլել՝ բրել՝ յատակել, և անխընայ յերկիր կործանել։

Եւ եկեալ նա, բայց եթէ ուրեք յանմատոյց ամրոցաց ուրեմն մնացեալ ապրեցան մարդիկ։

Եւ կամ թէ՝ ուրեք 'ի հեռաւորն աշխարհս փախստական գնացին։ Բայց սակայն ոչ կարացին բազումք ճողոպրել. քանզի զորս գտանէին, սուր 'ի վերայ եդեալ սատակէին։ Նա արար կռիւ մի 'ի Վիրս, և պարտեցաւ։ Եկն 'ի Հայս, և առ զՆնկղ սուտ երդմամբ։

Փիլիպպոս Սիւնեաց տէր, արար կռիւ մի ընդ քաղաք և ընդ Խաղամախիս. և կռիւ մի 'ի Վանանդ՝ 'ի յՈւթմուս գեղ, և յերկոսեանն պարտեցաւ. եկաց նա ամս է. և գնաց։

Ապա եկն ինքն արքայն Անուշ Րուան Խոսրով որպէս զՎնդոյն կապեալ եդ 'ի դրուանդականի, և Վստամ պրծեալ գնաց փախստական. և ոչ սակաւ ինչ պատերազմունս զարթոյց առ յաւուրսն յայնոսիկ շուրջ զիւրեաւ։

Եւ եղեւ 'ի ժամանակին յայնոսիկ Վահրամ

տին Մնրհեւանդակ իշխան արեւելից կողմանց
աշխարհին Պարսից՝ որ հարկանէր քաջութեամբ
իւրով զզաւրս Թետալացւոց. և բռնութեամբ
ունէր զԲահլ՝ և զամենայն երկիրն Քուշանաց՝
մինչեւ յայնկոյս գետոյն մեծի՝ որ կոչի Վեհռոտ.
և մինչեւ ցտեղին՝ որ կոչի Կազբիոն: Քանզի
զանց արար յայնկոյս Նիզակի քաջին Սպանդիա-
տայ, զորմէ ասեն բարբարոսքն՝ եթէ, « Հա-
եալ նա պատէ բազմաւ մինչեւ ցայս վայր ցըց-
եալ զնիզակ իւր 'ի գետնի »:

Յայնժամ արարեալ Վահրամայն այնորիկ պա-
տերազմն ընդ մեծի արքային Մազքթաց, որ էր 'ի
կողմանս յայնմիկ՝ յայնկոյս գետոյն մեծի, եհար
զբազմութիւն զաւրացն, և սպան զթագաւորն
'ի պատերազմի. և ըմբռնեալ յափշտակեաց զա-
մենայն զգանձ թագաւորութեանն այնորիկ:

Յայնժամ առաքէ առ արքայն Պարսից 'ի ձե-
ռըն հրեշտակաց իւրոց հրովարտակս աւետա-
ւոր, և սուղ ինչ աւարաւն 'ի մեծամեծ գան-
ձուցն հասելոց յաւարէ ապատակին՝ նշանակ
թագաւորութեանն 'ի պատուական իրացն՝ և
զամենայն զգանձն զաւրուն շնորհէ ըստ իւրա-
քանչիւր արժանաւորութեան:

Արդ՝ իբրեւ տեսեալ թագաւորին Որմզդի
զհրեշտակսն եկեալս աւետաւորս, և ընթերց-
եալ զգիրս ողջունին զաւրացն, և ընկալեալ զըն-
ծայսն աւարամասին 'ի պատուական արքունական
գանձուցն:

Թէպէտ և խնդացեալ վեր 'ի վերոյ զմարդ-
կան զմիտս հաճէր, այլ 'ի ներքուստ ցասմամբն
բարբառեալ ասէր, « Ընթրիքն առաւել մեծա-

գոյն և զնշանն 'ի պատուոյս ճանաչեմ, բայց յայնչափ սաստիկ գանձուցն ոչ էր արժան այնչափ հասանել յարքունիս »։

Յայնժամ փոխանակ աւետաւոր հրովարտակին՝ հրամայէ գրել հրովարտակ առաւել ցասմամբ, և արձակէ 'ի գնդէն Համահարզանց՝ և Փուշտիպանացն արքունի, զի երթիցեն առ զաւրըն, և զգանձն զամենայն 'ի միջի արասցեն։ Եւ նոցա երթեալ սկսան պահանջել։

Յայնժամ ընդոստուցեալ զաւրն ամենայն, սպանին զհաւատարիմս արքային, և 'ի բաց կացեալ 'ի ծառայութենէ նորա, զՎահրամ նստուցին թագաւոր իւրեանց. երդումն կնքեցին ըստ աւրինի իւրեանց. միաբանեցան, և դարձան յարևելից, և դիմեցին յԱսորեստան, զի սպանցեն զթագաւորն իւրեանց զՈրմիզդ, և բարձցեն զտունն Սասանական, և հաստատեսցեն ըզ Վահրամ յաթոռ թագաւորութեանն։

Եւ փութանակի ժողովեալ և առեալ գնացեալ զբազմութիւն քաջ և մարտիկ ազգացն Արևելից։ Արդ՝ մինչև ցայս այսպէս շփոթ ամբոխի 'ի մէջ Պարսից աշխարհին լեալ՝ Յովհան Պատրիկ՝ և զաւրք Յունաց պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն Դըւնայ՝ մարտուցեալ ընդ նմա մեքենայիւքն՝ մերձ էին 'ի կործանել զպարիսպն։

Իբրև եհաս լուրս այս՝ Թողէն զնա, և գնացին. Ճանապարհ կալեալ Ատրպատական, լաստեցին զերկիրն ամենայն, զայր և զկին բերանով սրոյ իւրեանց, առեալ զամենայն առ և զգերի՝ և զաւար՝ դարձան յերկիրն իւրեանց։

Արդ՝ իբրեւ եհաս լուր աղաղակիս այսորիկ 'ի դուռն Սասանականին՝ առ Որմզդի Թագաւորըն Պարսից, ոչ սակաւ ինչ երկուղք ահի պատեցին զնա։ Եւ կոչեցեալ զնախարարս՝ որ 'ի դրանն արքունի, և զգունդս Ջամահարզանց՝ և զՓուշտիպանացն, և խորհուրդ արարեալ առնուլ զգանձն Թագաւորութեան, և զամենայն ամբոխ դրանն արքունի, և անցանել յայնկոյս գետոյն մեծի Դգլաթայ ընդ Զոմ 'ի Վեհկաւատ, և հատանել զկարսն կամրջացն. և խորհէր իւր ապաւէն առնել զբազմութիւն ամբոխին արքային Տաճկաց։

Իսկ այս ոչ այսպէս պատկանէր. քանզի խորհուրդ արարեալ խորհին արանց և Ջամահարզանց՝ և Փուշտիպանաց արքային, զի սպանցեն զՈրմիզդ՝ և նստուսցեն Թագաւոր զորդի նորա զԽոսրով. խորհուրդ արարեալ լուծանել զնա՝ և առնել իւրեանց առաջնորդ և գործոյն գըլխաւոր։ Եւ գնացեալ 'ի բերդն Դրուանդականի, լուծին զնա՝ և զամենայն կալանաւորսն ընդ նմա, և արձակել զոմն սուրհանդակ հաւատարիմ երագագոյն երիվարաւք, և գրեալ առ Վըռտամ եղբայր, զի սաստիկ ստիպով վաղ հասցէ 'ի տեղի գործոյն. և եկեալ նա փութանակի։

Եւ ժողովեցան ամենայն նախարարք՝ և զաւրագլուխք և զաւրք 'ի դահլիճն արքունի, որ 'ի ժամուն յայնմիկ հանդիպեցան անդ. և մտեալ 'ի սենեակ արքայի՝ կալան զԹագաւորն Որմիզդ, և անդէն վաղվաղակի փորեցին զաչս նորա և ապա սպանին։

Եւ նստուցին զորդի նորա Թագաւոր 'ի վե-

րայ աշխարհին Պարսից. և սկսան առնել պատրաստութիւն փախստեան յայնկոյս գետոյն մեծի Դգլաթայ։ Եւ ո՛չ յետ բազում աւուրց Վահրամն եկն եհաս փութանակի իբրեւ զխոյանալ արծուոյ։

Եւ քանզի մանուկ տղայ էր Խոսրով 'ի թագաւորել իւրում, առին զնա քեռիքն իւր Վնդոյ և Վստամ, և անցին յայնկոյս գետոյն մեծի Դգլաթայ ընդ Զոմ, և հատեալ 'ի բաց զլարսն կամրջացն. և եկեալ Վահրամն էառ զա̃մ զտունն, և զգանձ, և զկանայս արքունի, և նստաւ 'ի գահոյս թագաւորութեան։ Եւ հրամայեաց կապել զլաստս փայտեղէնս, և անց զգետոյն առ 'ի յըմբռնել զԽոսրով. բայց նորա յերկիւղէն ոչինչ կարաց ունել զտեղի։ Իբրեւ անցին գնացին փախստական, և խորհեալ 'ի ճանապարհի, թէ ո՞ր լաւագոյն իցէ՝ երթալ առ արքայն Տաճկաց, եթէ առ թագաւորն Յունաց։

Ապա լաւ համարեցաւ առնել իւրեանց ապաւէն զթագաւորն Յունաց. “Զի թէպէտ և է՝ ասեն, թշնամութիւն 'ի միջի, սակայն քրիստոնեայ են և ողորմած. և յորժամ երդնուն՝ սըտել երդման ոչ կարեն”։ Եւ գնացեալ ընդ արեւմուտս զուղիղ ճանապարհ երթեալ մտին 'ի քաղաքն՝ որ կոչի Խաղաբ. և դադարեցին անդ։

Եւ սա թէպէտ անց զգետոյն, ոչ կարաց հասանել. յետս դարձան անդրէն 'ի Տիզբոն։

Յայնժամ յղէ Խոսրով արքայ առ Թագաւորըն Մաւրիկ արս ճոխս պատարագաւք, և գրէ այսպէս, “Տուր ինձ զգահ և զտեղի թագաւորութեան Հայրց՝ և նախնեաց իմոց, և արձա-

կեամ ինձ զաւր յաւգնութիւն՝ որով կարացից հարկանել զթշնամին իմ. և կանգնեամ զթագաւորութիւն իմ, և եղէց քոյ որդի։ Եւ տաց քեզ զկողմանս զԱսորւոց՝ զԱրուաստանն ամենայն՝ մինչեւ 'ի Մծբին քաղաք։ Եւ յերկրէն Հայոց՝ զաշխարհն Տանուտերական իշխանութեն մինչեւ ցԱրարատ և ցԴուին քաղաք, և մինչև ցեզր ծովուն Բզնունեաց՝ և ցԱռուեստաւան՝ և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին՝ մինչեւ ցՏփխիս քաղաք, և կալցուք ուխտ խաղաղութեան 'ի մէջ մեր մինչ ցմահ երկոցունցս, և անշուշտ լիցի այս երդումն 'ի միջի մերում, և 'ի մէջ որդւոց մերոց, որ թագաւորելոց իցեն յետ մեր »։

Արդ՝ ժողովեալ թագաւորին զամենայն Սընկղետոսն, հարցանէր ցնոսա խորհուրդ, և ասէր, « Սպանին պարսիկք զՈրմիզդ զթագաւորն իւրեանց՝ և նստուցին զորդի նորա թագաւոր։ Եւ զաւրք թագաւորութեանն նստուցին զայլ ոմն թագաւոր յԱրեւելս. և եկեալ նա զաւրու մեծաւ յինքն յափշտակեաց զթագաւորութիւնն. և մանուկ որդի նորա փախստական գնացեալ եկըն առ մեզ, և խնդրէ 'ի մէնջ զաւրս յաւգնութիւն, և խոստանայ առնել այսպէս »։

« Արդ՝ զի՞նչ արասցուք, ընդունիմք. արժա՞ն է ընդունել, թէ ոչ »։ Իսկ նոքա ասեն. « Ոչ է արժան ընդունել, զի ազգ մի անաւրէն են՝ և ամենեւին սուտ. 'ի նեղութեան իւրեանց խոստանան առնել, և յորժամ յանդորր ելանեն՝ ուտեն. բազում չարիս կրեալ է մեր 'ի նոցանէ. թող սպառեսցեն զմիմեանս, և մեք հանգիցուք »։

Ընդ թագաւորն Խոսրով կայր 'ի մեծ վտան-

դի, և տեսանէր զմահ առաջի աչաց. զի զերծ-եալ էր 'ի բերանոյ առիւծոյ և անկեալ 'ի բերան Թշնամեաց՝ ուստի փախուստ ոչ գոյր ։

Իսկ Թագաւորն մեժեալ զխորհուրդս Անկ-ղետոսացն, յինքենէ յղէր զՓիկղիպեկոս զփեսայ իւր և տայր տանել պատասխանի ընդունելու-թեանն. առնոյր 'ի նմանէ երդումն, և տայր նը-մա զաւր կայսերական յաւգնականութիւն ընդ Յովհան պատրիկ 'ի Հայոց կողմանէ, և զՆեր-սէս ստրատելատ յԱսորուոց՝ և զզաւրս նոցա ան-ցեալք 'ի հանդիսի, երեք հազար հեծեալ ըստ հարիւրաւորաց, ըստ հազարաւորաց, ըստ դըն-դից. ըստ դրաւշից իւրեանց ։

Արդ՝ վասն զի մայր Շապհոյ դուստր Ասպա-րապետին այնորիկ, *որ էր նախարար Պարթե-ւաց, որք մեռեալ էին՝ քոյր Վնդոյի և Վստա-մայ, և ինքն Վնդոյ էր այր իմաստուն՝ և խոր-հրդական, և սրտիւ արիագոյն՝ որպէս ասացի ։ Եւ արար պատերազմ մի մեծ 'ի Մելիտինէ՝ յո-րում պարտեցաւ և գնաց ։

Ապա եկն Տամ Խոսրով, և արար երկու կը-ռիւս, մի՝ 'ի Բասեան 'ի Բոլորապահակի, ուր Մուրց և Երասխ խառնին ։ Եւ մի՝ 'ի Բագրե-ւանդ 'ի Կըլթնի ։ Եւ յերկոսինն յաղթութիւն գործեաց մեծամեծ ։ Եկաց երկուս ամս՝ և գնաց ։

Ապա եկն Վարազ Վզուրն և արար կռիւ մի 'ի Վանանդ 'ի Ութմսու գեղ՝ որ և նախ վանեցաւ, և ապա յաղթեաց. եկաց ամ մի՝ և

* Ի միւս օրինակին այդպէս, բայց 'ի բնագիրս մեր գրեալ էր « որք մեռեալ էին, եթէ էր նախարար Պարթեւաց »։

գնաց ։

Ապա եկն Պարթեւն մեծ և Պալհաւն, և արար կռիւ մի 'ի Շիրակ աւանին՝ և յաղթեաց՝ եկաց եւթն ամ՝ և գնաց ։

Ապա Հրահատն մարզպան՝ որ գնաց 'ի Արծունին իւրայնոցն սատար 'ի պատերազմ. և անդ նոքա պարտեցան՝ և ապա յաղթութիւն ստացան ։ Եւ անտի դարձեալ՝ արար կռիւ մի 'ի Բզնունիս 'ի Ծաղկաջուրն՝ և յաղթեաց. եկաց չորս ամիս՝ և գնաց ։

Ապա եկն Հարարտին Դատան մարզպան ։ Ապա այնուհետեւ ոչ կարացին պարսիկք պատերազմաւ զդէմ ունել զաւրացն յունաց ։ Նոտովաւ սպանաւ Որմիզդ. և թագաւորեաց որդի նորա Խոսրով ։ Եկաց ամս երկու՝ և գնաց ։

Ապա եկին սահմանակալք Պարսիկք մինչեւ ցըստպառումն խաղաղութեանն՝ որ 'ի մէջ Պարսից և Յունաց. և 'ի մէջ թագաւորացն երկոցունց Մաւրկայ և Խոսրովայ ։

Եւ ապա Վընդատականն ։ Ապա Խորականն ։ Ծսամ սպանին զաւրք պարսից 'ի Գառնի. և ինքեանք ապստամբեալք գնացին 'ի Գեղում ։ Ապա Մերակեռուտն ։ Ապա Յազդէնն ։ Ապա Բուդմահ ։ Ապա Հոյիման ։

ԾԱՏԵԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԹԱԳԱՒՈՐԱԿԱՆ

Մէգ արիական . վանումն տիեզերական . Հէն Սասանական՝ յԱպրուէզն Խոսրովեան՝ որ հրդեհեալ բոցացոյց զառ 'ի ներքոյս ամենայն՝ դղորդեալ զծով և զցամաք , զարթուցանել զկոր-ծանումն 'ի վերայ ամենայն երկրի ։

Եւ արդ ես ճառեցից զեղելոցն յերկրի , զան-ցից կործանմանն առասպելս վիպասանելով ։ Ո՛զ 'ի վերուստ զարթուցանել սրտմտութիւն , և զառ 'ի ներքոյ բորբոքեալ զբարկութիւն . զհր-լոյն և զարեան հեղեղել . և զհէնիցն արշաւա-նըս . և զմահաբերն տապատակ , զգոչիւն դի-ւաց . և զաղաղակ վիշապաց զազանց քաւդեաց . և զարանց հսկայազանց՝ քաջաց սպառազինաց՝ հեծելոց յարեւելից յարեւմուտս , 'ի հիւսիսոյ 'ի հարաւ ։

Եւ զՀարաւայինն և զարթուցեալ մեծաւ բորբոքմամբ՝ յարձակեալ 'ի վերայ միմեանց , և կատարեալ զհրաման բարկութեան Տեառն 'ի վերայ ամենայն երկրի , որք իբրեւ զմրրիկ աւդոյ թռուցեալ՝ փոթորկեալ՝ ընթացեալ ապականել զառ 'ի ներքոյս ամենայն , աւարել զլերինս՝ և զբլուրս , պատառել զդաշտս վայրաց , և խոր-տակել զվէմս՝ և զքարինս 'ի ներքոյ գարշապա-րաց երիվարաց՝ և յառաթուր սմբակաց ։

Եւ արդ՝ ասացից զվէպս 'ի կործանիչն և յա-պականողն Խոսրով՝ յԱստուծոյ անիծեալն ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Դիմել Վահրամայ 'ի վերայ Խոսրովայ, և նամակք երկու առ Մուշեղ. և հաւատարմութիւն Մուշեղի առ Խոսրով. պատերազմ մեծ, պարտիլ ապստամբաց. ապերախտութիւն Խոսրովայ առ Մուշեղ. վասն որոյ խորհուրդ Մուշեղի սպանանել զնա՛, և գրել ամբաստանութիւն ընդ իշխանացն Յունաց առ Կայսրն. այնմ անհաճութիւն կայսեր, և թուղթ առ նոսա, և առ Խոսրով. արձակել յունական զաւրաց. կոչել Մուշեղայ 'ի կայսերէն առ պալատն։

Եւ եղեւ յետ մահուանն Խոսրովայ որդւոյ Կաւատայ, և թագաւորել որդւոյ նորա Որմզդի 'ի վերայ աշխարհին Պարսից՝ որոյ մայր իւր դուստր է Խաքանայ մեծի արքային Թետալացւոց, կին Խոսրովայ՝ հաւր նորա անուն Կայէն, որ թէպէտ և 'ի հայրենեաց մեծագոյն, եւս առաւել մեծագոյն և գազանագոյն 'ի մայրենեաց կողմանէ։

Քանզի եբարձ սա զամենայն նախարարս՝ և զնախնիս՝ և զտունս բնակագոյնս յաշխարհէն Պարսից։ Սպան սա զՍպարապետն մեծ զՊարթեւն զՊահլաւն՝ որ էր 'ի զաւակէ Անակայ մահապարտի, զոր առեալ դայեկաց 'ի հենէ անտի Խոսրովայ արքայի Հայոց՝ փախուցին 'ի դուռն արքունի իւրեանց՝ 'ի կողմանս Պարսից։

Եւ կատարեաց արքայն 'ի վերայ նորա զպարգեւսն խոստացեալս հաւրն նորա Անակայ, զքուն իսկ զՊարթեւական զՊահլաւն անդրէն փախուցեալ թագ կապեալ մեծարեաց, և արար իւր երկրորդ թագաւորութեանն։

Եւ էին երկու որդիք Սպարապետիս այսա-
րիկ, անուն միոյն Վնդոյ՝ և երկրորդին Վըս-
տամ։ Եւ զզաւրս աշխարհին Հայոց ընդունէին՝
գումարել, որք 'ի ժամուն առ ձեռն գտեալ՝ և
անցեալք 'ի հանդիսի, իբրեւ հազարք հնգետա-
սանք իւրաքանչիւր գունդք նախարարաց՝ ըստ
հարիւրաւորաց՝ ըստ հազարաւորաց՝ ըստ գըն-
դից՝ ըստ դրաւշուց իւրեանց։

Ամենեքեան սոքա սպառազէնք՝ ընտիրք պա-
տերազմողք վառեալք քաջութեամբ՝ իբրեւ ըզ-
հուր՝ որ ոչ զանգիտեն. և ոչ զթիկունս դար-
ձուցանէին, դէմք առիւծու դէմք նոցա։ Թե-
թեւութիւն ոտից իբրեւ զթեթեւութիւն այ-
ծեմանց՝ երագութեամբ 'ի վերայ դաշտաց՝ մը-
տադիւրութեամբ՝ և ամենայն հնազանդութբ,
չու յուղի անկեալ գնացին։

Արդ՝ առեալ ապստամբին միհրացելոյն ըզ-
զաւրս իւր, զփիղս և զամենայն զգանձս թագա-
ւորական։ Չու արարեալ գնայ հասանէ յԱր-
պատական. և բանակեցան սակաւ մի հեռագոյն
'ի միմեանց 'ի Վարարաստ գաւառին։

Արդ՝ գրէ Վահրամն հրովարտակ առ Մուշեղ
և առ այլ նախարարս Հայոց, որ ունէր այսպէս։

« Եւ այսպէս կարծէի՝ եթէ ես յորժամ ընդ
թշնամիս ձեր մարտնչիմ, և դուք 'ի կողմանէ
այտի եկեալ՝ ինձ աւգնական լինիցիք. զի ես՝
և դուք, միաբանութեամբ բարձցուք 'ի միջոյ
զտիեզերական պատուհասն՝ զտունն Սասանայ։

» Իսկ դուք աւադիկ ժողովեալ գայք 'ի վե
իմ պատերազմաւ յաւգնութիւն դմա, այլ ես
ոչ երկեայց 'ի ժողովելոց երիցանցդ Հռովմայեց

ւոյդ՝ որ եկեալ են 'ի վերայ իմ։ Բայց դուք Հա՛յք՝ որ տարաժամ ցուցանէք զտիրասիրութի̃. ո՞չ ապաքէն տունդ Սասանական եբարձ զերկի-րըդ ձեր՝ և զտէրութիւն։ Եւ կամ ընդէ՞ր բը-նաւ ապստամբեցին Հայքն ձեր՝ և գնացին 'ի ծառայութենէ նոցա, մինչեւ ցայսաւր պատե-րազմեալ 'ի վերայ աշխարհին ձերոյ։ Եւ արդ՝ դիմեալ գայ 'ի վերայ իմ կորուսանել զանչափ վաստակս ձեր. զի թէ Խոսրով յաղթեալ էր՝ երկոքին դոքա միաբանեալ բարձցեն զձեզ 'ի մի-ջոյ։ Բայց զի հաճոյ թուեցի ձեզ 'ի բա՛ց կալ 'ի դոցանէ, և միաբանել ընդ իս՝ և ձեռն տալ ինձ յաւգնականութիւն։ Եւ թէ ես յաղթե-ցից՝ երդուեալ 'ի մեծ Աստուածն Արամազդ. և յԱրեգական տէր, և 'ի Լուսինն. 'ի Հուր, և 'ի Ջուր, 'ի Միհր՝ և յամենայն աստուածս՝ եթէ ձեզ տուեալ լիցի իմ զՀայոց թագաւորութի̃ն։ Զո՞ր և դուք կամիք, արասջիք ձեզ թագաւոր։ Եւ թողում ձեզ զամենայն երկիրն Հայոց մին-չեւ ցԿապկոհ և ցդուռն Ալանից. և յԱսոր-ւոց կողմանէ զԱրուաստան՝ զՄծբին՝ և զնոր Շիրական՝ մինչեւ ցսահմանս Տաճկաց. զի առ նախնեաւքն իսկ ձեզ լեալ է. և ընդ արեւմու-տըս մինչեւ ցԿեսարիա Կապադովկացւոց։

» Եւ ես մի իշխեցից քան զԱրասխ անցա-նել յայնկոյս. և զանձ Արեաց թագաւորութե̃ն՝ բաւական համարեալ լիցի ինձ՝ և ձեզ։ Եւ այն-չափ ձեզ շատ լիցի՝ մինչեւ ձեր թագաւորու-թիւնդ հաստատեսցի »։

Եւ ըստ իւրեանց կարգի՝ էր այլ ծրարեալ և կնքեալ ընդ հրովարտակին ։

Եւ առեալ նոցա զհրովարտակն՝ և ընթերցեալ՝ ոչ արարին բանիցն պատասխանի. և ոչ իսկ ասացին բազմաց, զի երկնչէին յանմիաբանութենէ իւրեանց:

Եւ արդ՝ գրեն անդրէն դարձեալ թուղթ երկրորդ*: «Գրեցի առ ձեզ 'ի բաց կալ 'ի նոցանէ, ինձ և ձեզ բաւական համարելով զամենայն աշխարհս՝ և զամենայն գանձս թագաւորութեանս այսորիկ. ուրեմն ոչ կամեցարուք լսել. զի ոչ արարէք բանիցն պատասխանի:

» Արդ զձեզ աղաչեմ՝ ասէ, այլ վաղիւ, քանզի լինի առ Մասանայ, ցուցանեմ ձեզ փիղս վառս, և 'ի վերայ զաւրս սպառազինեալս քաջաց՝ որ տեղասցեն 'ի վերայ ձեր նետս երկաթեղէնս ձեռբաձգութբ**, և շառաւուղս մուխս պողվատիկս՝ ալեքաւք 'ի հաստաձիգ աղեղանց՝ առ երիտասարդս հզաւրս սպառազէնս վառեալս՝ և երիվարս տաճիկս և երագունս, տապարս՝ և սուսերս՝ մուխս՝ և պողվատիկս՝ և կըռուփս՝ որչափ Խոսրովայ և ձեզ պիտոյ իցէ »:

Առնէ նմա Մուշեղ պատասխանի: «Այսքան առ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն, և ում կամեցաւ, ետ. բայց [illegible] Խոսրովիս յանձն քո յապաշաւել [illegible] ոչ 'ի [illegible]ղ:

---

* Ի միւս օրինակին թուղթ մի անկեալ էր 'ի տեղւոջս յայսմանէ:

** Յօրինակին գրեալ էր «ձեռբար ձգութեամբ» մեք եդաք ձեռբաձգութեամբ. եթէ լինիցի ձեռբար ձգութեամբ, յայնժամ լինելոց է «ձեռբար» մակբայ, զոր հանգոյն թուեցի ընթերցողաց զնոյն կալցի: Մեզ թուի թէ սխալ գրչի լինելոց է:

» Եւ ծանեայ զքեզ այր պոռաքաբան․ և ոչ խրախուսես յԱստուած, այլ ՚ի քաջութիւն՝ և ՚ի փղաց զաւրութիւն ։

» Այլ ես ասեմ քեզ՝ եթէ Աստուած կամեսցի, վաղիւ պատելոց է զքեւ պատերազմ քաջաց, և ձայնեսցեն ՚ի վերայ քոյ՝ և ՚ի վերայ բազմութիւն փղացդ իբրեւ զամպս երկնից գազանագոյնս քան զամենեսեան ։

» Եւ ՚ի վերուստ ահագին ձայնէ, և փայլատակէ՝ և յարձակին քեզ սպառազէնք ձերմակ երիվարաւք, և բռնալիր նիզակաւք, և անցանեն ՚ի մէջ բազմութեանն իբրեւ զփայլատակունք զանտառս զգալարս և զգաւասացեալս հրոյ շանթելոյ՝ զոր ցաւղանայցեն ՚ի յերկնից ՚ի յերկիր, և այրեսցեն զխոտիւս դաշտաց ։

» Բանզի՝ թէ Աստուած կամեսցի, տանելոց է սաստկութիւն հողմոյ զզաւրութիւնդ քոյ իբրեւ զփոշի, և գանձ արքունի յարքունիս գնայ »։

Եւ ընդ նոսա Մնդոյն այն և Մստամ՝ զոր վերագոյն ասացի․ և զաւրք Պարսիկք իբրեւ ութ հազար հեծեալ ։ Եւ եղեւ ՚ի վաղուեան առաւաւտուն մինչդեռ արեւն զծայր հարկանէր, կարգէին ճակատ առ ճակատ, և բաղխէին զմիմեանս պատերազմաւ ։ Ուժգին լինէր խումբ՝ և խառնուրդ՝ և սաստիկ լինէր կոտորածն ՚ի մէջ տարուբերին ։ Եւ մարտուցեալ յայգուէ մինչեւ ցերեկոյ՝ յաւգնեցան երկոքեան կողմեանքն ՚ի պատերազմին ։

Եւ այնչափ սաստիկ լինէր կոտորածն՝ մինչ զի խաղացեալ վտակաց սաստկութիւն արեանցն առոգանէր զերկիրն ամենայն, և ոչ կարացաւ ըղ

դէմ ունել՝ փախստական լինէր զաւրն ապստամ-
բական առաջի զաւրացն Յունաց ։ Իսկ նոցա ըզ-
հետ մտեալ մինչեւ ցքաղ մԹանալ երեկոյին՝ ցի-
րըս դիաԹաւալ կացուցանէին զդաշտաւքն և ըզ
ճանապարհաւքն ․ զբազումս սատակէին ՚ի սուր
սուսերի իւրեանց ․ և զբազումս ձեռբակալ ա-
րարին , և կապեալ զձեռս ՚ի վերայ Թիկանց՝ բե-
րեալ կացուցանէին առաջի Թագաւորին* ։

Եւ բազմուԹիւն փղացն դիմեալ գնային
բռնաբար ։ Ապա զհետ արշաւեալ ազատագունդ
սպառազինացն ներքուստ ՚ի վեր ծագոտէին զըս-
պառազէնս հեծելոց՝ որ կային ՚ի նիւս փղացն ․
և աներկիւղ անվեհեր կռուէին , և սատակեալ
զբազում փիղս և զհեծեալս , և զփղապանս դար-
ձուցանէին անդրէն բռնաբար , և զբազմուԹի
փղացն ։ Եւ եկին ածին յանդիման Թագաւո-
րին ։

Եւ անդրէն դիմեալ ՚ի բանակետղն զաւրա-
ցըն Վահրամայ ․ և կայր ՚ի խորանին գանձ ար-
քունի՝ և զամենայն գանձք ԹագաւորուԹեանն
անԹիւ և անհամար ․ պատուականք զամենայն
աւար հարկանէին ․ և զբազում գահոյս ոսկիա-
պատս չքնաղ և զանազան կազմուԹեամբ մա-
րէին սուսերաւք իւրեանց , և անցանէին ՚ի կող-
մանս փաղանդ փաղանդ զբեռինս բարձեալ ուղ-
տուց՝ և ջորւոց բազմուԹեանն ։ Եւ լցան ամե-
նեքեան բազում և մեծամեծ աւարաւ ։

Ժողովեցին ապա և զաւրն Պարսից ՚ի ճա-

* Ի միւս օրինակին մինչեւ այդ. տեղն պակաս էր ․ վասն ընկե-
լոյ ԹղԹոյն զոր ՚ի վերն ասացաք ․

պաղուածէ գանձուցն ոչ սակաւ իրս, և հա-
սուցին անդրէն յարքունիսն իւրեանց, և զաւ-
րացաւ յաւուր յայնմիկ արքայ Խոսրով 'ի ձեռն
յաղթութեանն այնորիկ քան զամենայն զթըշ-
նամիս իւր, և հաստատեցաւ թագաւորութիւն
նորա ։

Եւ զբազմութիւն ձեռբակալաց ձիահեծե-
լոց և փղահեծելոցն հրամայէր մերկացուցանել
և կապել զձեռս 'ի վերայ ուսոց և արկանել կո-
խան 'ի ներքոյ ոտից փղացն. և ոչ ուրեք կարա-
ցին գտանել զհետ Վահրամայ ։

Զի զերծաւ և գնաց այսպէս փախստական,
և չոքաւ և անկաւ 'ի Բահլ Շահաստան, որպ̃
'ի բանէն Խոսրովայ սպանաւ 'ի նոցունց իսկ ։

Եւ եղեւ ըստ աւուրց ինչ յետ անցանելոյ
պատերազմին այնորիկ մեծի, մինչդեռ արքայն
Խոսրով 'ի մէջ խորանին իւրում, և զաւրն Պար-
սից շուրջ զնովաւ բնակեալ՝ և զաւրն Յունաց
հեռագոյն 'ի նոցանէ աւթիւ միով՝ ուրոյն բնակ-
եալ հոծ բազմամբոխ լիութեամբ աւարաւ իւր-
եանց, և կային զառաջեաւ արքային ամենայն
մեծամեծք նախարարք իւր ։

Խաւսել սկսաւ արքայն և ասէ. « Այէ՞ ոք
արդեաւք լեալ 'ի թագաւորաց աշխարհի՝ որ կա-
րող է ըմբռնել զմիւս այլ թագաւոր զթշնամի
իւր՝ զաւերիչ թագաւորութեան իւրոյ, և ոչ
սպանցէ զնա, և ջնջեսցէ զամենայն արու յաշ-
խարհէ նորա, այլ առնիցէ զնա յորդեգիրս.
թագ կապեալ նմա և ծիրանեաւք զարդարեալ
մեծարիցէ, վանեալ զթշնամիս նորա՝ և հաստա-
տեսցէ զնա յաթոռ թագաւորութեանն, և տաւ-

եալ նմա զանձ արքունական 'ի գանձուց իւրոց. արձակէ զնա բարեաւ գնալ զճանապարհ իւր ։

Այնպիսի պարգեւս շնորհեաց ինձ Մաւրիկ Թագաւոր հայր իմ, զոր ոչ ոք կարէ 'ի մարդկանէ շնորհել որդւոյ իւրում սիրելւոյ » ։ Այսպէս պատասխանի ետուն ոմանք 'ի նոցանէ, և ասեն, « Արքայ յաւիտեան կեա՛յց՝ մեք ոչ գիտեմք արժա՞ն իցէ շնորհ ունել, և եթէ ո՞չ ։ Զի ամենայն Թագաւորութիւն գանձիւք հաստատեալ կայ. և զորա զամենայն գանձս Թագաւորութեան աւա՛ր փարեցին » ։

Պատասխանի ետ արքայն՝ և ասէ, « Զգանձս Թագաւորութեան իմոյ ընդ կողմ դոցա այսրէն արտաքս քարշեցից հանդերձ նոցունց աղխեալ գանձիւք ։ Քանզի մի է այն ամենայն, բայց ինձ այս կարի է, զի ապրեցաւ տիրատեացըն այն և գնաց ։ Այր քաջ է նա և վերստին այլ զաւրս գումարէ 'ի քաջաց ազգաց արեւելից » ։

Պատասխանի ետուն նմա և ասեն, « Զտիրատեացն զայն նոքա զերծուցին. քանզի մեք աչաւք իսկ տեսաք, զի կալաւ զնա Մուշեղն այն Մամիկոնեան, և ետ նմա երիվար՝ և զէն, և արձակեաց » ։ Զայս ասացին՝ զի կամեցան 'ի վերայ նորա չարիս ։

Քանզի տեսանելով զհաւայս* նորա չարաչարս, զարհուրեալ խոտորեցան սիրտք իւրեանց 'ի նմանէ ։ Եւ ոչ ինչ էած զմտաւ Արքայն՝ եթէ զի՞նչ իցէ բանն այն. քանզի մանուկ տղայ էր՝ և խակ ։ Եւ ոչ ինչ յիշեաց զխռովութիւն այն.

---

* Յօրինակին այդպէս, թուի լինել հաւանութիւն ։

պիսի զաւրացն ։ Այլ հաստատեաց զմիտս իւր 'ի վերայ բանիցն ստութեան , և ասէ , « Կոչեսցի այսր Մուշեղ , և կապեսցի ոտիւք և ձեռաւք , մինչեւ և ես վասն նորա ծանուցից կայսեր » ։

Ի նմին ժամու հրամայէ գրել նա յետկար , և արձակէ զմի 'ի սուրհանդակացն առ Մուշեղ , « Փութով եկ՝ ասէ , գործ հասեալ է կարի կարեւորագոյն » . Եւ հրաման ետ փուշտիպանացն իւրոց՝ և ասէ , « Պատրաստ լերուք՝ զի յորժամ եկեսցէ նա , և ես ձեռամբ նշանակեցից ձեզ , յանկարծակի զձեռս նորա յետ կալարուք և կապեցէք զնա , բայց պատրաստ լիջիք՝ զի այր քաջ է նա , և մի՝ կամ թէ ինքն մեռանի , կամ զիս սպանանէ ։ Եւ թէ իսկ ինքն մեռանի , ես պատասխանի տաց կայսեր վասն նորա » ։

Այնպէս և բարապանացն պատուէր ետ՝ ասէ . « Զգոյշ կացէք , զի յորժամ եկեսցէ Մուշեղ 'ի դուռն խորանին իմոյ՝ 'ի բաց լուծէք 'ի միջոյ նորա զկամարն և զսուսերն՝ ասելով՝ եթէ , « Ո՛չ է աւրէն զինու հանդերձ մտանել յանդիման թագաւորին » ։

Արդ՝ մինչդեռ առնէր նա համար հանդիսի 'ի մէջ զաւրաց իւրոց՝ տեսանել զթիւ կենդանեացն և մեռելոց՝ որք անկան 'ի պատերազմին ։ Եկն եկաց առաջի նորա սուրհանդակն՝ և ասաց նմա ողջոյն , և մատոյց նմա զթուղթն ։

Իսկ Մուշեղայ առեալ զթուղթն՝ ասէ ցնա , եթէ ողջոյն իցէ և խաղաղութիւն ։ Պատասխանի ետ սուրհանդակն՝ և ասէ , « Ողջոյն է և խաղաղութիւն ; և զայլազգ ինչ ես ո՛չ գիտեմ , բայց միայն զի հրամայեցաւ ինձ փութանակի կոչել

զքեզ » : Եւ անդէն վաղվաղակի պատրաստեցաւ նա որպէս 'ի պատերազմ, քանզի արկ 'ի միտս իւր՝ եթէ գուցէ հասեալ ինչ իցէ գործ պատերազմի. կամ շնորհ ինչ իցէ պարգեւս փոխանակ վաստակոցն :

Եւ առնու ընդ իւր արս երկու հազարս 'ի սպառազինաց՝ յազատաց և յանազատաց, զորս գիտէր արժանիս պատուոյ, և վստահ էր հեծելութեամբ :

Իբր գրեալ վասն նորա և առ Պատրիկն Յովհան՝ զի արձակեսցէ զնա, և նորա դարձեալ հրաման տուեալ նմա երթալ այնպէս պատրաստութեամբ, և հրամայեաց ամենեցուն նոցա արկանել զանձամբ իւրաքանչիւր զսպառազինութիւն. արկաւ և ինքն զանձամբ զսպառազինութիւն իւր. վառեցան և գնացին :

Եւ եղեւ իբրեւ մտին 'ի մէջ բանակին, և մերձ եղեն մաւտ 'ի Մաշկապերճանն արքունի : Եւ հրաման հասանէր ընդդէմ, մի երթալ այնքան բազմութեամբ, այլ բացագոյն նստուցանել զնոսա, և նմա սակաւ արամբք յանդիման լինել արքայի :

Եւ նորա ոչ առեալ՝ յանձին առնել այնպէս, այլ գնաց զաւրութեամբք մաւտ 'ի դուռն խորանին արքունի, և զաւրն Պարսից կացին շուրջ զխորանաւն սպառազինեալք, և իջեալ յերիվարէն՝ գնաց 'ի դուռն խորանին ծ̃. արամբք :

Եւ զաւրն կային այնպէս զինեալ իւրաքանչիւր երիվարաւք : Զարհուրեցաւ արքայն, և ամենայն զաւրք նորա. և սկսան ծածկել զնենգութիւնն. և եղեւ իբրեւ եհաս 'ի դուռն խո-

րանին՝ մատեան բարապանք դրանն՝ և ասեն, "Լո՛յծ զկամարդ և զսուսերդ 'ի միջոյ քումմէ, և մերկեա՛ 'ի քէն զպատուազինութիւն քո. զի ոչ է աւրէն մտանել առաջի Թագաւորին":

Ընկաւ կասկած 'ի սիրտս նորա, սկսաւ պատրաստել և կազմել զինքն յարձակումն:

Պատասխանի ետ բարապանացն և ասէ, "Ի մանկութենէ իմմէ սննդակից եղեալ եմ Թագաւորաց 'ի նախնեաց իմոց՝ և Հաւուց, և այժմ հասեալ կամ 'ի դուռն արքունի, 'ի տեղի հանգստի: Եւ զպատուազինութիւնն իմ յանձնէ իմմէ 'ի բաց մերկացայց, և լուծից զկամարս և զգաւտիս յանձնէ իմմէ. զոր ո՛չ երբէք լուծեալ է իմ* 'ի տան իմում յուրախութեան: Եւ կամ ի՞նձ** արժան իցէ գիտել զչարութիւնդ Պարսից:

Եւ հրաման ետ միւսում ընթանալ մանկանցն, զի յառաջ մատուսցէ զզաւրն յաւգնութիւն. և ինքն դարձաւ անդրէն 'ի գնալ:

Ազդ եղեւ արքայի՝ եթէ ոչ կամեցաւ այնպէս մտանել, այլ դարձաւ անդրէն և գնայ: Եւ սկսաւ Թագաւորն ծածկել զչարութիւն՝ և ասէ, "Թո՛ղցի արդ 'ի բաց խորհուրդն այն, Թող եկեսցէ, որպէս և կամեսցի": Քանզի ինքըն մանուկ էր, և զաւրութիւն զաւրացն սուղ ինչ՝ և սակաւ: Կոչեն անդրէն և ասեն, "Հրաման ետ մտանել որպէս և կամիս": Նա դարձաւ և ասէ, "Թո՛ղ տեսից՝ եթէ զի՞նչ բարի խորհեսցի տալ ինձ արքայից արքայ:

Եւ եմուտ 'ի խորանն՝ զառաջեաւ արքայի

---

* Ի բնագիրս էր "լուծանել": ** ի՞նչ, մեք եդաք այդպէս:

ուլթըն արամբք, և խոնարհեցաւ 'ի վերայ երե-սաց իւրոց՝ եկիր եպագ արքայի, և կանգնեցաւ ։ Եւ արքայ ոչ ձգեաց զձեռն իւր՝ որպէս երեկն և եռանդն՝ ընդունել զնա, և ողջունել, այլ կայր այնպէս յամառացեալ, և անդ կացին այնպէս յա-մառացեալք ։

Երկեաւ արքայ և զանգիտեաց, և ոչ կարաց տալ հրաման՝ որպէս խորհեալ էր, և սակս կամ մեծ կամ փոքր՝ յերկիւղէն ։

Եւ նա դարձեալ ել փութանակի 'ի խորա-նէն, մատուցին նմա զերիվարն, հեծաւ և գը-նաց ։ Եւ եղեւ իբրեւ ետես զայն արքայ՝ յոյժ երկեաւ, և կամեցաւ ծածկել զմիտս իւր՝ յոտն եկաց 'ի գահոյիցն՝ և ընթացաւ 'ի դուռն խո-րանին, ել արտաքս և արձակէ զհետ նորա զոմն գլխաւոր նախարար ։ Եւ տանել առ կնքեալ՝ երդումն, և կոչել անդրէն, զի պատուով և մե-ծարանաւք գնասցես ասէ, ասա, և մի համա-րիր 'ի միտս քո այլազգ ինչ ։

Եւ նորա ոչ կամեցեալ, այլ գնաց ճանապարհ իւր ։ Արդ՝ նա խորհեալ նոցա զայս՝ յերրորդ ժա-մու դիմել 'ի վերայ խորանին և սպանանել զնա ։

Եւ հրաման տուեալ զաւրացն՝ որք սպառա-զինեալ շուրջ զխորանաւն Խոսրովու կային ։ Ա՜ զի եկեալ 'ի զգացումն և զաւրաց նորա, և ըզ խռովութիւն դադարեցին 'ի խորհրդոյն, և գնա-ցին ։

Եւ եղեւ մինչդեռ երթային նոքա, 'ի դիմի հարաւ սոցա մի ոմն 'ի փուշտիպանաց արքայի, և ըմբռնեալ զնա՝ և առին գնացին ընդ իւ-եանս, և սպառնացաւ նմա Մուշեղ երդմամբ,

զի եթէ ոչ պատմեսցէ նմա զեղեալն վասն նորա խորհուրդ, մեռցի:

Իսկ նորա երդմնեցուցեալ զնա, զի մի տացէ զնա 'ի ձեռն արքայի. և պատմեաց զամենայն: Նա 'ի միւսում աւուրն ընդ առաւաւտնն գընացեալ 'ի դուռն Պարկին Յովհաննու, ետես զնա և խաւսեցաւ զամենայն չարիսն ունելով զառաջի զոստիկան փուշտիպանն, որ և նա եկաց, և խաւսեցաւ զամենայն եղեալ բանս:

Խռովեցան իշխանքն, և ամենայն զաւրն, բայց և նոցա յիշելով զերդումն՝ և զխռովութիւնն կայսերն, ոչ ինչ 'ի վեր հանեին զբանսն: Նսացին գրել առ Թագաւորն, և ծանուցանել նմա զամենայն չարիսն: Բայց ասաց Մուշեղ յանդիման ամենեցուն՝ «Եթէ ոչ մեռցի այրն այն՝ 'ի նորա ձեռն կորնչելոց է ամենայն երկիր Հռովմայեցւոց տէրութեանդ»:

Յայնմ ժամանակի գործեցին ընծայս մեծ աւարաման՝ Թագաւորին իւրեանց՝ պսակս և խոյր մի զմրուխտս՝ և 'ի մարգարիտս յաւրինեալս, ոսկի և արծաթ բազում յոյժ, և ականս պատուականս չքնաղագիւտ՝ և հանդերձս պըճնեալս 'ի զգեստուց՝ որ 'ի զարդ իւրեանց յաւրինեալ Թագաւորացն Պարսիցն, երիվարս արքունականս հանդերձ իսկ արքունական կազմուածովքն. և գործեալ ընծայս:

Իւ առաքեն հանդերձ աւետաւոր հրովարտակաւ՝ գրեալ և ամբաստանութիւն զարքայէն Խոսրովայ, և գումարեն զհետ ընծային հեծեալս չորեք հարիւր: Ազդ լինի Խոսրովայ՝ եթէ ետուն տանել 'ի գանձուց քոց՝ գանձ աւարաման Թա-

գաւորին իւրեանց. և գրեցին զքէն ամբաստանութիւն։

Եւ ընդոստուցեալ դառնութեամբ Խոսրով, արձակէ զկնի նոցա զաւր, զի հասցեն ՚ի ճանապարհի, և կորուսցեն զԱնուշեղն յանկարծաւրէն գաղտաբար։ Եւ առեալ զգանձն արքունի՝ հասուսցեն առ նա այնպէս իմն փութանակի։

Գիտացեալ և վասն իրացն և իշխանքն յունականք. և նոցա առաքեալ զկնի նոցա զաւր բռնագոյն. և հասեալ անդէն ՚ի մաւտոյ, ոչ ապրեցուցին ՚ի նոցանէ և ոչ մի. Եւ բանն ՚ի վեր ոչ ել. և զզաւրն տարեալ հասուցին ՚ի պաղատն մեծաւ խնդութեամբ։

Ընկալաւ թագաւորն զընծայսն, և առաքէ հրովարտակ մեծաւ շնորհակալութեամբ ՚ի ձեռըն իւրոյ հրեշտակի, և գրէ առ նոսա ՚ի բաց կալ ՚ի խորհրդոցն յայնմանէ, զոր ամբաստանեալ զթագաւորէն։ «Եթէ ոչ զգուշանայցէք անձին դորա՝ ՚ի ձեռաց ձերոց խնդրեցից զդա։ Գրէ և առ արքայն՝ գոհութեամբ արձակել զամենեսեան։

Յայնժամ արքայն Խոսրով ետ ամենեցուն ըստ իւրաքանչիւր չափուց՝ պարգևս, և արձակեաց յիւրմէ։ Եւ ինքն չու արարեալ յԱտրպատականէ՝ գնաց յԱսորեստան՝ ՚ի բնիկ թագաւորական կայանս իւր։ Եւ հաստատեցաւ յաթոռ թագաւորութեան. և զխոստացեալ պարգևսն կայսերն կատարեաց, ետ նոցա զԱրուաստան զամենայն մինչև ցՄծբին, և զերկիրն Հայոց՝ որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էր։

Զտունն տանուտէրական մինչև ցգետն Հու-

րազդան* . և զգաւառն Կոտէից , մինչև ցաւանըն Գառնի , և ցեզր ծովուն Գեղունեաց , և զԱռեստաւան և ցԿոգովիտ գաւառ մինչև ցՃացիւն , և ցՄակու ։ Եւ կողմն վասպուրական գնդին էր 'ի ծառայութիւն Պարսից արքային ։ Եւ 'ի Նախարարացն բազումք 'ի Յունաց կողմանէ՝ և սակաւք 'ի Պարսից ։

Ետ և զմեծ մասն Վրաց աշխարհին մինչև ցՏփխիս քաղաք ։ Բայց զՄուշեղն զայն կոչեաց Թագաւորն 'ի Պաղատն . և այլ ոչ ետես զերկիրն ։

ԳԼՈՒԽ Գ.

Բարեպաշտութիւն Շիրին Թագուհւոյ՝ որ էր Քրիստոնեայ կին Խոսրովայ արքային . և հրովարտակ Խոսրովայ ։

ԷԻՆ սորա կանայք բազում ըստ աւրինի մոգութեան իւրեանց , բայց մա. սա և կանայս քրիստոնեայս , և սորա կին քրիստոնեայ յոյժ գեղեցիկ՝ 'ի Խուժաստան աշխարհէ՝ անունն Շիրին ։

Սա է Բամբիշն տիկնաց տիկին ։ Շինեաց վանըս և եկեղեցի մերձակայ արքունական կայենիցըն . և բնակեցոյց 'ի նմա քահանայս և պաշտաւնեայս . կարգեաց ռոճիկս՝ և հանդերձագինըս յարքունուստ . զարդարեաց ոսկւով և արծաթով ։ Եւ բարձր 'ի գլուխ համարձակութե

* Միւս օրինակն " Հրազդան " ։

քարոզէր զԱւետարանն Արքայութեան ՚ի դը-րանն արքունի . և ոչ ոք իշխէր ՚ի մեծամեծաց Բաւղէիցն՝ բանալ զբերան իւր , և ասել բան մի մեծ կամ փոքր ընդ քրիստոնէի :

Բայց ապա յորժամ լցան աւուրք , և եհաս ՚ի կատարեալ ժամանակի , զբազումս ՚ի մոգուց՝ որ դարձան ՚ի քրիստոնէութիւն , սպանմամբ կա-տարեալ մարտիրոսութեամբ ՚ի տեղիս տեղիս :

Եւ հրաման ետ՝ ասէ , “ Մի ոք յանաւրինաց իշխեսցէ դառնալ ՚ի քրիստոնէութիւն , և մի ՚ի քրիստոնէից դարձցի յանաւրինութիւն , այլ յիւրաքանչիւր ոք յիւր հայրենի յաւրէնս պինդ-կացցէ :

Եւ որ ոչն կամիցի ունել զհայրենի դէն , այլ ապստամբեալ ՚ի բաց կացցէ յիւր հայրենի աւրինացն , մեռցի : Բայց ՚ի մեծ տաւնի Աղու-գոմեանն՝ երթային ՚ի Վանաց Շիրինայ , և որ այլ քրիստոնեայք ՚ի դուռն սեննեկին արքայի՝ պաշտմամբ ընթեռնուին զԱւետարան . և առ-նուին պարգևս ՚ի թագաւորէն, և գնային : Եւ ոչ ոք իշխէր խաւսել ինչ ընդ նոսա :

ԳԼՈՒԽ Ե ։

Խնդրել կայսերն Մօրկայ զմարմինն Դանիէլի 'ի Թագաւորէն Խոսրովայ ։

Եւ եղեւ ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ խնդրեաց Թագաւորն Յունաց 'ի Թագաւորէն Պարսից զմարմին մեռելոյ առն այնորիկ՝ որ կայր 'ի Շուշ քաղաքի, 'ի գանձու արքային՝ եդեալ 'ի պղնձի աւազանի՝ զոր Պարսիկն անուանէ Կաւխոսրով. և քրիստոնեայքն ասեն զԴանիէլի մարգարէի ։

Եւ Արքայն Խոսրով հրամայէ տալ նմա զխնդիրն ։ Իսկ տիկինն Շիրին յոյժ խռովեալ էր 'ի վերայ իրացն. իբրեւ ոչինչ կարաց առնել զկամս Թագաւորին դարձուցանել, հրաման ետ ամ՟ քրիստոնէից աշխարհին՝ զի պահս և աղաւթիւք խնդրեսցեն 'ի Քրիստոսէ, զի մի շարժեալ գնասցէ յաշխարհէն շնորհն այն ։

Եւ ժողովեալ ամենայն երկիրն 'ի տեղին յայն, ուժգին խնդրուածովք և արտասուագոչ ողբովք խնդրէին 'ի Քրիստոսէ արգելուլ, և ածեալ նըմա Ջորիս, և բերեալ նմա դեսպակ արքունիս՝ և առին գնացին ։ Իսկ իբրեւ ելին ընդ դուռն քաղաքին, յանկարծաւրէն ցամաքեցան աղբիւրքն՝ որ ելանէին 'ի մէջ քաղաքին և հոսէին արտաքս. և ամենայն երկիրն վայիւ և աղաղակաւ գնային զհետ նորա ։

Եւ եղեւ իբրեւ մեկնեցաւ 'ի քաղաքէն ասպարէզս երիս՝ յանկարծակի զտեղի առին Ջորիքն՝

որ 'ի դեսպակին ։ Եւ ոչ ոք կարաց զնոսա շարժել 'ի տեղւոջէն ։ Եւ դարձեալ անդրէն յանկարծակի բռնաբար սուր սուր հարկանելով զամբոխն պատառեցին՝ և զդունդն բռնութեամբ , և ընթացան անդրէն 'ի քաղաքն . և եղեւ իբրեւ մօտին ընդ դուռն քաղաքին՝ անդրէն արձակեալ բղխեցին ջուրք գետոյն , և հոսէին ջուրքն արտաքս լի յորձանաւք ջուրց իբրեւ զառաջինն ։

Գիտութիւն արարին կայսերն վասն նորա փութանակի ։ Եւ նորա տուեալ տանել նմա պատարագս , հրամայեաց առնել որպէս և նայն կամեցաւ . Թողին զնա և գնացին 'ի բաց ։

ԳԼՈՒԽ Ջ ։

Գիր ամբաստանութեան Մորկայ առ Խոսրով վասն իշխանացն և զօրացն Հայաստանի . և առաջարկութիւն զիւր մասինն հեռացուցանել 'ի Թրակէ . և նա զՊարսից մասինն՝ յԱրեւելս . փախուստ յունական մասին իշխանաց առ Պարս . առաքել Խոսրովայ զՀազարակարն գանձու բազմաւ 'ի մասն Յունաց զբազումս յանկուցանել յինքն . յափշտակել իշխանաց զգանձն . պատրաստութիւն պատերազմի . պատգամ . քակտումն իշխանաց 'ի միմեանց . երթալ ոմանց առ Յոյնս՝ և ոմանց առ Պարսիկն ։

ՅԱՅՆԺԱՄ ժամանակի Թագաւորն Յունաց Մաւրիկ հրամայէ դրել առ Թագաւորն Պարսից՝ գիր ամբաստան վասն իշխանացն ամենայն Հայաստանեայց , և զաւրաց նոցա . « Ազգ մի խոտոր և անհնազանդ են ասէ , կան 'ի միջի մերում և պղտորեն ։ Բայց եկ՝ ասէ , ես զիմս ժո-

ղովեմ, և 'ի Թրակէ գումարեմ. և դու զքոյդ ժողովէ և հրամայէ յԱրեւելս տանել։

Զի եթէ մեռանին՝ Թշնամիք մեռանին. և եթէ սպանանեն՝ զԹշնամիս սպանանեն. և մեք կեցցուք խաղաղութք։ Զի եթէ դոքա յերկբի իւրեանց լինիցին, մեզ հանգչել ոչ լինի»։

Միաբանեցան երկոքին, և սկսաւ կայսրն հրաման տալ, զի ժողովեսցեն զամենեսեանսն, և 'ի Թրակէ գումարեսցեն. և սաստիկ տագնապէր հրամանն՝ կատարէր։ Եւ սկսան փախչել 'ի կողմանէն յայնմանէ, և գալ 'ի ծառայութիւն Պարսից, մանաւանդ՝ որոց երկիրն ընդ նորա իշխանութեամբ էր։ Իսկ նա զամենեսեան ընդունէր մեծարանաւք՝ և մեծամեծ պարգեւս քան զկայսր պարգեւէր նոցա. մանաւանդ իբրև տեսանէր զփախուստ նոցա 'ի կայսերէն՝ եւս առաւել մեծապէս սիրով կամէր կորզել առ ինքն։

Արդ՝ իբրև տեսանէր Թագաւորն Պարսից զմարդկան փախուստ 'ի կայսերէն, արձակէր 'ի Հայս զՎասպուրականն Համարակարն հանդերձ գանձու բազմաւ, և մեծամեծ պատուովք. զի այնպէս նուաճեալ ածցէ զնոսա 'ի ծառայութի իւր. և գնայր Համարակարն 'ի Հայս՝ և ընդ նմա գանձ ուղտաւք բազմաւք։

Եւ մինչ Սամուէլ Վահեւունի հանդերձ այլովք ընկերովք իւրեանց գնացին ընդդէմ նորա և պատահեալ 'ի սահմանս Արտաշատական աշխարհին, հանին զգանձն, և Համարակարին զարեւն պարգեւ շնորհեցին։

Եւ էին այսոքիկ. Շատա խոռխոռունի. Սա-

մուէլ Վահեւունի, և Սամակ Սամիկոնեան. Ստեփաննոս Սիւնի. և Կոտիտ Ամատունեաց տէր. և Թէոդոս Տրպատունի. և հեծեալք իւրեւ երկու հազարք։

Եւ զայս եդեալ 'ի մտի՝ եթէ գանձուդ այդորիկ զՀայաստան՝ մեր արասցուք, և առեալ 'ի նոցանէ աւգնութիւն՝ պատերազմեսցուք ընդ երկոսին Թագաւորսդ, և բռնութեամբ զերկիրըդ մեր 'ի մեզ դարձուսցուք։

Եւ հասեալ 'ի Նախճաւան քաղաք, քակտեցան խորհուրդք միաբանութեան՝ ոչ հաւատալով միմեանց 'ի բաց բաժանեցին զգանձն, և բանակեցան։ Եւ նստան 'ի Շամբին՝ որ կոչի Ճահուկ։ Նա աւանիկ Համարակարներ թեալ 'ի գուռն՝ պատմեաց Թագաւորին զամենայն եղեալն, և բանք կայսերն արդարացան։

Յայնժամ հրամայէ գրել Խոսրով արքայ հըռովմարտակ առ կայսր, և խնդրէ զաւր յաւգնականութիւն։ Եւ արձակէ անդրէն զվասպուրական Համարակարն 'ի Հայս։ Յայնժամ հրամայէ Հերակղի զաւրաւարի, որ նստէր 'ի Հայաստան երկրի, առնուլ զզաւրս իւր, և գնալ 'ի վերայ նոցա 'ի պատերազմ։

Եւ արդ՝ երթեալ միացան երկուց Թագաւորացն զաւր 'ի Նախճաւանն քաղաքի, և եղև 'ի գումարել 'ի վերայ նոցա զաւրացս այսոցիկ, սկսան արձակել առ նոսա պատգամս, զի մի լիցի պատերազմ և արիւնահեղութիւն 'ի մէջ քրիստոնէից, այլ 'ի բաց կացցեն 'ի յամառութենէն յայնմանէ, և նուաճեսցին անդրէն 'ի ծառայութիւն Թագաւորին, և երդմամբ հաստա-

եալ առ Նոսա՝ եթէ ոչ երկեւղ է ձեզ 'ի Թա-գաւորէն ։

Ասէր և Համարակարն՝ եթէ զիս արքայից ար-քայ առ ձեզ արձակեաց, և ես ձեզ իսկ բերի զգանձն, և չիք ինչ ձեզ երկեւղ յարքայից ար-քայէ, և ցուցանէր Նոցա երդումն ըստ աւրինի իւրեանց ։

Սկսան Նոքա քակտել և բաժանել 'ի միմեանց. 'ի բաց եկաց 'ի սոցանէ Մամակն Մամիկոնեան. և Կոտիտն Ամատունեաց տէրն ։ և Ստեփաննոս. և այլ եւս ընդ Նոսա՝ զանձինս անմիտս ցուցա-նելով Համարակարին, Նուաճեցին զզաւրս իւ-րեանց 'ի ծառայութիւն արքային Պարսից ։

Իսկ Ատատն Խորխոռունի և Սամուէլն Վահ-եւունի զաւրաւքն իւրեանց փախստական գնա-ցին ընդ քաղաքագեւղն կոչեցեալ Աւաղայ, հասանէին յաշխարհն Շղուանից 'ի Հոնս դէմ արարեալ, և անցեալ ընդ գետոյն՝ որ կոչի Կուր, բանակէին առ գետեզերբն ։

Հասեալ և սոքա յափն գետոյն՝ բանակէին աստի կողմանէ ։ Եւ իբրեւ ոչ կարացին Նոքա վստահանալ 'ի ճամբարսն Հոնաց ։ Յայնժամ ա-պա երդումն խնդրեալ 'ի Թագաւորէն Յունաց, և գնացին 'ի ծառայութիւն Նորա ։

Գնացին ոմանք առ Համարակարն, և դար-ձան անդրէն յերկիրն իւրեանց ։ Եւ ժողովեալ Համարակարին զամենայն իշխանս և զզաւրս Հա-յոց, որ 'ի Պարսից կողմանէ ողոքաւ և եւս քաղ-ցըր բանիւք յորդորեալ զամենեսեանսն միաբան-եաց, արար գունդս գունդս ։ Եթող անդրէն յաշխարհին սակաւուք՝ և գնաց ։ Մինչեւ ես

ծանուցէք՝ ասէ, վասն ձեր, և հասցէ անտի հը-
րաման դադարել անդ: Զի զմտաւ իսկ ածեալ
է նորա և զայլոց գալն առ նոսա, և զբազմա-
նալն:

Իսկ զՍտատն Խորխոռունի փութանակի հան-
դերձ զաւրաւն իւրոյ կոչէ Թագաւորն 'ի պա-
լատն, և մեծարէ շքով և պատուով, և տայ ին-
չըս բազումս, և գումարէ 'ի Թրակացիս:

ԳԼՈՒԽ Ը.

Իշխանք հայոց Յունական մասին ապստամբքն. պատերազմ, մահ ոմանց 'ի պատերազմի, և երկուցն գլխատիլ:

ԱՊՍՏԱՄԲԵԻՆ դարձեալ 'ի կողմանց Յու-
նաց Սեպուհքն Վահեւունիք, Սամուէլն՝ զոր ա-
սացի. և Սարգիս, և Վարազ Ներսէհ, և Ներ-
սէս, և Վստամ, և Թէոդորոս Տրպատունի: Եւ
խորհէին սպանանել զԿորատորն՝ մինչդեռ նա
նստէր 'ի ջերմի՝ բժշկել 'ի հիւանդութենէ՝ մերձ
'ի քաղաքն Կարնոյ:

Իսկ նա ուստեմն իրազեկ եղեալ՝ փախստա-
կան 'ի քաղաքն անկանէր. և նոցա արշաւեալ 'ի
ջերմուկն՝ ոչ դիպան նմա: Ապա աւարեալ զոր
ինչ 'ի դիմի հարկանէր, առին աւար բազում:
Եւ գնացին յերկիրն ամուր Կորդուաց. և կա-
մեցեալ զամուրսն զայն ունել:

Ապա զհետ նոցա լինէին զաւրն Յունաց Հե-
րակղ զաւրավար՝ և Համազասպ Մամիկոնեան:

Եւ նոցա հասեալ մերձ յամուրն՝ անցին զգետովն՝ որ կոչի Գերմայ՝ ընդ կամուրջն՝ որ անուանեալ կոչի Դանիէլի կամուրջ։

Եւ 'ի բաց ընկեցին զկամուրջն՝ և ամրացեալք յանձուկն պահէին զտեղի կամրջին. կային առ գետեզերբն, և խորհէին՝ թէ զի՞նչ արժան է առնել։ Եւ իբրև ոչ գտին հուն, և կամեցան դառնալ 'ի բաց։

Յանկարծակի 'ի դիմի հարկանէր սոցա երէց մի ուղեւոր. և կալեալ նոցա զերէցն՝ ասեն նմա « Ցո՛յց մեզ զհուն գետոյս, ապա թէ ո՛չ՝ ըսպանցուք զքեզ »։

Եւ նորա առեալ զզաւրն՝ եցոյց զհունն 'ի ներքոյ անդ։ Եւ անցեալ զաւրն ամենայն զգետովն. ոմանք 'ի թիկանց զամուրն պահէին, և ոմանք զկամրջախելն և զձորաբերանս ունէին, և այլք մտեալ յամուրն ընդ նոսա մարտնչէին, և չարաչար լինէր կոտորածն. բայց սակայն սպառէին զնոսա։

Արդ՝ զՆերսէս և զՎստամ և զՍամուէլ ըսպանին 'ի պատերազմին՝ որք ոչ սակաւ արարին շուրջ զնովաւ զկոտորածն, բայց զՄարգիս և զՎարազ Ներսեհ ձերբակալ արարին հանդերձ այլովք ոմամբք. և տարեալ 'ի Կարնոյ քաղաք. և անդ գլխատեցին։

Եւ 'ի ժամ գլխատելոյն ասէր Վարազ Ներսեհ ցՄարգիս՝ « Վիճակ արկցուք թէ՝ զո՞ առաջի սպանցեն »։ Իսկ Մարգիս ասէր, « Ես այր ծեր եմ, և մեղաւոր, աղաչեմ զձեզ՝ զպարգեւսդ այդ ինձ շնորհեցէք. թո՛ղ զի փոքր մի հանգեայց. և ոչ իսկ տեսից զմահն ձեր »։ Ապա

զնա յառաջ գլխատեցին ։ Բայց Թէոդորոսն Տըր-պատունի փրծեալ փախստական գնաց 'ի դուռն արքային Պարսից ։ Եւ նորա կալեալ հրամայեաց և տալ 'ի ձեռս Թշնամեացն, զի մեռցի ․ և սաստիկ աղէտիւք վտանգեցոյց ։

Եւ Թշնամիքն՝ որ էին 'ի Թրակացւոց կողմանէն, աւար առին զԹագաւորութեն, անհուն զաւրացն բազմութեամբ 'ի ձեռն հայածեալ պատերազմացն՝ զԹագաւորութիւնն և զազգս Հռովմայեցւոց տէրութեանն կամեցեալ բառնալ, և Թագաւորութեն տիրել անձամբ 'ի վերայ Թագաւորանիստ քաղաքին ։

ԳԼՈՒԽ Ը․

Հրաման 'ի կայսերէն ժողովել արեւելեան զօրաց իւրոց, և Հայաստանեայց, անցանել ընդ ծով՝ և գումարիլ 'ի Թրակիա ընդդէմ Թշնամեացն ․ ընտրիլ Մուշեղայ նոցա զօրագլուխ ․ յաղթել՝ ապա յաղթիլ ․ և ըմբռնիլ Մուշեղայ և սպանանիլ ։

ՅԱՅՆԺԱՄ Թագաւորն Յունաց հրաման տայր ժողովել զաւրաց իւրոց զամենայն՝ որ յարեւելից կողմանէ ․ վասն զի խաղաղութիւն էր, և բանք ինչ ոչ գոյին նորա ընդ Խոսրովն 'ի Պարսից տէրութենէն ։ Հրաման ետ անցուցանել զամենեսեան ընդ ծով, և գումարել 'ի կողմանս Թրակացւոց ընդդէմ Թշնամւոյն ։ Հրաման ետ ժողովել դարձեալ զամենայն այր և ձի 'ի Հայաստանեայց՝ և զիշխանս նախարարացն, որք հըմուտ էին և կարող զդէմ ունել՝ կռուել աղմի

նիզակամուխ ճակատի ։

Եւ հրաման ետ դարձեալ՝ վերստին զաւր հանել յաշխարհէն Հայոց բազում յոյժ. զամենեսեան կամով և ընտրով հաւաքի. կազմել գունդս զարդս, և զինու վառեալ, և անցուցանել զամենեսեան յաշխարհն Թրակացւոց ընդդէմ թշնամւոյն. և Մուշեղ Մամիկոնեան զաւրագլուխ նոցա ։

Արդ՝ երթեալ նոցա ՚ի վերայ ազգացն՝ որ ունէին զկողմանս արեւմտից ՚ի յեզր մեծի գետոյն Դանուբայ ։ Եւ եղեւ պատերազմ սաստիկ ՚ի վերայ երեսաց երկրին այնորիկ. խորտակեցաւ զաւրութիւն թշնամւոյն այնորիկ առաջի երեսաց զաւրացն Յունաց, և փախստական արարեալ յայնկոյս գետոյն Դանուբայ ։ Եւ ինքեանք մեծաւ յաղթութեամբ հրեշտակ աւետաւոր կայսերն և ամենայն Պաղատայիւն փութանակի առաքէին ։

Եւ գնացեալ ինքեանք ՚ի ներքին կողմն ապատակաւ, և անցին ՚ի նեղ ինչ տեղիս, աւերէին զերկիրն ամենայն, և հասեալ ՚ի դիմին՝ եղեւ պատերազմ մեծ, հարին զՅոյնն և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ, և փախստական վարեցին առաջի իւրեանց ։ Եւ կալեալ զնեղ վայրն առաջի նոցա թշնամւոյն՝ վանեցին զնոսա սրով սուսերի, և ճողոպրեալ հազիւ զերծանէին յամուրս աշխարհին Թրակացւոց ։

Եւ ձերբակալ արարին զՄուշեղն Մամիկոնեան կապեցին զբարձրաբերձ տնկոյ անտառին, և սպանին ։ Եւ բազմութիւն նախարարացն՝ և զաւրացն Հայաստանեայցն յաւուր յայնմիկ կոր-

ծանեալ սատակեցան ։

Այպ վերստին դարձեալ այլ զաւրս գումարեալ՝ հրամայեաց Թագաւորն միայն զգուշանալ անձանց ։

ԳԼՈՒԽ Թ ։

Հրաման կայսերն Մօրկայ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի 'ի Հայաստանեայ բաժանումն Աթոռոյ Հայրապետութեան ։

Հրաման ելանէ դարձեալ 'ի կայսերէն վերստին այլ՝ քարոզել զժողովն Քաղկեդոնի յամենայն եկեղեցիս Հայաստան երկրի, և միաւորել հաղորդութեամբ ընդ զաւրս իւր ։ Իսկ մանկունք ուխտի եկեղեցեացն Հայոց փախստական գնացեալ յաւտար երկիր վարէին ։

Եւ բազմաց առ ոչինչ համարեալ զհրամանն՝ զտեղի կալան և անշարժ մնացին ։ Եւ բազումք հաւանեալ փառասիրութեամբ հաղորդեալ միաւորեցան աւրինաւորք ։ Բաժանեցաւ ապա և Աթոռ Կաթողիկոսութեանն յերկուս. անուն միոյն՝ Մովսէս. և միւսոյն Յոհան ։ Մովսէս 'ի Պարսից կողմանէ. և Յոհանն Յունաց ։

Եւ Յովհան ընդ նոսա հաղորդեալ միաւորեցաւ, բայց Մովսէս ամենեւին ոչ լինէր 'ի նոսա հուպ, և սպասք ամենայն եկեղեցւոյն՝ որ 'ի Դուինի սրբոյն Գրիգորի, զոր տարան եդեալ 'ի պահեստի 'ի Կարնոյ քաղաքի ։ Եւ ստի վարեցաւ ինքն այսուհետեւ 'ի գերութիւն յերկիրն Պարսից՝ յԱմատան Շահաստան ։

ԳԼՈՒԽ Ժ.

Հրաման դարձեալ 'ի կայսերէն ժողովել զայրեւձի 'ի Հայոց · տանելն զզօրս Մամիկոնեան Սահակայ, և Սմբատայ Բագրատունւոյ · դառնալն Սմբատայ 'ի Հայս · խորհուրդ նախարարացն Հայոց · երթալ Սմբատայ առ կայսրն եօթն արամբք · ընկենուլ 'ի կրկէսն · քաջութիւն Սմբատայ անդ · ազատիլ՝ և ապա աքսորիլն յԱփրիկէ ։

ՅԱՅՆՄ ժամանակի դարձեալ հրաման ելանէր 'ի կայսերէն՝ վերստին քննել և խնդրել յաշխարհէն Հայոց զայր և զձի արս ընտիրս ըսպառազէնս բռ հեծելոց, և տալ յերկուս առըս հաւատարիմս՝ և արձակել մեծաւ ստիպով։

Յայնժամ 'ի խնդիր ելեալ ընտրեցին արս բռ սպառազէնս՝ և ետուն յերկուս արս հաւատարիմս ։ Մի հազար ցՍահակ Մամիկոնեան. և մի հազար 'ի ձեռն Սմբատայ Բագրատունւոյ որդւոյ Մանուէլի ։ Եւ ոչ ընդ մի ճանապարհ արարեալ նոցա զչուն, այլ Սահակ Մամիկոնեան արձակեն միով հազարաւ ընդ Սեբաստիա, և ըզ Սմբատ Բագրատունի միւսովն ընդ կողմանս Խաղտեաց ։ Եւ Սահակ գնացեալ տանի հասուցանել զզաւրն 'ի Պաղատն, և յանձնիման լինի Թագաւորին ։

Իսկ Սմբատ հասեալ 'ի Խաղտիս՝ բռնանայ. քանզի երկեաւ զաւրն 'ի ճանապարհի, ոչ կամեցեալ երթալ 'ի տեղին յայն զհետ Թագաւորին խնդրոյ ։ Ազդ լինի Թագաւորին եղեալ իրքըն . ապա 'ի ձեռն հրովարտակաց և հաւատա-

րիմ Հրեշտակաց երդմամբ խոստանայ մեծապատուով փութանակի արձակել յերկիրն իւր :

Եւ զաւրուն խոստանայր պատիւս մեծամեծըս և ինչս , և այնպէս ողոքեալ ածէ 'ի հաշտութիւն . և գնացեալ միաբանութեամբ յանդիման լինէին Թագաւորին :

Եւ Թագաւորն սպառնացինէ զզաւրն , և զարդարէ և գումարէ 'ի սահմանս Թրակացւոց . և զՍմբատ մեծա պատուով յուղարկէ անդրէն հասանել յերկիրն իւրեանց բազում ստացուածովք :

Ապա դարձեալ սկսան միաբանել մնացեալ նախարարքն Հայոց , և խնդրէին 'ի բաց կալ 'ի ծառայութենէն Յունաց Թագաւորին . և նըստուցանել իւրեանց Թագաւոր , զի մի և նոցա հասցէ մեռանել 'ի կողմանս Թրակացւոց , այլ կեալ և մեռանիլ 'ի վերայ աշխարհին իւրեանց :

Եւ բանք խորհրդոց նոցա ոչ ունէր զմիաբանութիւն իւրին յինքեանս հաստատեալ , այլ ոմանք 'ի նոցանէ շոգմոգութեամբ հասուցին ըզ բանս խորհրդեանն յունկն Թագաւորին , և ինքեանք այսր և անդր ստրտրեալ խուսափէին :

Յայնմ ժամանակի հասանէին դեսպանք արքունականք հրովարտակաւք , և կալեալ զՍմբատ հանդերձ այլովք ոմամբք եւթն արամբ , և տարան յանդիման Թագաւորին : Եւ քննեալ ըզ նոսա 'ի մէջ բազմամբոխ հրապարակին . հատավճիռ 'ի վերայ նոցա մերկացուցանել և ընկենուլ 'ի կրկէսին :

Եւ էր սա այր անհեթեթ անձամբ , և գեղեցիկ տեսլեամբ , և բարձր և լայն հասակաւ՝ և

բուռն և ցամաք մարմնով։ Այնժամ հզաւր և պատերազմող՝ որ 'ի բազում պատերազմունս ցուցեալ էր զիւր քաջութիւնն և զբռնութիւն։

Այս է զաւրութիւն Նորա. քանզի անցեալ սա 'ի ներքոյ անտառախիտ մայրեաց և զաւրաւոր ծառոց՝ 'ի վերայ յաղթանդամ և հզաւր երիվարին։ Եւ յարձակեալ՝ զոստով ծառոյն բուռն հարկանէր՝ և կծեալ ուժգին երանաւքն և ոտիւք զմէջ երիվարին վերացուցանէր երանաւքն 'ի գետնոյն. մինչ զի ամենայն զաւրացն տեսեալ ահաբեկ լինէին 'ի զարմացմանէ։

Եւ արդ՝ մերկացուցեալ զնա՝ և ազուցեալ անդրավարտիս և ընկեցեալ 'ի կիւնիկն, զի կուր լցի գազանաց։ Եւ արձակեալ 'ի վերայ Նորա արջ. և եղեւ՝ իբրեւ դիմեաց 'ի վերայ Նորա արջն՝ Նա աղաղակեաց մեծաձայն՝ և ընթացաւ 'ի վերայ արջոյն, և զարկեալ բռամբ իւրով ըզճակատն, և անդրէն սատակէր զնա 'ի տեղւոջն։

Երկրորդ անգամ արձակեցին 'ի վերայ Նորա ցուլ. իսկ Նորա բուռն հարեալ զեղջերացն ցըլուն, և զաղաղակ հզաւրին, և յաւգնեալ ցուլըն 'ի մարտին՝ գելոյր զպարանոցն և խորտակէր զերկոսին եղջիւրսն 'ի վերայ գլխոյն. Թուլանայր ցուլն և յետս յետս գնալով 'ի փախուստ դառնայր։ Իսկ Նորա զհետ ընթացեալ բուռն հարկանէր յագին, և 'ի կճղակն ազդեր միոյ ոտին Նորա։ Եւ թափեալ զկճղակն մնայր 'ի ձեռին Նորա։ Եւ ցուլն գնայր 'ի նմանէ փախստական միով ոտամբն բոկ։ Դարձեալ երրորդ անգամ արձակէ 'ի վերայ Նորա առիւծ. և եղեւ՝ 'ի վերայ Նորա յարձակել առիւծուն՝ այնպէս իմն յա-

ջողեալ նմա 'ի տեառնէ, բուռն հարեալ յականջ առիւծուն՝ հեծաւ 'ի վերայ նորա: Եւ անդէն բուռն հարեալ զխռչափողիցն՝ խեղդէր զառիւծն և սպանանէր, անդ աղաղակ բազում ամբոխին զերկիրն լնուին, և խնդրէին 'ի վերայ նորա ողորմութիւն 'ի Թագաւորէն:

Եւ նա վաստակեալ 'ի մարտին՝ նստէր 'ի վերայ առիւծուն մեռելոյ՝ զի փոքր մի հանգիցէ: Անդ և կին Թագաւորին անկեալ առ ոտս նորա՝ խնդրէր 'ի վերայ նր̃ առնել ողորմութ̃ի. վս̃ զի սիրելի էր յառաջն այրն այն Թագաւորին՝ և կնոջն նորա: Եւ անուանեալ էր զնա իւր յորդեգիրս: Եւ նա զարմացեալ ընդ զաւրութիւն եւ ընդ պնդութիւն առնն և լուեալ պաղատանաց կնոջն և ամենայն Պաղատոյն՝ և հրամայեաց առնել 'ի վերայ նորա ողորմութիւն:

Յայնժամ տարան զնա 'ի լուացումն 'ի բաղանիսն՝ լուացին զնա և զգեցուցին, և կոչեցին զնա յընթրիս արքունի, դարմանեցին զնա կերակրովք:

Եւ զկնի սուղ ինչ անցելոյ, մանաւանդ եթէ՝ ոչ 'ի չար ինչ կամաց Թագաւորին, այլ 'ի նախանձորդաց չարախօսութենէ, հրամայէ հանել զնաւ և աքսորել 'ի կղզիս հեռաւորս. և ապա անտի հրամայէ անցուցանել յԱփրիկէ, և առնել նոցա անդ 'ի մէջ նոցա, և առնել զնա անդ 'ի մէջ զաւրացն՝ որ էին անդ 'ի բուն:

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Կոչել յԱսորեստան և պատուել յարքայէն Խոսրովայ այնց նախարարաց՝ զոր Համարակարն եթող. և զօրաց նոցա նստել յԱսպահան։

Իսկ որ ՚ի Պարսից կողմանէ էին նախարարքն և զաւրք, զորմէ վերագոյն ասացի՝ եթէ եթող Համարակարն և գնաց. թէ մինչեւ հասցէ հրամանն արքունի։

Յայնժամ եկին հասին Պէշասպիք հրովարտակաւք կոչել զնոսա միաբանութեամբ ՚ի դուռն արքունի։ Եւ այսոքիկ են նախարարք և զաւրք՝ որ գնացին միաբանութեամբ հանդերձ իւրաքանչիւր գնդովք և դրաւշու ՚ի դուռն Թագաւորին Պարսից Խոսրովու՝ յամի վեցերորդի Թագաւորութեանն նորա։

Առաջին՝ Գագիկ Մամիկոնեան որդի Մանուէլի։ Երկրորդն՝ Դատ Բագրատունի որդի Աշոտայ ասպետի։ Երրորդն՝ Խոսրով Վահեւունեաց տէր։ Չորրորդն՝ Վարդն Արծրունի։ Հինգերորդն՝ Մամակ Մամիկոնեան։ Վեցերորդն՝ Ստեփաննոս Սիւնի։ Եւթներորդն՝ Կոտիտ Ամատունեաց տէր։ Եւ այլք ընդ նոսա ՚ի նախարարաց։ Եւ հասեալ նոցա յԱսորեստան ՚ի տեղի արքունական տանն և յանդիման եղեն Թագաւորին։

Իսկ նա խնդութեամբ ընկալաւ զնոսա, և երեւելի շքեղութեամբ մեծացոյց պատուովք. և զմեծամեծ իշխանսն հրամայէ պահել ՚ի դրա

նըն արքունի, կարգել նոցա ռոճիկս յարքունուստ՝ տալ 'ի տունս իւրաքանչիւր, և կոչել յամենայն աւուր յընթրիս արքունի ։

Եւ զաւրաց նոցա հրաման տայր նստիլ 'ի Ասպահան աշխարհի, և դարմանել զնոսա սիրով և ամենայն կամակարութեամբ ։

ԳԼՈՒԽ ԺԲ ։

Դատել Խոսրովայ զքեռս իւր, սպանումն Վնդոյի, և Վստամայ փախուցեալ ապստամբութիւն ընդ Խոսրովայ. և իշխել 'ի կողմանս Պարթևաց ։

ՅԱՅՆՄ ժամանակի արկ 'ի միտս իւր Խոսրով արքային՝ խնդրել զքէն վրիժուց մահուան հաւր իւրոյ 'ի ձեռաց նախարարացն այնոցիկ՝ որք սպանին զնա ։ Եւ նախ կամի դատել զքեռս իւր ։

Հրաման տայ ունել զՎնդոյ՝ զայն զոր վերագոյն ասացի, կապել և սպանանել ։ Իսկ եղբայր նորա Վստամ ոչ հանդիպեցաւ 'ի ժամուն յայնմիկ 'ի դրանն արքունի ։ Եւ թէպէտ կոչեալ պատրանաւք և բազում ողոքանաւք, երբ թէ ոչ դիտիցէ նա զմահ եղբաւրն իւրոյ, սակայն նա ուստեմն իրազեկ եղեալ՝ ոչ անկանէր 'ի պատրանս խաբէութեան նորա, այլ ապստամբեալ անկանէր յամուր երկիրն Գեղմայ*, և գումարեալ նուաճէր ընդ ինքեան զամ զաւրս

* Այսպէս ընդ բնագրիս անփոփոխ պահեցաք ։ Բայց 'ի միւսում օրինակին գրեալ էր "Գեղամայ" ։

նոցա ։

Եւ եկեալ 'ի կողմն Ռէոյ ասպատակաւ, և աւար հարկանէր զամենայն զբազում աշխարհս Թագաւորութեան Պարսից ։ Յայնժամ արքայն Խոսրով առնոյր զզաւրս իւր և գնայր 'ի վերայ նորա . և զաւր կայսերն էր ընդ նմա ։

Եւ մարտ եղեալ կռուով ընդ միմեանս յՌեհ աշխարհին ։ Եւ յայնմ պատերազմի ոչ փոքըր ինչ քաջութիւն գործեալ Հայակոյտ զաւրացն՝ զոր տեսեալ Թագաւորն՝ առաւել զարմանայր ։

Իսկ իբրեւ ոչ կարաց ընդդէմ ժուժկալել ապստամբն՝ 'ի լեռնակողմն ապաւինեալ ամրանայր ։ Եւ այնպէս ոչ յաղթահարեալք 'ի միմեանց՝ 'ի բաց դառնային յիւրաքանչիւր տեղի ։ Գնայր և ապստամբն Վստամ յամուր երկիրն Գեղմայ, որ և ապա անտի չու արարեալ երթայր 'ի կողմանս Պարթեւաց 'ի բուն երկիրն իւրոյ իշխանութեն ։ Զի նուաճեցուցէ ընդ ինքեան զզաւրս կողմանն այնորիկ՝ և դարձցի նոյնպէս ։

Եւ Թագաւորին չու արարեալ յԱսորեստան՝ հասանէր 'ի բուն կայանս իւրոյ Արքունականս, և իշխանք նախարարացն Հայոց ընդ նմա ։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Մահ իշխանացն Հայոց և ապստամբութիւն զօրացն նոցա՝ որ 'ի Սպահան, և աւերել զերկիրն՝ և յափշտակել զգանձն՝ և երթալ առ Վլտամ։

ՅԱՅՆԺԱՄ հասեալ մահ իշխանացն Հայոց՝ մեռան 'ի դրանն արքունի մահուամբ իւրեանց Գագիկ Մամիկոնեան՝ և Խոսրով Վահեւունեաց տէր։ Իսկ Մամակ Մամիկոնեան արձակեալ 'ի Հայս վասն զաւրուն. և նորա իսկ և իսկ հասեալ՝ 'ի Դըւին քաղաքի կեցեալ սակաւ ինչ աւուրս՝ մեռանէր։

Իսկ Ստեփաննոս Սիւնոյ պայքարեալ վասն տանուտէրութեն լեալ ընդ հաւրեղբաւրն իւրում Սահակայ։ (*Իսկ Սահակ գրէր 'ի վերայ նորա գիր մահապարտութեան, և կնքէր մատանեաւ իւրով՝ և տանն Եպիսկոպոսի՝ և մատանեաւք այլեւս իշխանաց Սիւնեաց, յիշեցուցանել Թագաւորին զվնաս ապստամբութեանն)։

Յայնժամ հրաման ետ արքայն կապել զՍտեփաննոս և դնել 'ի բանտ. և գլխատեցին զնա 'ի բուն աղուհացն 'ի Զատկին շաբաթուն. և ըզ Կոտիտ արձակել 'ի Սրծուէին դեսպան։

Հրաման ետ հեծելոցն դարանամուտ լինել 'ի դաշտի՝ և աւազակաբար յարձակեալ 'ի վերայ՝ սպանին զնա 'ի ճանապարհին, իսկ զաւրն նց̃ որ նստէին 'ի Սպահան աշխարհին, իբրեւ լու-

* Փակագծիւ եդեալն՝ գերծեալ էր 'ի միւս օրինակին։

ան զեղեալսն՝ տապաստակեալ աւերեցին զերկիրն՝ առին և զգանձն արքունի՝ որ 'ի տանն Համարակարին՝ որ 'ի հարկաց ժողովեալ աշխարհին այնորիկ. և ճանապարհ կալեալ գնացին յամուրն 'ի յերկրին Գեղմայ.

Իսկ զհետ սոցա հասանէին զաւրն Պերոզական. զոմանս 'ի նոցանէ սրով սատակէին, և ոմանք ընդ խուրեանս իսկ սուր եղեալ՝ զի մի լեցին ձերբակալեալ. և ոմանք մազապուր պրծեալ անկանէին յամուր երկրին Գեղմայ։

Իսկ իբրև անդ ոչ դիպէին Վստամայ՝ ճանապարհ կալեալ գնացին յերկիրն Պարթևաց, և երթեալ կային առաջի նորա։

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Յաղագս Խոսրով Սմբատայ Բագրատունւոյ զմարզպանութիւն Վրկանայ՝ և մեծացուցանէ յոյժ. բարեկարգէ Սմբատ զՎրկան աշխարհն հոգեւոր և քաղաքական կրթութեամբ։

Եւ եղեւ 'ի ժամանակին յայնմիկ հաճոյանալ Սմբատայ Բագրատունւոյ յաչս Խոսրովու արքային. տայ նմա* զմարզպանութիւն երկրին Վրկանայ՝ առնէ զնա իշխան և 'ի վերայ ամենայն կողմանն այնորիկ, առաւել մեծացուցանէ պատուովք և իշխանութեամբ. լնու զնա ոսկւով և արծաթով, զարդարէ 'ի հանդերձս պատուականս և յերեւելիս։

* Գրեալ էր 'ի բնագիրս « Մայինա » մեք եդաք 'ի միւս օրինակէն։

Տայ նմա զկամարն և զսուսերն լեալ հաւր իւրոյ Որմզդի. գումարէ 'ի ձեռս նորա զաւրս Պարսիկս՝ և զՀայաստանեայս, հրամայէ գնալ յերկիր իշխանութեանն իւրոյ։

Այն ապստամբ 'ի ժամանակին յայնմիկ յար-քայէն Պարսից երկիրքն՝ որ անուանեալ կոչին Մազքութեան՝ Զրէճան՝ և Տապարաստան. զորս վանեալ նորա պատերազմաւ՝ հարկանէր սրով սուսերի և 'ի ծառայութիւն արքային Պարսից կացուցանէր, և շինեալ հաստատէր զամենայն երկիր իւրոյ մարզպանութեանն։

Քանզի էր երկիրն աւերակ. կային յաշխար-հին յայնմիկ ազգն գերեալք 'ի Հայաստան երկ-րէ, և նստուցեալ առ սահմանաւ անապատին մե-ծի՝ որ 'ի Թուրքաստանի՝ և 'ի Դեղհաստան կող-մանէ. զլեզու իւրեանց մոռացան, և զդպրու-թիւն նուազեալք, և կարգ քահանայութեանն պակասեալք։ Կային անդ և ազգ Կողբեացն՝ որք գերեցան մերովքն արամբք։ Կային անդ և յիշ-խանութենէն Յունաց՝ Միրգաոյ կողմանէ ոչ սակաւք։

Այն ազգ Կողբեացն անհաւատք, բայց 'ի վե-րայ քրիստոնէիցն ծագէր լոյս մեծ, հաստատէ-ին 'ի հաւատս և ուսանէին զդպրութիւն և լե-զու, և հաստատէին 'ի կարգ քահանայութեան յաշխարհին անդ երէց մին 'ի նոցանէ, որ անուանեալ կոչէր Աբէլ։

ԳԼՈՒԽ ԺԵ.

Գալ Վստամայ յԱսորեստան առ 'ի սպանանել զԽոսրով և առնուլ զԹագաւորութիւնն. մեռանիլ 'ի Պարիովկայ արքայէն Քուշանաց խաբէութեամբ. պատերազմ փոքր 'ի Վրկան աշխարհի:

Եւ եղեւ 'ի ժամանակին յայնմիկ նուաճեալ ընդ ինքեան Վստամայ զերկուսին Թագաւորսն Քուշանաց՝ զՇաւգն և զՊարիովկն. և գումարեալ զամ զաւրսն կողմանց՝ Արեւելից դիմեաց գնաց յԱսորեստան զաւրու մեծաւ և հզաւր յոյժ՝ զի սպանցէ զԽոսրով՝ և առցէ յինքն զԹագաւորութիւն նորա:

Եւ զաւրք նորա կային յաջմէ և յահեկէ բացագոյն 'ի նմանէ. և արքայն Քուշանաց Պարիովկն 'ի Թիկունս նորա զկնի նորա: Յայնժամ արկեալ 'ի միտս իւր նենգաւոր արքայն Քուշանաց՝ երթեալ անցանէր զառաջեաւ նորա՝ սակաւ արամբք, և իջեալ յերիվարէն երկիրպագանէր 'ի վերայ երեսաց իւրոց եւթն անգամ:

Եւ մատուցեալ սա յառաջ, հրամայեաց հեծանել անդրէն յերիվարն իւր. և դարան գործեալ էր նմա 'ի ճանապարհի, ասէ ցնա Պարիովկն, "Հրամայեա արձակել 'ի քէն զամբոխդ, զի խաւսեցայց ինչ ընդ արքայի բանս խորհրդականս". որոց ո՛չ զգացեալ զնենգութիւն նորա՝ հրամայեաց մարդկանն երթալ յինքենէ:

Եւ եղեւ մինչդեռ երթային նոքա զճանապարհն՝ և խաւսէին, ելին յանկարծակի դարանակալքն 'ի տեղւոջէն իւրեանց, և հարեալ ըն-

պանին զՎստամ. և ժամադիր լեալ զաւրացն իւրոց Պարիովկն, աղդ առնէր նոցա փութանակի, և նոցա զհետ արշաւեալ հասանէին, և կալեալ զկին Վստամայ՝ և զամենայն աղխ և զկարասի նորա՝ դարձան փութանակի և գնացին:

Ընդաւն ուրեմն և ապա յետ աւուրց ինչ անցելոց աղդ լինէր ամենայն զաւրացն. և նոքա ելեալք քակտեցան 'ի միմեանց, և մեկնեալ գնացին յիւրաքանչիւր 'ի տեղիս: Գնացին նոյնպէս և զաւրն Գեղումն՝ որ ընդ նմա, եկեալ հասեալ փութանակի յամուրս աշխարհին իւրեանց:

Իսկ արքն այնք Հայաստանեայք՝ որ ապստամբեալ էին 'ի Սմբատայ և գնացեալք առ Վըստամ ընդ նոսա: Իբրև գնացին նոքա յերկիրն՝ որ կոչի Կոշմ,* որ կայ անդրէն 'ի Թիկանց Վըրկանի՝ յայնմ կողմանէ սարոյն՝ որ անցանէ ընդ մէջ նոցա, և հասին 'ի գեւղն՝ որ կոչի Խեկեւանդ:

Ընդդէմ ելանէր նոցա Շահր Վահէիճ, և Սմբատ Գուրկան մարզպան հանդերձ բազմաւ. և զաւրք Գեղումք ոչ աւելի քան զերկու հազարս. և եղև պատերազմ 'ի վերայ երկրին այնորիկ, հարին զզաւրն Պարսից, և փախստական արարեալ հալածական տանէին՝ զբազումս սպանեալ և զբազումս ձերբակալ արարեալ դարձան անդրէն, և բանակեցան մաւտ 'ի տեղի պատերազմին: Իսկ արքն այնք Հայաստանեայք ընդ նոսա: Մեռան բազումք և 'ի զաւրացն և 'ի Հայաստանեայցն՝ որ ընդ մարզպանին Սմբատայ:

* Ի մերում բնագրի «կոմշ»: Բայց 'ի միւսում օրինակին այսպէս:

ԳԼՈՒԽ ԺԶ.

Գտանել մասն ՚ի խաչափայտէն.

Արդ՝ անկեալ ՚ի միտ առն միոջ երազ իւր երեք ամսաւք յառաջ քան զլինիլն պատերազմին այնորիկ. և անուն առն Յովսէփ. «Այր մի՝ ասէ, սքանչելատեսիլ՝ եկեալ ասէր ցիս, պատերազմ լինի զկնի երից ամսոց, և անկանին բազումք ՚ի պատերազմին, բայց դու երթիջիր ՚ի պատերազմին տեղի. և նշան լիցի քեզ այս՝ զի տեսանիցես այր մի անկեալ ՚ի վերայ երեսաց երկրի՝ և մարմին նորա պաղպաջէ ՚ի մէջ ամենայն դիականցն, և դու երթեալ որ ինչ գտանիցես առ նմա՝ առցես ՚ի քեզ։ Եւ զգո՛յշ լեր ասէ մի՛ մոռանայցես*. զի նա է սքանչելի»։ Եւ յարուցեալ գնաց. և իբրև հասեալ ՚ի տեղին՝ գտանէ նոյնպէս, որպէս ՚ի տեսլեանն ասացեալ էր, զի մերկացուցեալ էր զնա և զամենայն դիակունսն.

Եւ ունէր ընդ անձն շագոյք մաշկեղէն ընդուս իւր՝ ասպա կայր մարմինն նորա ՚ի մէջ դիականցն. և մատուցեալ՝ առ յինքն զշագոյքն. և տեսանէր զի կայր ՚ի նմա տուփ մի արծաթեղէն և խաչ մի ՚ի մէջ նորա՝ յորում կայր մասն մեծ ՚ի տէրունեան խաչէն.

Կնքէր զինքն նովաւ, և առեալ գնայր զհետ ընկերաց իւրոց.

---

* Ի միւսում օրինակին « մի մոռանայցես զնորին այն ».

Չուեցին ամենայն զաւրքն 'ի տեղւոջէն յայնմանէ, և երթեալ հասանէին յամուրս աշխարհին իւրեանց. յայնժամ զԱսորիան խնդրէր Թագաւորն 'ի տուն՝ և առ Սմբատ առաքէր շնորհակալութիւն մեծ, զի միաբանութեամբ մարտուցեալ վանեցաւ, և ոչ եթող զանեղին. և առաջ յերայ ամենեցուն գնայր և նա փախստականն.

ԳԼՈՒԽ ԺԼ.

Պատերազմ Սմբատայ ընդ Թշնամիսն և յաղթել, մեծանալ 'ի պատիւ և 'ի պարգեւս պատուական՝ քան զամենայն Մարզպանս. կալցել 'ի մատուցանակութիւն արքային՝ որդւոյ Սմբատայ Վարազ տիրոց անուն. չքնաղ եկեղեցւոյ որքայն Գետիզարի. և նորա կաթուղիկոսի.

Իսկ եղեւ 'ի գալ միւս ամի՝ ժողովէին ամենայն զունդք Թշնամեացն, և երթեալ բնակէին 'ի Տապարաստան գաւառի. գումարէ և Սմբատ զամենայն զաւրսն իւր և 'ի դիմի հարկանէ նոցա պատերազմաւ.

Իսկ մատնեաց տէր Աստուած զզաւրս Թշնամեացն 'ի ձեռն Սմբատայ և սատակեաց զամենայն սրով սուսերի. և ապրեալքն գնացին փախստական 'ի տեղիս իւրեանց. Իսկ այնք՝ որ էին ընդ նոսա, խնդրեցին երդումն և պայման և եկին կացին առաջի Սմբատայ, և Յովսէփին այն ընդ նոսա.

Նա ունէ Յովսէփ զգիւտն իւր առաջի նորա՝ և պատմէ զտեսիլն, և բազում նշանս՝ զոր արարեալ էր 'ի մէջ բարբարոսացն, պատմէր. Յայնժամ յարուցեալ Սմբատ ծունր կրկնէր ա-

ռաջի նորա, և առեալ յինքն կնքէր զինքն նա-
վաւ. և տայր 'ի ձեռն Անհրաւի ուրումն առն երանելւոյ՝ զոր և կարգեալ էր 'ի վերայ տանն իւրոյ՝ հաւատարիմ և կամակատար. որ 'ի տանէ Դիմակ սենից, և տայր յեկեղեցին զոր ունէին երիցունք դրան նորա։

Յայնժամ առաքէ առ նա Թագաւորն հրովարտակ մեծապէս գոհութեամբ, պատուով մեծացուցանէ՝ 'ի վեր քան զամենայն մարզպանս իւրոյ տէրութեան առնելով, և զամենայն անօթըս մատռուակացն առաքէ նմա ոսկի, և հանդերձս թագաւորականս, արտախուրակս ոսկեզօծ՝ և զանգապանակ ակամբք և մարգարտովք կարգեալ. և զորդի նորա՝ որոյ անունն էր Վաբազտիրոց՝ զոր էր սնուցեալ նորա իբրեւ զմի յորդւոց իւրոց՝ և էր մեծարու ամենայն դրանըն արքունի, կարգէր 'ի մատռուակութեան պաշտել զգինի անձին արքայի։

Եւ կալաւ Սմբատ մարզպանութիւն աշխարհին այնորիկ՝ ամս Ը։ Յետ այսորիկ հրաման հասանէ կոչել զնա բազում մեծարանաւք 'ի դուռն արքունի, և հրամայէ երթալ տեսանել զերկիր իւր՝ յամի ութ և տասներորդի իւրոյ թագաւորութեան։

Արդ՝ խնդրէ նա հրաման յարքայէն շինել զեկեղեցի սրբոյն Գրիգորի՝ որ էր 'ի Դուին քաղաքի։ Եւ վասն զի փախճանեալ էր Մովսէս Կաթուղիկոսն երանելի; և ոչ գոյր վարդապետ 'ի տեղւոջն յայնոսիկ. և եւս փութացաւ խնդրել յարքայէն հրաման. և հասեալ հրաման յերկիր իւր առնէ խնդիր վասն Աթոռոյն մեծի, զի

կարգեցին 'ի վերայ նորա տեսուչ խնամոց ե-կեղեցւոյն՝ և առաջնորդ փրկութեան իւրոյ .

Եւ նմանեցին զԱբրահամ զՌշտունեաց ե-պիսկոպոսն յԱթոռ հայրապետութեան . ապա սկսան արկանել հիմն եկեղեցւոյն . ժողովեաց ճարտարապետս քարի , և կացոյց 'ի վերայ նոցա հաւատարիմ գործակալս , և հրաման ետ փու-թանակի հասուցանել 'ի կատարումն : Եւ գրե-եալ գիր ամբաստանութեան բերդակալին և մարզպանին առ արքայ՝ եթէ , « Կարի մերձ է առ բերդն , և վնասակար է 'ի թշնամին » :

Հրաման հանեալ յարքայէ՝ եթէ « բերդն քա-կեսցի , և եկեղեցին անդրէն 'ի նմին տեղւոջն շինեսցի » . ամէն :

ԳԼՈՒԽ ԺԸ.

Կոչի Սմբատ 'ի դուռն Պարսից . և առնու զպատիւ Տանուտէրու-թեան՝ որ կոչի Խոսրով Շում . հալածէ զՔուշանս . սպանումն Դա-տոյեանց . գործեալ ելանէ Սմբատ ընդ նախարարս Հայոց ընդդէմ ազգին Քուշանաց և Հեփթաղեաց . ըմբշամարտութիւն ինչ . յաղ-թէ Սմբատ և երթայ մեծաւ շքով 'ի դուռն .

Եւ եղեւ՝ յանցանել ձմերայնւոյն , 'ի գալ գարնայնւոյն ժամանակի հասանէին սուրհան-դակքն հրովարտակաւք , և կոչէին զնա մեծաւ շքեղութեամբ 'ի դուռն արքունի : Եւ երթեալ յանդիման լինել թագաւորին 'ի մեծ անուան-եալ դաստակերտին և ելեալ արտաքս 'ի դահլի-ճըն , նստի 'ի Րոք և 'ի Րահղակ :

Յայնժամ տայ նմա արքայ զտանուտէրութի-

որ անուանեալ կոչէր Խորոխ Շում*. զարդա-րէ 'ի չքնաղս. 'ի գոտի, և 'ի պատմուճանս բեհեզեայս յոսկւոյ ածեալ՝ մեծացուցանէ ա-հագին պատուաւք 'ի ձամբար ականակապ, և 'ի գումարտակ, և 'ի գահս արծաթիս, արձա-կէ** նմա զվաճառն փոքր՝ զգլխաւն աշխարհին:

Տայ նմա զփողն չորեքձայնեանն՝ և պա-հապանս դրանն նորա 'ի հետեւակաց արքունի, գումարէ նմա զաւր մեծաւ անհեղութեամբ յա-րեւելս յերկիրն Քուշանաց. և հրամայէ նմա առնել Մարզպան՝ զոր ինքն կամեսցի:

Իսկ սորա գնացեալ անտի եկն 'ի Հայս 'ի մերձակայ երկիրն առաջին իւրոյ իշխանութեան Կոշմ, և կոչէ առ ինքն 'ի Վրկանէ զքուն ձեռական զաւրսն իւր զհամաշխարհիկ և գնայ ուղ-ղորդ յԱրեւելս:

Եւ այս են իշխանք նախարարացն Հայոց, որ ընդ նմա իւրաքանչիւր գնդաւ և դրաւշու. Վա-րազշապուհ Արծրունի. Սարգիս Տայեցի. Ար-տաւազդ և Վասակ, և Համայեակ Ապահունի. Մանուէլ Ապահունեաց տէր. Վռամ Գողթ-նեաց տէր. Սարգիս Դիմաքսեան. Սարգիս Տր-պատունի, և այլք 'ի նախարարացն:

Եւ զաւրք նորա իբրեւ երկու հազար հեծ-եալ՝ յաշխարհէն. Նոյնպէս և զաւրքն Քուշանաց

* Յօրինակս մեր խուռն կը գրեալ այս մականուն, առնեն սակայն « Շումին, Շնուռն, և Շուռն ». բայց մեք պարտաւանդ մարթեցաք միօ-րինակ առնել Շում.

** Յօրինակին « արձակեսցէ ». բայց 'ի միւսում օրինակին առ-ձեն:

տապաստակեալ սփռեալ էին 'ի վերայ երեսաց ամենայն երկրին. և իբրեւ լուան զբոյր համբաւոյ նորա՝ ժողովեցան և գնացին. և սա պնդեալ զհետ նոցա՝ փութանակի հասանէր։

Իսկ նոքա իբրեւ տեսին զնա զհետ նոցա հասեալ՝ դարձան ընդդէմ ճակատեցան, և բաղխեցին զմիմեանս պատերազմաւ. անտի 'ի փախուստ դարձան զաւրքն Պռուշանայ, և մանեցան առաջի զաւրացն Խոսրովայ Շահի, բազումք 'ի նոցանէ մեռան և բազումք փախստական գընացին։

Իսկ նա դարձեալ բանակեցաւ Ամր Շահրտապ գաւառի, և ինքն նստէր երեք հարիւր արամբք 'ի քաղաքագեւղն՝ որ կոչի Խոռոխա։

Յայնժամ Թագաւորքն Պռուշանայ խնդրեցին իւրեանց օգնական 'ի մեծէն Խաքանայ արքայէ կողմանցն հիւսիսոյ։ Իսկ եկն եւ ամբոխ ի-բիւրոյ 'ի Թիկունս աւգնականութեան նոցա, անց զգետովն՝ որ կոչի Մեհռուտ, որ ելանէ 'ի Թուրքաստանէ յերկրէն Նուրիզատայ, զՍփանս եփրեստեայս, զՇահմին՝ և զՄըրամին*, և հասի 'ի Հնդիկս։

Իսկ բնակեալ 'ի վերայ գետեզերն՝ տապաստակեա սփռեցաւ ընդ արեւմուտս, և հասեալ յանկարծուրէն պատեցին պաշարեցին զգիւղաքաղաքն՝ զի ունէր գիւղն պատուար ամրութեն շուրջ զիւրեաւ շուրջանակի։

Յայնժամ հրաման տայ Ամրատ երեք հարիւրոցն անկանել 'ի բերդակն՝ որ 'ի մէջ գիւղաքա-

---

* Ի միւսում օրինակին « Բրամին »։

զաքին. և ինքն հեծեալ յերիվար երիւք արամբք՝ որոց էին անուանք այսոքիկ; Սարգիս Դիմաքսեան, և Սարգիս Տրպատունի, և ոմն մի 'ի զինակիրացն գեղջու հեծեալ՝ անուն Սմբատիկ. և դիմեալ յանկածաւրէն 'ի դուռն հաւին՝ հատին զամբոխին զաւրութիւն և գնացին:

Եւ երեք հարիւրքն անկեալ ընդ բերդակն որ 'ի մէջ գիւղաքաղաքին՝ դիմեցին 'ի վերայ զաւրաց նորա: Եւ էր հրամանատար զաւրուն նորա Պարսիկ ոմն իշխան՝ անուն Դատոյեան՝ հրամանաւ արքունի:

Արդ՝ Թէպէտ և արձակէ առ նա Սմբատ՝ որ է Խոսրով Շումն, խոյս տալ 'ի նոցանէ, նորա ոչ կամեցեալ լսել՝ եւ ընդդէմ նոցա պատերազմաւ, և հարեալ նոցա զզաւրս Պարսից՝ փախստական արարին զԴատոյեան, և ինքեանք ասպատակ սփռեալ՝ արշաւեցին մինչեւ 'ի սահմանս Սէոյ և Ասպահան գաւառի:

Եւ աւերեալ զերկիրն ամենայն՝ դարձան անդրէն 'ի բանակն իւրեանց, և հրաման հասեալ 'ի մեծէն Խաքանայ առ Ղեմբուխ՝ անցին զգետոյն և դարձան անդրէն 'ի տեղի իւրեանց: Ապա հասեալ քննող յարքունուստ՝ Սմբատայ և Դատոյենայ, այր ոմն գլխաւոր նախարար՝ որում անունն էր Շահրապան Անդական:

Իսկ արդարացուցին զաւրն ամենայն մնացեալն զՍմբատ, և Դատոյեան տարեալ 'ի դուռն կապանաւք՝ սպանաւ յարքայէ: Յայնժամ Սմբատ ժողովէ զզաւրն՝ և վերստին սպառազինէ, գումարէ և այլ զաւրս բազում յաւգնութիւն իւր. և դիմեալ գնայր 'ի վերայ ազգին

Քուշանաց՝ և արքային Հեփթաղեայ ։

Եւ նա անտի մեծաւ կազմութեամբ ընդդէմ ելանէ նորա . եկին հասին 'ի տեղի մարտին . և ճակատեցան դէմ յանդիման միմեանց ։

Արդ՝ պատգամ յղէ առ Սմբատ՝ արքայն Քուշանաց՝ և ասէ , « Զի՞նչ աւգուտ է այսպէս խառն ամբոխ մեռանել 'ի պատերազմ՝ ըսպառել զաւրս մեր ։ Եւ կամ իւ ծանիցի իմ և քոյ քաջութիւնդ ։ Այլ եկ ես և դու միայն մարտիցուք . ելեալ ես աստի ախոյեան . և դու այտի՝ զի այսաւր ծանիցի քեզ քաջութիւն իմ » ։

Իսկ նորա ձեռն յանձին հարեալ՝ ասէ , « Ահաւասիկ պատրաստ եմ 'ի մեռանիլ » ։ Եւ յարձակեալք աստի և անտի մեծաւ տագնապաւ 'ի միմեանս հասանէին . և 'ի մէջ երկուց ճակատուցն մարտ եդեալ ընդ միմեանս կռուէին , և ոչ կարէին վաղվաղակի զմիմեանս յաղթահարել , զի արք սակաւաղաւրք էին երկոքեանն և կուռ ըսպառազինեալք ։

Այս 'ի վերուստ իմն հասեալ աւգնութիւն՝ պատուարի Վերտեւամեւտ Բահլիկ , և կուռ զրահին ամրութիւն արքային Քուշանաց 'ի նիզակէն Սմբատայ . զի հարեալ զնա զաւրութբ դիաթաւալ յերկիր կործանէր ։ Եւ զաւրք նորա իբրեւ տեսին զարքայն իւրեանց՝ զարհուրեցան և դարձան և գնացին փախստական ։

Եւ սոքա զհետ արշաւեալ հասին տապատակաւ մինչեւ 'ի Բահլ Շահաստան Քուշանաց՝ և աւար հարեալ զերկիրն ամենայն , զՀար , և ըզ Վատագէս , զՏոխառաստայն ամենայն , և զՏաղական , առնոյր և զքերդս քաղաքն՝ և զնոյնս

քանդել աւերէր և դառնայր յաղթութեամբ մեծաւ և բազում աւարաւ, և երթեալ բնակէր 'ի Սարգ և 'ի Սարդուաստ* գաւառի:

Յայնժամ հրեշտակք աւետաւորք փութով հասանէին առ արքայն Խոսրով, լինել զեղեալսն պատմէին քաջութիւն. Իսկ արքայն Խոսրով զուարճանայր զուարթանայր մեծաւ խնդութեամբ, և հրամայէր զարդարել փիղ մի մեծ և ածել 'ի դահլիճն. հրամայէ եւս հանել 'ի վեր զորդի նորա զՎարազտիրոց՝ որ անուանեալ կոչէր յարքայէ Ջաւիտեան Խոսրով:

Եւ հրամայէ զանձ** ցանել ամբոխին. և գրէր առ նա հրովարտակ մեծամեծս գոհութեամբ, և կոչէր զնա 'ի դուռն մեծաւ պատուով և շքեղութեամբ:

ԳԼՈՒԽ ԺԹ.

Մեռանիլ Սմբատայ խաղաղութեամբ. պատամբիլ նախարարացն Հայոց 'ի Պարսից՝ և երթալ 'ի ծառայութիւն խաքանայ արքային հիւսիսոյ:

Եւ եղեւ իբրեւ մերձեցաւ աւթիւ մօտ 'ի դուռն արքունի՝ հրաման տայ արքայ ամենայն նախարարացն և զաւրաց իւրոց երթալ ընդ առաջ նորա, և ամենազանգակացն հրամայէ նժոյգ-տանել ընդ առաջ նորա յախոռէ արքունի՝ առ-

* Ի միւսում օրինակին « Սարգուաստ ».
** Յօրինակս « զանձս ցանել » մեք եդաք այդպէս.

քաւնական կազմուածով, և երթեալ մեծաւ շը-քով և փառաւք յանդիման եղեւ Թագաւորին։

Իսկ նորա տեսեալ խնդութեամբ ընկալաւ զնա, և ձգեաց առ նա զձեռն իւր, և նորա համ-բուրեալ զձեռն նորա՝ անկաւ 'ի վերայ երեսաց իւրոց։ Յայնժամ ասէ ցնա արքայ, « Միամը-տութեամբ վաստակեցար, և մեք աւելի գոհ եմք զքէն։ Եւ արդ՝ յայսմհետէ աւելի մի լի-նիր աշխատ ելանել 'ի պատերազմ, այլ կաց առ-տէն մերձակայ, ա՛ռ, կե՛ր, և ա՛րբ, և ուրա-խութեան մերում պարապեա՛ »։

Եւ էր նա երրորդ նախարար 'ի տաճարի Թա-գաւորութեանն Խոսրովայ արքայի, և կացեալ ժամանակս սակաւս՝ վախճանեցաւ յամս ԻԸ. ե-րորդի Թագաւորութեան նորա։

Իսկ զմարմին նորա մեռեալ՝ տարան 'ի Հա-յաստան երկիր 'ի բնիկ հանգստարանսն, և ե-դին 'ի տապանի 'ի գեւղն Դարիւնս՝ որ է Գո-գովիտ գաւառի։

Ապա ապստամբեալ գնացին 'ի ծառայութի մեծին Խաքանայ արքայի կողմանցն հիւսիսոյ 'ի ձեռն Ճենաստանն Ճեպետխոյ. ապա գնացեալ յարեւելից յարեւմուտս ընդ կողմանս հիւսիսոյ խառնիլ ընդ զաւրացն Ճեպետխոյն այնորիկ. հրամանաւ Թագաւորին իւրեանց Խաքանայ։

Եւ եղեալ ընդ Պահորակն* Ճորայ զաւրաւք բազմութեան՝ գնացին յաւգնականութիւն Թա-գաւորին Յունաց։

---

* Ի միւսում օրինակին « Պահակն »։

ԳԼՈՒԽ Ի.

Ապստամբութիւն Ատատ Խորխոռունւոյ Պատրիկի մեծի և մահ նորա. սահմանակալք Պարսից և Յունաց:

Իսկ արդ՝ զի՞նչ եւս զԱ՛տատ Խորխոռունւոյ ասացից և զմիւսանգամ զապստամբութիւն:

Էր սա Պատրիկ մեծ՝ վասն որոյ հրաման տայ Թագաւորն կոչել 'ի Պաղատն, և գնացեալ 'ի նա եւթանասուն արամբք. և մեծարեալ չքեղացոյց զնա՝ և որ ընդ նմայն, ըստ արժանի վայելչական ընդունելութեանն: Ետ նմա անաւթըս ոսկիս՝ և արծաթիս՝ և գանձս բազումս յոյժ:

Եւ հրաման ետ երթալ 'ի Թ.երակ* առ զաւրըս իւր, և հրաժարեալ 'ի Թագաւորէն՝ և գնաց: Եւ մինչդեռ գնայր 'ի ճանապարհի՝ արկ նա 'ի միտս իւր ապստամբել, և գնալ առ Թագաւորն Պարսից: Եւ սատրիւրեալ 'ի ճանապարհէն՝ գնաց 'ի ծովեզերն՝ և հանդիպեալ նաւի միոջ՝ ասէ նաւորդացն, «Անցուցէք զիս յայնկոյս, զի 'ի գործ կարեւոր առաքեալ եմ ես 'ի Թագաւորէն»: Եւ հրապուրեալ զնաւորդսն՝ անցուցին զնա, և փութանակի գնացին** ճեպեալ հասանէր 'ի Հայաստան երկիր:

Եւ ոչ ոք վաղագոյն իմացաւ զճանապարհ գնալոյ նորա, մինչեւ բազում աւթեւանաւք

---

* Ի միւսում օրինակին «Թրակոյ»: ** «գնացին»:

մեկնեալ հեռացաւ 'ի ծովեզերէն ։

Այս ուրեմն* հրազէկ լինէին գնալոյն՝ և ելեալ ընդդէմ սորա քաղաքաց քաղաքաց զաւրք և ոչ կարէին զդէմ նորա ունել, և ընդ ութն և տասն տեղի առարեալ նորա պատերազմն 'ի ճանապարհի՝ յաղթող ամենայնի գտանէր ։

Թէպէտ և իւր զաւրականն պակասեալ նուազէր՝ և այնպէս գնացեալ փութանակի հասանէր 'ի Նախճաւան ։ Եւ ընկալեալ զնա Պարսիցըն՝ 'ի բերդն ամրանայր, յայնժամ ժողովէր զամենայն զաւրս իւր Ատրպատականն, և երթեալ պաշարէր զբերդն շուրջանակի զամէնն ։

Ազդ լինի արքային Խոսրովու եղեալ իրքն՝ և արձակէ 'ի վերայ նոցա զՊարսայենպետ հանդերձ զաւրու ։

Իբրև եկն մերձեցաւ զաւրն, թողին նոքա զքաղաքն՝ և գնացին. և նորա փութացեալ գընաց առ թագաւորն Պարսից ։ Իսկ նա սիրով ընկալաւ զնա, մեծացոյց պատուովք, և ետ նմա զգանձս ։ Եւ հրամայեաց ռոճիկ յարքունուստ ։

Եւ եղև զկնի ամի միոյ՝ մեռանիլ Մաւրկայ, և թագաւորել Փոկասայ ։ Արկ 'ի միտս իւր ապըստամբել՝ և գնալ առ թագաւորն Յունաց. սկսաւ պատրաստել երիվարս տաճիկս, և կազմել սպառազինութիւն, յանդուգանէ յինքն արըս սրիկայս ։

Լուր եհաս 'ի լսելիս արքային բանն, հրաման ետ կապել զնա ոտիւք և ձեռաւք, և բրաւք սպանանել ։

---

* Ի միւս օրինակն « ուստեմն » ։

Եւ այս են սահմանակալք տէրութեն Պար-սից յամս հաշտութեան այնորիկ 'ի Հայաստան երկրի, և 'ի Դուին քաղաք. Վընդատական Նիխտուրական. զոր տպանէին զաւրքն Պարսից 'ի Դուին, և ինքեանք ապստամբեալ գնացին 'ի գեղումս։ Նոյա Սնրկաւո*. ապա Յազդէն. ա-պա Րուտմաճ. ապա Յեմանն**։ Իսկ 'ի Յունաց կողմանէ, Նախ՝ Յովհան Պատրիկ. ապա Հե-րակղ. ապա Մուրէն զաւրավար. մինչեւ լցան ամք երեքտասանք հաշտութեանն.

Եւ հրաման ելանէ 'ի կայսերէ՝ «Երեսուն հազար հեծեալ վզենակալ է առէ իմ 'ի վերայ աշխարհին Հայոց։ Նորդ՝ ըն երդաւոր ժողովես-ցին ինձ անտի և նստուսցին 'ի Թերակացւոց աշխարհին»։ Եւ արձակէր զՊրիկոս 'ի Հայ-վան գործոյն այնորիկ, մինչդեռ եկեալ հաս-նէր համբաւն խռովութեան մեծի։ Եւ Պրի-կոս յարուցեալ գնայր անհնարին տագնապաւ։

---

* Ի վերոյ գրեալ «Սերկաւան» ասա «Սերկաւա»։
** Անդ «Հոյհման» ասա «Յեմանն», 'ի տպանէ որն է տողդ շփոթեալ. բայց մեք անփոփոխս պահեցաք ըստ բնագրին։

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Սպանումն Մորկայ կայսեր՝ և թագաւորել Փոկասու. ապստամբել Երակղի զօրավարի Աղեքսանդրիոյ. և Նկիտաս զօրավարի միջագետաց Ասորւոց. պաշարումն Ուռհայի ՚ի Յունաց, և պաշարումն Դարայ քաղաքի ՚ի Խոսրովայ՝ և դաւաճանել զնա ՚ի կողմանս Հայոց և առնել նոցա զօրագլուխ զՋուանն իշխանն Վեհ. գալ յՈւռհայ՝ և առ յինքն առնուլ զԹէոդոս, և զարձեալ անդրէն կործանելն զԴարա. առնուլ Ուռհայի ՚ի Յունաց՝ և սպանումն Նկիտասի զօրավարի.

Եւ եղեւ յամի չորեքտասաներորդի Խոսրովայ արքայի, ՚ի քսան և երեք ամի Մաւրկայ թագաւորութեանն՝ ապստամբեալ ՚ի բաց կացին ՚ի կայսերէ զաւրն Յունաց՝ որ ՚ի Թրակացւոց կողմանէ, և նստուցին իւրեանց թագաւոր զայր ոմն անուն Փոկաս կոչեցեալ. Եւ գնացեալ միաբանութեամբ ՚ի Կոստանդնուպաւլիս՝ սպանին զՄաւրիկ թագաւոր, և զորդիս նորա, և նստուցին զՓոկաս յաթոռ թագաւորութեանն:

Եւ գնացին իշխանք անդէն ՚ի կողմանս Թըրակացւոց* աշխարհին ՚ի դէմ Թշնամեացն. Եւ էր որդի մի կայսերն Մաւրկայ՝ անուն նորա Թէոդոս, լուր համբաւոյն եկեալ տարածանէր ընդ ամենայն երկիր՝ եթէ զերծաւ Թէոդոս և գնաց առ թագաւորն Պարսից.

Այս ոչ սակաւ ինչ խռովութիւն լինէր ՚ի

---

* Յերկու օրինակս մեր խառն էին գրեալ մինչեւ ցայս վայր այս բառն, այսինքն՝ « Թերակացւոց », « Թրակացւոց ». մեք ըստ առաւելութեանն միօրինակ եդաք:

մէջ Հռովմայեցւոց տէրութեանն անդ էն 'ի Թագաւորանիստ քաղաքին, և յԱղէքսանդր քաղաքի, յԵգիպտոս, և յԵրուսաղէմ, և յԱնտիոք, և յամենայն կողմանս երկրի առեալ սուր զմիմեանս սատակէին :

Հրաման ետ Թագաւորն Փոկաս սատակել զամենայն ապստամբս՝ որ երկմտեալ էին 'ի նորին Թագաւորութենէն : Բազումք սատակեցան անդէն սրով 'ի Թագաւորանիստ քաղաքին :

Եւ առաքեաց զԲոնոս ոմն իշխան հանդերձ զաւրու 'ի վերայ Անտիոքայ, և յԵրուսաղէմ, և յամենայն կողմանս աշխարհին, և նորա երթեալ եհար զԱնտիոք՝ և զԵրուսաղէմ սրով սուսերի, և զամենայն իսկ զբազմութիւն քաղաքաց երկրին այնորիկ սպառեաց սրով :

Յայնժամ ապստամբեալ 'ի բաց եկաց 'ի Փոկասայ Երակլէս զաւրավար զաւրու իւրով՝ որ էր 'ի կողմանս Աղէքսանդրի, և բռնացեալ 'ի բաց կալաւ զերկիրն Եգիպտացւոց : Եւ յԱսորւոց կողմանէ ապստամբեալ Ներսէս զաւրավար 'ի Միջագետս Ասորւոց, և հանդերձ զաւրու իւրով մտեալ բռնանայ յՈւրհայ քաղաքի :

Եւ եկեալ զաւր 'ի վերայ նորա պատեալ պաշարեալ պահէին զքաղաքն հանդերձ զաւրու :

Եւ եղեւ՝ իբրեւ լուաւ արքայն Խոսրով ըզ լուր համբաւոյն այնորիկ՝ ժողովեալ գումարեաց զամենայն բազմութիւն զաւրաց իւրոց, և գընաց ընդ արեւմուտս, և հասեալ 'ի Դարա քաղաք, նստաւ շուրջ զնովաւ, և պաշարեաց զնա, և մարտ եդեալ կռուէր ընդ նմա :

Եւ ընդ կողմանս Հայոց գումարեալ զաւրս,

և զՋովանան* Վեհ ամն իշխան մեծ զաւրագլուխ նոցա։ Յայնժամ արքայ Խոսրով բաժանէ յերկուս մասունս, զմի մասն եթող անդէն շուրջ զքաղաքաւն, և միւսով մասամբն գնայ ինքն 'ի վերայ զաւրուն՝ որ պատեալ պաշարեալ պահէին զՄերհայ։

Նա հասեալ 'ի վերայ նոցա յանկարծաւրէն՝ 'ի ծագել առաւաւտուն՝ զոմանս սատակէր սրով, զոմանս փախստական արարեալ, կէսն ամբացեալ 'ի գետն Եփրատ մեռանէին, և կէսքն գնային հալածական։

Իսկ արքայն Խոսրով մատուցեալ 'ի դուռն քաղաքին, զի բացցեն նմա և մտցէ 'ի ներքս. իսկ նոքա բացին զդուռն, բայց մանուկ մի զարդարեալ Թագաւորական հանդերձիւ, և եդեալ 'ի վերայ գլխոյն նորա պսակ, և եհան արձակեաց առ նա Ներսէս՝ ասէ, « Դա է որդի Թագաւորին Մաւրկայ՝ Թէոդոս. և արասցես 'ի վերայ դորա ողորմութիւն՝ որպէս և հայր դորա 'ի վերայ քո։

Նա մեծաւ խնդութբ ընկալեալ զնա Խոսրովայ արքայի, դարձաւ անդրէն և գնաց 'ի Դարա քաղաք, և ունէր զնա առ իւր Թագաւորական պատուով. և նստաւ նա շուրջ զԴարայիւ զտարի մի և կէս, և փորեցին զհիմունս քաղաքին 'ի ներքոյ պարսպին, և կործանեալ զպարիսպըն նորա՝ առին զքաղաքն, և սուր 'ի վերայ եդեալ մաշեցին զամենայն սրով սուսերի։

Նա առեալ զառ և զաւար քաղաքին, դար-

* Ի միւսում օրինակին « Ջովան »։

ձան անդրէն 'ի Տիզբոն. Քանզի էր զաւր նորա աշխատեալ և լքեալ 'ի պատերազմէ քաղաքին. Իսկ հասեալ 'ի վերայ Աւրհայի այլ զաւր 'ի Յունաց կողմանէ՝ մարտեան ընդ քաղաքին՝ և առին զնա. և կալեալ զՆերսէս սպանին և արիւն հեղին :)

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Պատերազմ Պարսից ընդ Յունաց 'ի դաշտն Շիրակ՝ և պարտութիւն Յունաց. դարձեալ պատերազմ 'ի Ծաղկոտն, և պարտութիւն Յունաց՝ և անձնատուր լինել Թէոդոսի Խոռխոռունեաց և այլ ըզ բերդն Պարսից. մահ նորա.

ԻՍԿ Զուանն Վեհ՝ զոր արձակեաց 'ի կողմանս Հայոց հանդերձ զաւրու իւրով, երթեալ հասանէ յԱյրարատ գաւառ, և 'ի Դուին քաղաք 'ի ձմերային ժամանակի, և դադարի հանգուցանէ զաւրս իւր մինչև 'ի գալ հասանել գարնային ժամանակի.

Յայնժամ այլ և զաւրն Յունաց ժողովեալ գումարեցան 'ի քաղաքագլուխն Նշեվարդ. և հասեալ 'ի վերայ նոցա զաւրն Պարսից՝ եղեւ պատերազմ 'ի դաշտին Նշեվարդայ. հարին ըզ զաւրն Պարսից և կործանեցին կործանմամբ մեծաւ. և սպանին զզաւրավարն 'ի պատերազմին, և զմնացեալսն փախստական արարեալ հալածական տանէին :

Իսկ առեալ զառ և զաւար զբանակին Պարսից՝ դարձան 'ի բանակետղն իւրեանց՝ որ կայ

'ի վերայ գետեզերին՝ որ կոչի Հուռանոց մարգ։
Եւ եղեւ 'ի գալ ամին միւսոյ մինչդեռ առ-քայ Խոսրով մարտնչէր ընդ Դարա քաղաքի, գումարեցաւ այլ զաւր Պարսից 'ի կողմանս Հա-յոց՝ եւ Դատոյեան զաւրագլուխ նոցա։

Եւ զաւրն Յունաց գումարեցան 'ի դաշտն Շիրակ՝ եւ 'ի գեւղն՝ որ կոչի Շիրակաւան։ Եւ անդ զետեղեալ դադարեցան աւուրս ինչ, եւ ինք-եանք տագնապեալք յընտանի պատերազմէն՝ եւ զարհուրեալք յարձակմանէ աւտար Թշնամւոյն։ Եւ զաւրն Պարսից հասեալ 'ի վերայ նոցա իբ-րեւ զխոյանալ արծուոյ։

Իսկ նոցա Թողեալ զտեղի բանակին իւրեանց՝ անցին յայնկոյս գետոյն 'ի դաշտն՝ որ կոչի Եկա-նից. եւ զաւրն Պարսից հետամուտ եղեալ հա-սանէին նոցա։ Եւ լինի պատերազմն 'ի գեւղն՝ որ կոչի Դետիկ, եւ մինչդեռ սոքա Ճակատեալ էին դէմ յանդիման զաւր եւ մերձենալ առ միմ-եանս։

Իսկ բնակիչք գաւառին՝ որ էին ժողովեալ 'ի բերդն Երգինայի՝ եւ ելեալ անտի բազմութեան մանկաւոյ գերանդաւք եւ սրխանաւք անկան 'ի վերջոյ նոցա, եւ գործեցին մեծ աւճիռ փախստուց, Թողին վիրաւորս, եւ առեալ զձի եւ զաւար՝ եւ զկապուտ՝ գնացին 'ի բերդն իւրեանց։

Եւ նոցա բազմեալ պատերազմաւ՝ փախստա-կան լինէր զաւրն Յունաց առաջի նոցա։ Իսկ նո-ցա զհետ մտեալ կոտորէին զբազումս 'ի դաշ-տացն եւ 'ի Ճանապարհացն ցիր եւ Թաւալ կա-ցուցանէին։

Եւ սակաւք մնացեալք՝ փախստեայս գնացին։

Իսկ նոցա զառ և զաւարն առեալ գնացին 'ի բանակն իւրեանց ։

Եւ իբրև տեսին զեղեալ չարութիւնն՝ համագունդ արշաւեալ 'ի բերդն՝ առեալ զնա, ըզ թագուհիս սրով սատակեցին . և թագուհիք զաւհա-վէժ յահէ անտի . և կէսքն եղեալ ընդ դուռնն՝ որ բանայր 'ի կողմն գետոյն՝ փախստական գնային, և զայլսն ամենայն 'ի գերութիւն վարեցին ։

Եւ դերեցան յաւուր յայնմիկ 'ի բերդէն յայնմանէ դեւղքն ։ Եւ զամենայն նոյնպէս 'ի գերութիւն վարեցին, և ժողովեալ զամենայն զառ և զաւար գաւառին . և զաւրքն դարձան և գնացին Ատրպատական ։

Այս եղև Սենիտամ Խոսրով, և զաւրն Յունաց գումարեալ նստան 'ի Ծաղկոտանն՝ մերձ 'ի գեւղն՝ որ կոչի Անգղն, յոր անցանի գետն Արածանի ։ Եւ 'ի միւս կողմանէ քակեալ զգեւղն՝ ածին ամրութիւն շուրջ զինքեամբ ։

Եւ զաւրագլուխ նոցա Թէոդոս Խորխոռունի . և զաւրն Պարսից եկեալ բանակեցան մերձ առ նոսա 'ի Թիկանց կողմանէ . և նոքա զարհուրեալ խաւսեցան ընդ նոսա, նախ՝ 'ի խաղաղութի, ասացին ոչ ունել պատերազմ, այլ թողուլ ըզ բերդն . և երթալ խաղաղութեամբ ։

Այս միաբանք եղեալ՝ ոչ հաստատեցաւ բանըն, այլ վստահացեալ յամրութիւն իւրեանց կարծէին առնել ինչ ։ Եւ եղեւ 'ի վաղիւ անդր դիմեաց գնաց 'ի վերայ նոցա զաւրն Պարսից ։ Եւ ոչ ոք արկանէր 'ի նոցանէն զէն զանձամբ իւրով, և կամ թամբէր զերիվար իւր ։

Եւ թէ ոք զինէր զանձն՝ կամ թամբէր զերիվար, հաստատէին մանկունք իշխանացն, և հանեալ 'ի բաց ձգէին զզէնն չարաչար տանջելով զայրն, և զգաւտիս երիվարացն սրով հատանէին ։

Եւ եկեալ զաւրն Պարսից ճակատեցան մերձ առ նոսա դէմ յանդիման 'ի դաշտին կողմանէ, և ձգեալ բազմութեանն զաւրու աղեղնաւորացն, և թափեցին 'ի նոսա զկապարճս իւրեանց, և ծակոտէին նետիւք իւրեանց առ հասարակ զամենայն այր և զերիվարս ։

Եւ ընդդատուցեալ ամենայն երիվարքն՝ որ կապեալ էին առ մուրս առ իւրաքանչիւր դըրան խորանաց, ընթադրեալ առաթուր հարկանէին զխորանսն և զբանակսն ամենայն ։

Եւ թշնամւոյն հասեալ զամրութիւն՝ անկաւ 'ի բանակն, և սկսաւ սատակել. և անհնարին լինէր կոտորածն. և նոցա հասեալ զտեղի մի, ոմանք հետեւակք և ոմանք հեծեալք յանկումուչի ձի, ելին և գնացին փախստական ։ Եւ Թէոդոս Խոռխոռունի անկեալ 'ի բերդն՝ ամրանայր. և նստան նոքա անդէն յայնմ գիշերի 'ի նոցուն բանակետղին ։

Եւ եղեւ ընդ առաւաւտն, պատգամ արձակէին՝ զի թողցեն զբերդն, և գնասցեն իւրեանց կարաւանաւն և ամենայն կազմածովն ։ Եւ յանձին կալեալ նոցա առնել այնպէս ։ Եւ յաւուրն երրորդի բացին զդուռն քաղաքին, և ելին գնացին ամենեքեան ըստ ասացելումն բանին ։

Իսկ զԹէոդոսն Խոռխոռունի կոչէր զաւրավարն Պարսից և ասէ ցնա, « Ոչ ունիմ իշխա-

նութիւն արձակել զերդ ուստից արքունի հրա-
մանի, այլ տալ տանել զքեզ 'ի դուռն, և զեր-
կից վասն քոյ առ արքայ զամենայն բանս բա-
րութեան՝ եթէ որպէս միաբանութեամբ և ան-
բաժանութեամբ գործեցեր՝ զի զզաւրս նոցա 'ի
ձեռս մեր այնպէս մատնեցեր: Եւ այս զբեր-
դերս առանց աշխատութեան որպէս եստուր մեզ,
և եկիր կամաւք քով 'ի ծառայութիւն: Եւ
զերեաց լաւ նախն բանի, և ես տանել զնա 'ի
դուռն: Եւ արքայ խաղաղով սիրով ընկալաւ ըզ-
նա, և կարգեաց նմա ռոճիկս և հանդերձագը-
նս յարքունուստ:

Բայց յաւուր ժամանակին՝ եղեալ կարծիս նեն-
գութեան, հրամայեաց սպանանել: Իսկ 'ի բեր-
դին Անդեղ նստուցեալ բերդակալ, և գումար-
եալ զզաւրս իւր գնաց ինքն 'ի Ներքսագայն՝ և
նուաճեաց զերկիրն 'ի ծառայութիւն:

Եւ եղեւ յետ այսորիկ՝ միաւորեցան պատե-
րազմն 'ի կողմանս Բասենոյ, և եհար զՅոյնս և
հալածեաց, և փախստականս արարեալ ընկենոյր
յերկիրն իւրեանց: Եւ կալաւ նա քաղաքս զԿա-
րին, և զԴարանաղիս, զԱրծնոյ, և 'ի Տարայ-
յին* զքաղաքն Օխակերտ: Եւ հրաման հա-
եալ յարքայէն գնաց:

* Ի միւսում օրինակին « Դարայքին »:

ԳԼՈՒԽ ԺԳ.

Արձակել Խոսրովայ զօրու բազմաւ զզօրագլուխն Ըռազմեան Զխոռեամ յԱսորեստան, և զԱշտատ զՅեզդայար 'ի Հայաստան՝ ընդ նմա և զԹէոդոս կայսր. հնազանդիլ անձամբ Միջագետաց Ըռազմեան Զխոռեամայ. պատերազմիլ Աշտատայ ընդ Յոյնս՝ և հնազանդեցուցանել զԿարնոյ քաղաքն. պատերազմ Շահենայ ընդ Յոյնս՝ և յաղթել. գաղթել բնակչաց Կարնոյ յԱհմատան Շահաստան, մահ Կաթողիկոսաց. առնուլ Կեսարիոյ 'ի Շահենայ՝ և սպանումն Վասակայ Արծրունւոյ.

Յայնժամ արքայ Խոսրով դարձաւ 'ի Դարայէ և հանգոյց զզաւրս իւր վերստին, և այլ եւս բազմութիւն զաւրաց ժողովեալ գումարեալ, և արձակէր ընդ կողմանս Ասորեստանի զաւր մեծ հզաւր յոյժ, Զխոռեամ՝ Ըռազմանըն անուանեալ, զաւրագլուխ նոցա։

Եւ հրաման տայր նոցա այսպէս՝ եթէ, «Որք եկեսցեն 'ի ծառայութիւն, սիրով ընկալջիք, և 'ի խաղաղութեան և 'ի շինութեան պահեսջիք։ Եւ որ ընդդէմ դարձցին և պատերազմեսցին, սրով սատակեսցին»։ Եւ ընդ կողմանս Հայաստանի արձակէր զԱշտատ զՅեզդայար հանդերձ զաւրու մեծաւ։ Եւ զԹէոդոս կայսր զանուանեալ որդի Մաւրկայ ընդ նմա գումարէ։ Զխոռեամ առեալ զզաւրացն բազմութիւն գնաց 'ի կողմանս Ասորեստանի, և հասեալ 'ի Միջագետս Ասորւոց, պատեալ պաշարեն զՈւրհայ քաղաք, և մարտ եդեալ կռուի առնէ ընդ նմա։

Իսկ նոքա 'ի բազմութենէ զաւրացն և 'ի մարտիցն յաղթութիւնն, և զի ոչ ունէին գոյր

նոցա ակնկալութիւն փրկութեան, և խաւսեցան 'ի խաղաղութիւն, և խնդրեցին երդումն՝ զի մի կորուսցեն զքաղաքն, և բացեալ զդուռն քաղաքին հնազանդեցան 'ի ծառայութի՟: Նոյնպէս և Սմիթ և Թելա, և Ռաշայենայ և ամենայն քաղաք Միջագետաց Ասորւոց կամաւք հնազանդեալ 'ի ծառայութի՟ պահեցան 'ի խաղաղութեան և 'ի շինութեան:

Եւ գնացեալ նոցա յԱնտիոք քաղաք, հնազանդեցան և նորա կամաւք 'ի ծառայութիւն հանդերձ ամենայն քաղաքաւք և բնակչաւք իւրեանց փախստականք լեալ 'ի սրոյն Փոկասայ:

Իսկ Աշտատ Յեզտայար եկն 'ի սահմանս Հայոց յամի ութ և տասներորդի Թագաւորութեանն: Եւ զաւրն Յունաց գումարեալ ժողովեցան 'ի գաւառն Բասենոյ և եւս ահագին դիմեալ յարձակեցան 'ի վերայ նորա, և եղեւ պատերազմ մեծ 'ի Դու՝ և Յորդրու: Հարին զաւրն Յունաց և խորտակեցին կործանմամբ մեծաւ:

Բազումք մեռան 'ի պատերազմին, և ոչ գոյր թիւ սպանելոցն 'ի դաշտին. հալածեաց զնոսա մինչեւ 'ի քաղաքն Սատաղացւոց, և ինքն գումարեալ բանակեցաւ շուրջ զԿարնոյ քաղաքաւ: Եւ կալաւ ընդ նմա գործ պատերազմի, ընդդիմացան 'ի ներքուստ ինչ. և ոչ սակաւ լինէր կոտորածն զինաւուց յարտաքնոցն:

Ապա յառաջ մատուցեալ Թէոդոս կայսրն ասելով, «Եթէ ես եմ աւէ Թագաւորն ձեր»: Յայնժամ հաւանեալ բանային, ելին գլխաւորքըն քաղաքին և ընծայեցան նմա, և դարձեալ

անդրէն հաւանեցուցին զքաղաքն՝ թէ նոյն ինքըն է Թէոդոս որդի Մաւրկայ։

Յայնժամ բացեալ զդուռն՝ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն, և կարգեալ 'ի նա պահապանս, գնաց և կալաւ զքաղաքն Հաշտենից՝ Չիթառիճ, և զՍատաղ, և զԱռաստիայ, և զՆիկոպաւլիս՝ և գնաց։

Ապա եկն Շահէնն Պատգոսպան՝ և զանց արարեալ զԿարնոյ քաղաքաւն և յոստանն Դըւնայ, եկն մարզպանութեան Շահրայեանպետ։ Իսկ Շահեանն երթեալ հանդիպէր զաւրացն Յունաց 'ի Կարին գաւառի։ Եւ արարեալ պատերազմ՝ հարկանէր զնոսա սրով սաստիկ և փախստական արարեալ հալածական առնէր յաշխարհէն։

Իսկ յամին քսաներորդի առաջներորդի արքային Խոսրովայ՝ հրաման ետ նմա՝ փոխել զբընակիչս 'ի Կարնոյ քաղաքէ և տանել բնակեցուցանել յԱհմատեան Շահաստանի, ընդ նոսին ըմբռնեալ և երանելի ծերունի Կաթուղիկոսն Յովհան 'ի գերութիւն վարեցաւ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյն։

Եւ անդէն վախճանեալ բերաւ մարմին նորա 'ի գեւղն Աւան՝ յեկեղեցին, զոր ինքն շինեաց։ Եւ 'ի նմին ամի վախճանեցաւ երանելին Աբրահամ Կաթուղիկոսն։ Եւ յետ նորա յաջորդէ զաթոռ հայրապետութեանն Կոմիտաս Տարոնայ եպիսկոպոսն՝ որ 'ի գեղջէ Աղցից աւանէ, և առ սովաւ կատարի շինուած եկեղեցւոյն սրբոյն Գրիգորի։

Եւ յամին քսաներորդի Խոսրովայ արքայի՝

ասպատակ արարեալ Ճահենայ՝ արշաւեաց 'ի կողմանս արեւմտից, և գնացեալ 'ի Կեսարիա Կապադովկացւոց։ Իսկ բնակիչք քաղաքին քրիստոնեայք ելին 'ի քաղաքէն՝ և գնացին, բայց հրէայքն ընդ առաջ երթեալ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն. և նստաւ նա 'ի քաղաքին յայնմիկ զտարի մի։

Կալան զՎասակն Արծրունի զորդի Սահակայ նահապետին Արծրունեաց, և սպանին զնա հանդէպ դրանն քաղաքին 'ի վերայ փայտի, որ թէպէտ և բազում աւճիռս վնասուց գործեալ էր նա 'ի զաւրաւն Պարսից։

Սակայն ամենայն զաւրն Պարսից ողբային զնա վասն քաջութեան՝ և արիութեան, և մանուկ ուժեղ և բարձրահասակ։ Մանաւանդ զի սնեալ եւս էր 'ի մէջ նոցա, և վարժեալ եւս 'ի նոցանէն հրահանգաւ. այսպէս և նա։

ԳԼՈՒԽ ԻԴ։

Դիմելն Հերակլի յԱտրպատական ընդդէմ Պարսից. պատերազմ մեծ առ Անտիոք քաղաքաւ. պարտութիւն Յունաց. հնազանդութիւն երկրին Գաղատիոյ Պարսից. նախ յԵրուսաղէմ Պարսից տառականի և սպանումն նորա. կոտորած մեծ յԵրուսաղէմ որով Պարսից և այրիլ. գերութիւն սրբոյ խաչին։

ԽՈՍՐՈՎ ԻԲ. ԵՐԱԿՂՈՍ ԶԱՌԱՋԻՆՆ

Եւ եղեւ 'ի ժամանակին յայնմիկ գումարել զաւրս Հերակլի՝ որ 'ի կողմանս Եգիպտացւոց, յամի քսաներորդի թագաւորութեան Խոսրովայ, և նաւեալք ընդ ծով՝ հասին 'ի Կոստանդնուպաւլիս, և սպանեալ զՓոկաս թագաւոր՝ նստոյց զՀերակղոս զորդի իւր յաթոռ թագաւորութեանն, և արար յամենայն երկիրն խաղաղութիւն։

Եւ եղեւ իբրեւ թագաւորեաց Հերակղոս՝ արձակեաց հրեշտակս մեծապէս գանձիւք և հրովարտակաւք առ արքայ Խոսրով խնդրել զխաղաղութիւն մեծաւ թախանձանաւք։

Որում ոչինչ կամեցաւ լսել արքայ Խոսրով ասելով, « Իմ է թագաւորութիւնն այն, և ես զԹէոդոս զորդին Մաւրկայ նստուցի թագաւոր։ Եւ նա երթեալ առանց մեր հրամանի թագաւորեաց, և զմեր գանձն մեզ ընծայս մատուցանէ, բայց ես ոչ դադարեցից՝ մինչեւ առից զնա 'ի ձեռս իմ »։

Եւ առեալ զգանձն՝ հրամայեաց սպանանել զհրեշտակս նր, և բանից նր ոչ արար պատասխա-

նի ։ Յայնժամ գումարեալ Հերակլի զզաւրս իւր՝ բանակեցաւ շուրջ զքաղաքաւն և արգել զնոսա յարշաւանաց իւրեանց ։ Եւ գումարեալ զզաւրըն ՚ի ձեռն Կուրատորի ուրումն, հրաման ետ զգուշանալ, և ինքն գնաց ՚ի տեղի իւր ։

Եւ պաշարեցին զքաղաքն Կեսարացւոց՝ ամարի մի, և նեղեցաւ զաւրն Պարսից ՚ի կերակրոյ ։ Եւ զի ոչ գոյր խոտ երիվարացն բազմութեան, և եղեւ իբրեւ հասին յաւուրս ամառնային ջերմութեանն, և լցեալ սեռնեցան վայրքն բուսով դալարոյ՝ հրդեհեցին զքաղաքն հուրբ, և ելեալ գնացին բռնութեամբ, հարեալ զՅոյնն՝ և փախստական արարեալ յետուստ իւրեանց՝ և ինքեանք երթեալ ՚ի սահմանս Հայոց ։

Եւ ձմերեալ զաւրն Պարսից ՚ի Հայաստան աշխարհին ։ Կոչի Շահէն փութանակի ՚ի դուռըն Թագաւորին Պարսից, և հրաման տայ նմա արքայ երթալ անդրէն ընդ արեւմուտս փութանակի ։

Իսկ նա առեալ զզաւրս իւր յաւուրս ամարայնոյ գնացեալ հասանէ ՚ի Կարնոյ քաղաք, և դիմեալ ՚ի վերայ Մելտինոյ, առնու զնա և հնազանդէ ՚ի ծառայութիւն ։ Եւ ինքն գնաց․ երթեալ միանայր ՚ի զաւրն Խոռեմայ, որ էր ՚ի Պիսիդացւոց կողմանէ՝ և յԱստանն Պղունոյ ։

Եկն փոխանակ Շահրայենպետի՝ Պարսեանն պետ Պարչընազդատ․ ապա Նամդարուն Շոնազպ*․ ապա Շահրապղական ։ Սա արար կռիւ մի ՚ի Պարս՝ և յաղթեաց, ապա Ճուռճ Մեհան ։

* Ի միւսում օրինակի « Շնազպ »։

Սա հետամուտ լեալ զհետ Թագաւորին Արտակղայ 'ի Հայս մինչեւ 'ի սահմանս Ասորեստանի, մինչեւ եղեւ պատերազմ մեծ 'ի Նինուէ՝ յարում անկաւ ինքն և ամենայն զաւրք իւր։

Իսկ Թագաւորն Արտակղոս գումարէ զՓիլիպիկոս զամն երեց 'ի զաւրավարութիւն։ Եւ էր լեալ Փիլիպիկոս այս փեսայ կայսերն Մաւրկայ, և բազում ժամանակաւ տարեալ զաւրավարութիւն՝ գործէր զմարտից յաղթութիւն։ Եւ ապա յանկարծաւրէն արկեալ 'ի միտս իւր անդրէն յաւուրս Մաւրկայ թագաւորութեանն, կտրեալ զհերս գլխոյ իւրոյ, և զգեցեալ զքահանայութիւն՝ զինաւորեցաւ յուխտ եկեղեցւոյ։

Արդ՝ զսա բռնադատեալ Հերակղի, կարգէ զաւրավար և արձակէ 'ի կողմանս արեւելից զաւրու մեծաւ։ Եւ նորա դիմեալ ընդ Կեսարիա Կապադովկացւոց, երթեալ հասանէր 'ի Հայաստան երկիր՝ 'ի գաւառն Այրարատայ, և բանակի 'ի դաշտին Վաղարշապատ քաղաքի։ Հասճեպ ստիպով 'ի ձեռն Թեթեւընթաց երագոտըն սուրհանդակաց հրաման Թագաւորին հասաւ, մեծաւ վտանգաւ ստիպէր զզաւրս իւր հասանել զհետ նորա, և անյիշատակ 'ի միջոյ 'ի բաց բառնալ զզաւրն։

Եւ նոքա երթեալ մեծաւ ստիպով հասին 'ի գաւառն Այրարատայ՝ և բանակեցան 'ի վերայ գետեզերն Երասխայ՝ կամեցեալ առ վաղիւն խմբել զգործ պատերազմին։

Ի նմին ժամու 'ի գիշերին գնացեալ 'ի վերայ Փիլիպպոսի 'ի Նիգ գաւառի՝ և պատեալ զԹիկամբք լերինն Արագածայ, երթեալ անցանէ ընդ

Շիրակ և ընդ Վանանդ մերձ քաղաքաւն Կար-նոյ և երթեալ հասանէ 'ի սահմանս իւր ։

Իսկ զաւրն Պարսից՝ քանզի յաւգնեալ էր 'ի հեռաւոր և յայնպէս վտանգաւոր ուղեւորաց ճանապարհին, քանզի բազումք մեռան 'ի ճանապարհին 'ի զաւրացն, և բազմաց երիվարք սատակեալ՝ ոչ կարացեալ հալածեալ ոտիւքով զկնի նոցա լինել հետամուտ ։

Նա դադարեալ աւուրս ինչ․ ապա գնացեալ հանդարտիւ, երթեալ անցանէ 'ի կողմանս Նորեստանի ։ Եւ բանակեցան անդէն 'ի տեղւոջն՝ ուր էին զառաջինն՝ և լայնեալ յաջ և յահեակ իւրեանց՝ լաստեցան և կալան զերկիրն ամենայն ։

Յայնմ ժամանակի Թագաւորեցոյց Հերակլես զորդի իւր զԿոստանդին, եւ զնա 'ի ձեռն Արնկղէաուին, և յանձնեալ ամենայն մեծամեծացն պալատոյն՝ հաստատեաց զնա յաթոռ թագաւորութեան իւրոյ ։ Եւ ինքն առեալ յանձըն զանուն զաւրավարութեն՝ հանդերձ եղբարբն իւրով Թէոդոսիւ՝ գումարեալ ժողովեաց զբազմութիւն զաւրացն, և անցեալ գնաց յԱսորեստան՝ 'ի կողմանս Նափրքացւոց ։ Եւ եղեւ պատերազմ մեծ 'ի կողմանս Նիւացւոց․ և բռնացեալ հոսեցաւ արիւն զաւրաւորացն առ Նու-ոք քաղաքաւ ։

Սաստիկ լինէր խումբ և խառնուրդ, և անբաւ կոտորածն 'ի մէջ տարուբերին․ և յաւգնեալ վանեցան 'ի մարտին երկոքին կողմանքն ։ Բայց սակայն զաւրացեալ Պարսիկն՝ փախուցեալ զՅոյնն հալածեաց, և առաջաւ հանդերձ բա-

Ջուլթեամբ պայղթութիւն ։

Իսկ եղեւ միւս եւս այլ պատերազմ՝ մաւտ 'ի նեղուց մօրին 'ի Կիւլիկեայ. եհար Յոյնն ըզ Պարսիկն 'ի Ճակատուն՝ ըստ արանց սպառազէնաց ։ Իսկ ինքն դարձեալ փախստական գնաց՝ և զաւրացեալ զաւրն Պարսից՝ անցեալ կալաւ ըզ Տարսոն քաղաք՝ և զամենայն բնակիչսն Կիւլիկեցւոց գաւառին ։

Յայնժամ ապա ամենայն երկիրն Պաղեստինացւոց կամաւք հնազանդեցան 'ի ծառայութի արքային Պարսից. մանաւանդ Հրեայքն ազգին Եբրայեցւոց՝ ապստամբեալք 'ի քրիստոնէից. և առեալ 'ի ձեռն զնախանձ հայրենի՝ մեծ աճիրս չարաց գործէին 'ի մէջ բազմութեան հաւատացելոցն ։ Երթեալ առ նոսա միաբանեցան* խառն 'ի միաբանութիւն ։

Յայնժամ զաւրն արքային Պարսից՝ նստէր 'ի Կեսարիա Պաղեստինացւոց, և զաւրավարն նոցա անուանեալ Ռազմիոզան՝ որ է Խոռեամ, խաւսէր ընդ Երուսաղէմի՝ զի կամաւք հնազանդեսցին 'ի ծառայութիւն, և 'ի խաղաղութեան և 'ի շինութեան պահեսցին ։

Արդ՝ նախ միաբանեալ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն, և մատուցին զաւրավարին** և իշխանացն պատարագս մեծամեծս, և խնդրեալ Ոստիկանս առ հաւատարիմս՝ նստուցին առ իւրեանց առ 'ի պահպանութիւն քաղաքին ։

Իսկ յետ անցանելոյ ամսոց՝ մինչ միաբանեալ ամենայն ռամիկ կաճառացն՝ մանկունք քաղա-

---

* Ի միւսում օրինակին « միաւորեցան » ** զաւրավարին ։

քին սպանին զոստիկանս Թագաւորին Պարսից ։ Եւ ինքեանք ապստամբեալք 'ի բաց կացին 'ի ծառայութենէ նորա ։

Յայնժամ եղեւ պատերազմն 'ի մէջ բնակչա-ցըն քաղաքին Երուսաղէմի, Հրէին՝ և Քրիս-տոնէին. և զաւրացեալ բազմութեան քրիստո-նէիցն՝ հարին սատակեցին զբազումս 'ի Հրէիցն ։ Եւ մնացեալքն 'ի Հրէիցն անկեալ 'ի պարսպա-ցըն՝ գնացին 'ի զաւրսն Պարսից ։

Յայնժամ ժողովեաց Խոռեամ՝ որ է Ռազմի-կոզան՝ զզաւրս իւր և երթեալ բնակեցաւ շուրջ զԵրուսաղէմաւ. և պաշարեաց զնա. և կալաւ 'ի վերայ նորա գործ պատերազմի զաւուրս ԺԹ ։ Եւ փորեալ 'ի ներքոյ զհիմունս քաղաքին, աւե-րեցին զպարիսպն ։

Եւ եղեւ յաւուրն ԺԹ երրորդի՝ յամսեանն Մարգաց, որ աւր ԻԵ էր ամսոյն, յամի ԻԵ երրոր-դի Թագաւորութեանն Ապրուէզ Խոսրովայ. ըզ-կնի տասն աւուր անցելոյ յետ Զատկին առին զաւրքն Պարսից զԵրուսաղէմ, և սուր 'ի գործ արարեալ մինչեւ ցերիս աւուրս՝ սպանեցին զա-մենայն մարդիկ քաղաքին ։ Եւ նստան 'ի ներ-քըս քաղաքին՝ և այրեցին զքաղաքն հուրբ ։ Եւ համարեցին համար անկելոց դիականցն, և եղև թիւ սպանելոցն ԺԷ հազար մարդ ։ Եւ զորս կա-լան կենդանիք՝ ԼԵ հազար մարդ ։

Կալան և զհայրապետն՝ որում անուն էր Զաքարիա, և զխաչապահսն. և 'ի խնդիր անկ-եալ կենաւաբեր խաչին՝ սկսան զնոսա տանջել. և զբազումս 'ի պաշտաւնէից կառափնատեալ տապա-կէին 'ի ժամանակին յայնմիկ ։

Ապա ցուցին զտեղին՝ ուր ծածկեալ կայր , զոր առեալ փորեցին 'ի դերութիւն . և զարծաթ և զոսկի քաղաքին ձուլեալ խաղացուցին 'ի դուռն Թագաւորին . ապա վասն անկելոյ ձերբակալացն հրաման հասեալ 'ի Թագաւորէն առնել 'ի վերայ նոցա ողորմութիւն ։ Շինել զքաղաքն , և զնոսա անդրէն հաստատել յիւրաքանչիւր կարգ ։

Եւ զհրէայսն հրամայէ հալածական առնել 'ի քաղաքէն , և անդէն փաղփաղակի մեծաւ ատիպով կատարեն զհրամանն արքունի ։ Եւ կարգեցին երիցապետ զոմն 'ի վերայ քաղաքին՝ անուն Մոդեստոս , որ գրէ 'ի Հայաստան երկիր աւրինակ այսպէս ։

ԳԼՈՒԽ ԻԵ ։

Թուղթ Մոդեստոսի երիցու առ Տէր Կումիտաս՝ և պատասխանի 'ի Կումիտասայ կաթուղիկոսէ առ Մոդեստոս . Նորոգումն տաճարին սրբոյն Հռիփսիմեայ 'ի Կումիտասայ կաթուղիկոսէ ։

ԱՌ ՏԷՐ ԿՈՒՄԻՏԱՍ

ՏԵԱՌՆ իմոյ ամենայն բարութեան՝ և երանութեան՝ և հոգեւորի Կումիտասայ Արքեպիսկոպոսի և Մետրապաւլտի աշխարհիդ Հայոց , Մոդեստոս նուաստ երէց՝ և տեղապահ Երուսաղէմի ։

Աւրհնեալ է Աստուած և հայր տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , հայր գթութեանց և

Աստուած ամենայն մխիթարութեանց, որ մխիթարեաց զմեզ մխիթարութեամբ բազմաւ՝ 'ի վերայ ամենայն նեղութեանց մերոց՝ 'ի գալստեան ձերոյ հաւտիդ։

Քանի՞* ոչ մխիթարեաց զմեզ 'ի դալստեան դոցա. նախ՝ յիշեցուցանելով մեզ զառաջին երթեւեկն՝ զոր առնէին 'ի պատուական տեղիս Երուսաղէմի։ Երկրորդ՝ զի հաճեաց զմիտս մեր 'ի գալստեան դոցա, և ծանեաք զի ոչ իսպառ մերժեաց զմեզ Աստուած։

Այլ արդարև այն Աստուած մեր 'ի մեզ է՝ ցուցանելով մեզ 'ի ձեռն նոցուն խրաց զմեծամեծս իւր, որ յառաջ քան զյաւիտեանս մինչև ցայժմ կատարելով և զզաւրութիւն նորա և սքանչելիս նորա։

Աւրհնելով և մեք զՊաւղոսին ասասցուք, «Որպէս մեծացան գործք քո Տէր, զամենայն իմաստութեամբ արարեր։ Արդարև անքննին են դատաստանք նորա, և առանց քննելոյ են ճանապարհք նորա։ Զի ո՞վ ծանեաւ զմիտս տ՟ն, կամ ո՞ խորհրդակից եղև նմա, կամ ո՞վ ետ նմա փոխ՝ և հատուցանէ նմա։ Զի 'ի նմանէ են՝ և նովաւ՝ և 'ի նմա ամենայն, նմա փառք յաւիտեանս, ամէն»։

Արդ՝ զի զհակառակորդսն մեր սիրելիս արար, և ետ զմեզ 'ի գթութիւն և յողորմութ՟ի առաջի ամենայն գերչաց մերոց՝ որ զտիրապանունս և զհրէայս, որք կարծէին չարչարանաւք սորա դարձեալ Թշնամանել զայն՝ որ չարչարե-

---

* Ի միւսում օրինակի «քանզի»։

ցաւ վասն մեր, զտէրն մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զՃշմարիտ Աստուածն մեր ։

Որք համարձակեալ պատերազմեցան խոկ, և այրեցին զպատուական տեղիս զայս ։ Հաճեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն զնոսա աւարացուցանել ՚ի քաղաքէն սրբոյ իւրմէ Երուսաղէմէ ։

Որք կամէին բնակիչ առնել ինքեանց, լսեն բովանդակ չբնակել, և տեսանել ոչ արժանաւորին և զպատուական և զերկրպագու չարչարանս, և զսուրբ և զկենսընկալ նորա գերեզմանս. և զսուրբ Գողգոթայ մեծափառ նորոգեալ, ճանաչեն հաստուցեալ զիւրաքանչիւր փառս. բազում վերադրութեամբ զԱստուածային պաշտաւնն, և զմայր եկեղեցեաց Սիաւն, և զվերացումն նորա ։ Նաեւ միանգամայն իսկ տացեալ՝ զամենայն երկրպագու տեղիս նորոգեալ լսելով նախանձաբերին. ոչ ՚ի բարի, այլ ՚ի բնիկ նախանձք հայրենական հաւր նոցա Սատանի ։

Քանզի բազում անգամ ջանացան՝ բազում կաշառաւք հրաման խնդրէին մտանել ՚ի սուրբ քաղաքն, և ոչ արժանաւորեցան յԱստուծոյ արգելեալ, որ և խրատեաց* զմեզ՝ ոչ ըստ գործոց մերոց, այլ հայրական գթութեամբն դարձուցանել զմեզ ՚ի նորոգութիւն ։

Բայց և զհրաշալին ուրախ առնեմք զքեզ. ոչ յանիրաւութենէ և յաւերանաց շինութիւնք երկրպագու տեղեացս այսոցիկ լինին, այլ ՚ի ձեռըն նորա ողորմութեանն՝ որով բարձրացոյց զաշխարհս, և զառ ինքն ծանաւթութիւն շը-

* Ի միւսում օրինակի « խրամատեաց » ։

նորհեաց ։

Արդ՝ որպէս ասացեալդ՝ թէ շնորհիւն Աստուծոյ 'ի ձեր սուրբ աղօթիցդ ամենայն եկեղեցիքս Երուսաղէմի կարգաւորեցան, և պաշտին ։ Եւ խաղաղութիւն քաղաքիս Աստուծոյ՝ և սորին շրջեկին, որպէս դէմ յանդիման պատմեն ձեզ, որպէս տեսին զայս Քրիստոսասէր մարդիկըդ ձեր ։

Քանզի զայս ամենայն 'ի նորին յաւրինողին՝ և միայն 'ի մարմնի են գործքն, և ոչ 'ի մարդկային ձեռաց է զաւրութիւն, զի մի պարծեսցի ամենայն մարմին առաջի նորա ։ Քանզի նա է խաղաղութիւն մեր որ առնէ զամենայն, որպէս ասացեալդ է ։ Եւ վերստին նորագէ որպէս այժմիկ մարտեալ՝ ուրախ արասցէ զմեզ 'ի ձեռն սուրբ աղաւթից ձերոց ։

Քարոզելով զսորին խաղաղութիւն սուրբ եկեղեցեացն՝ և շնորհելով մեզ հովիւս և առաջնորդս եկեղեցեաց նորա ։ Եւ արկցէ 'ի միտս ձեր՝ անդադար աղաւթելով վասն մեր, և մի պակասել ամենեւին 'ի յիշել և նայիլ 'ի մեզ և և յաղքատս Երուսաղէմի, և որ ինչ պիտոյ է լինել ։ Եւ եթէ հնար իցէ զաստուածասէր ձեր նախանձդ և 'ի ձեռնտուութիւն շինածոյ՝ կենարար չարչարանացն ձգել ։

Զի և այսմ բարւոյ և փափագելի պարգեւաց հանդիպիմք, բայց և զայս աղաչեմ զհայրական զձեր սրբութիւնդ և որք ընդ ձեզ սըրբասուն եպիսկոպոսունդ են, առաջի նոցա ընթեռնուլ զթուղթդ ։

Եւ այս է թղթոյ պատասխանին զոր գրեցին Հայք Յերուսաղէմ առ Մոդեստոս*։

Զայն աւետաւոր փողոյ մեծի 'ի հրեշտակէն գոչէ մեզ 'ի ձեռն թղթոյ այսորիկ հասելոյ յաստուածակերտ քաղաքէ այտի, որ աւետարանէ մեզ ուրախութիւնն մեծ։

Վասն այսորիկ ուրախ լինին երկինք, և ցնծասցէ երկիր, զուարճացին փառաւք իւրովք եկեղեցի և մանկունք իւր։ Եւ արդ՝ մեք ամենեքեան միաբան գոչեմք զհրեշտակական փառաբանութիւնն երգեցուք ասելով, «Փառք 'ի բարձունս Աստուծոյ՝ և յերկիր խաղաղութիւն. 'ի մարդիկ հաճութիւն»։

ՊԱՏԱՍԽԱՆԻՆ Տ. ԿՈՄԻՏԱՍԱՅ

ՇՆՈՐՀԻՒՆ Աստուծոյ յեպիսկոպոսապետէս և ամենայն ուղղափառ եպիսկոպոսացս, և յերիցանցս, 'ի սարկաւագացս, և 'ի դպրացս, և յամենայն ժողովրդոց աշխարհիս Հայոց ձեզ նեղելոցդ՝ և վշտացելոցդ, դառնալից եղելոցդ՝ և խրատելոցդ, յանձանձելոց, և գգուելոց՝ սփոփելոցդ, և սիրեցելոցդ 'ի Հաւրէն երկնաւորէ։

Եղբայր պատուական Մոդեստոս՝ քեզ և ամենայն եկեղեցեացդ որ յԵրուսաղէմի, շնորհք

* Ի բնագիրս մեր գրեալ էր « առ կայսր » բայց մեք ըստ պատշաճի գործոյն եդաք, առ Մոդեստոս։

Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և սէրն Աստուծոյ և խաղաղութիւն բազմասցի ։

Նախ՝ գոհանամ զԱստուծոյ 'ի վերայ մխիթարութեանց՝ ընդ որ մխիթարեաց զմեզ, որպէս զի և դուք կարող լինիջիք մխիթարել զայնոսիկ, որ յամենայն նեղութիւնս իցեն ։ Զի ահաւասիկ մեք իսկ 'ի ձեռն մխիթարութեան ձերոյ՝ որ եհաս առ մեզ, մխիթարեցաք 'ի բազում վշտացս և 'ի սաստիկ նեղութեանցս և 'ի դառն կտտանացս որ նեղէ զմեզ ։

Այլ հաւատարիմ է Աստուած որ սփոփեաց հայրական գթութեամբն իւրով զամենայն հաւատս* հաւատացելոց 'ի ձեռն այդորիկ, և մոռացոյց զտրտմութիւնս մեր ուրախութեամբ լրոյս՝ և ձայնիւ շինութեամբք և խաղաղութեամբք Երուսաղեմի ։

Բայց առ մեզ գոչէ Մարգարէն՝ աղաղակէ և ասէ, « Մխիթարեցէ՛ք մխիթարեցէ՛ք զժողովուրդ իմ՝ ասէ Աստուած, քահանայքդ խաւսեցարո՛ւք 'ի սիրտ Երուսաղեմի. և մխիթարեցէ՛ք զդա, զի լի եղեւ տառապանաւք » ։ Իբրեւ յորդիս մատուցեալ է 'ի ձեզ Աստուած, քանզի՝ զոր սիրէ տէր, խրատէ. զի նորա վէրաւքն բժշկեցաք. ո՞ իցէ որդի, զոր ոչ խրատեսցէ զնա հայր իւր.

Եւ եթէ խրատ խաղաղութեան մերոյ 'ի նմա, բայց գիտեմ դու զայս՝ ով եղբայր սիրելի, ո՛չ սակաւ մխիթարութիւն գործէին և մերոյ ժողովրդեանս յերթեւեկէ այդ ճանապարհացդ ։

---

* Ի միւսում « հաւատս » ։

Նախ՝ զի մոռանային զամենայն վիշտս և ըզտրտմութիւն աշխարհիս։ Երկրորդ՝ զի սրբէին զմեղս իւրեանց 'ի ձեռն ապաշխարութեան պահոց և ողորմութեան, տքնութեամբ փոխ և ըզ գիշեր անհանգիստ ուղեգնացութեամբ։ Երրորդ՝ զի մկրտէին զմարմինս 'ի ջուր սրբութեան 'ի Յորդանանու յորձանան հրաղէզը, որ յամենայն տիեզերս աղբերացաւ շնորհքն աստուածային, զի սփռէին զանձուկ սրտի զաստուածամերձ Սինէական լերամբն առ Մովսիսիւ զմարգարէականն՝ (ասելով) ընկեր ցընկեր, " Եկայք ելցուք 'ի լեառն տեառն և 'ի տունն Աստուծոյ Յակովբայ "։

Այլ ևս զմեծագոյնն ասասցուք ըստ Նաքելական ձայնի՝ " Զմատչելն 'ի Սիոն լեառն՝ և 'ի քաղաք Աստուծոյ կենդանւոյ Երուսաղէմ յերկինս՝ " և 'ի բիւրաւոր բանակս հրեշտակաց՝ և յեկեղեցիս անդրանկաց գրելոցն յերկինս, զաթոռն Աստուծոյ 'ի վերայ երկրի տեսանել։ Եւ զդատաւորն ամենեցուն զԱստուած տեսանելով բազմեալ յերկնաւոր խորանի, և 'ի վերայ աստուածընկալ խորանին։

Իսկ իբրև դարձոյց բարձրեալն զերեսս իւր 'ի մէնջ, և նայեցաւ 'ի մեզ խեթիւ* արեգականըն, և հեռանալով հեռացան անձինք մեր՝ և խաւարեցաք։ Տեառն Աստուծոյ մերում արդարութիւն, և մեր ամօթ երեսաց։ Այլ յորժամ կամեցաւ Աստուծոյ մարդասիրութիւնն 'ի վերայ կործանելոցդ սաստկութեամբ՝ առնել բա-

* Ի բնագրին " 'ի քեզ խեթի " 'ի միւսում օրինակին ուղղեալ ։

երբարութեամբ քաղցրութիւն, ընկղմեցաք 'ի խորութիւն բարձրութեան ։

Եւ 'ի վերայ այսր աւետաբեր նկարագրի՝ անդադար բերանովք՝ անհանգիստ լեզուաւք զՏէր մեր Յիսուս Քրիստոս՝ զբարերարն և զսքանչելագործն և զպարգևւաբաշխն աւրհնեսցուք. զի Թէպէտ և այնպէս ահագին և սաստիկ էր սուրակոխ և հրադէզ աւրն դատաստանին քո, այլ ճարտարապետն իմաստուն՝ որ ընտրեացն և սրբեացն զձեզ՝ որպէս ոսկի 'ի բովս, նոյն նորոգեսցէ վերստին զփառս իւր 'ի վերայ քո, և զարմանալի արասցէ զմխիթարութիւն իւր 'ի քեզ ։

Այլ զայս ամենայն սիրելին մեր յառաջագոյն պատմեաց մեզ յասելն իւրում զէջ Սիովնի յԵրիքով՝ զանկեալդ 'ի ձեռս աւազակացն՝ որք մերկացուցին զդա, և վէրս 'ի վերայ վիրաց եդեալ Թողին կիսամահ և գնացին. տեսանել զդա քահանայից ճանապարհորդաց՝ և առնել զանց, տեսանել զդա Հրէից և Ղեւտացւոց և ամբարըշտաց՝ և առնել զանց ։

Զիւրովքն ճանապարհորդելդ՝ գթութքդ մատչելդ՝ պատել զվէր դորա՝ և արկանել 'ի դա զողորմութիւն և զարիւն կենարար ։ Առէ ձէթ և գինի արկանել 'ի վերայ դորա և պատել՝ զի բժշկեսցի ։

Որ ահաւասիկ տեսան* ածեալ 'ի պանդոկի յայդ՝ և դարմանել, և զերկուս դահեկանս՝ որ ետ 'ի պանդոկապետն, ահաւասիկ դու ունիս 'ի ձեռս քո դարման առատ ։ Եւ զոր ինչ ծախեսցես

---

* Ի միւսում « հեսան »։

ցես 'ի դա՝ 'ի միւսանգամ գալստեանն հատուս-ցէ քեզ :

Մի՛ այսուհետեւ ողբասցէ Սիսաւն, և մի՛ ըզ-գեցցի սուգ Երուսաղէմ, քանզի աւադիկ եկ-եալ հասեալ է արքայն Քրիստոս փրկել և մխի-թարել, այլ պսակ մխիթարութեան քոյ 'ի ծաղ-կացու չարչարանաց նորա բոլորի, և մահ նորա թագ մխիթարութեան եղիցի 'ի վերայ գլխոյ քոյ :

Յո՛յժ հաշէին և մաշէին չարքդ որդիքդ Հը-րէից՝ ո՛վ սիրելի, զի ծառքդ քրիստոսեանք՝ զորս հատին տապարաւք կատաղութեամբն իւրեանց 'ի ձեռն անմիտ փայտահարաց, ահաւադիկ ար-ձակեցին շառաւիղք*, և բազմացան : Եւ ելից զդա բարձրեալն ձիթենեաւք՝ և արմաւենեաւք, զոր խաչահանուացդ մանկունք** և տեսանել ան-գամ մի՛ արժանաւորեսցին :

Բայց դուք ե՛ղբարք ըստ Առաքելոյ ձայնին՝ ողջ լերուք 'ի Տէր, հաստատուն կացէք, մխի-թարեցարո՛ւք, միաբան լերո՛ւք, խաղաղութիւն արարէք, և Աստուած խաղաղութեանց և սի-րոյ եղիցի ընդ ձեզ. ամէն :

Շինումն տաճարին Հռիփսիմեայ :

Եւ եղեւ յամի իը երորդի թագաւորու-թեանն Ապրուէզ Խոսրովու՝ քակեաց կաթուղի-կոսն Կոմիտաս զմատուռ սրբոյն Հռիփսիմեայ

* Ի բնագրին « ահաւասիկ արձակեցին շառաւիղս ». 'Ի միւ-սում օրինակի այդպէս :

** Ի միւսում « մանկունս » :

'ի Վաղարշապատ քաղաքի, զի կարի ցած և մ-
թին էր շինուածն, որ շինեալ էր սրբոյն Սահա-
կայ հայրապետի Հայոց կաթուղիկոսի՝ որդւոյ
սրբոյն Ներսիսի:

Արդ՝ մինչդեռ քակէին զորմն մատրանն, ե-
րեւեցաւ յանկարծակի լուսաւոր և չքնաղա-
գիւտ արքունական մարգարիտն՝ այսինքն կուսա-
կան մարմին սրբոյ տիկնոջն Հռիփսիմէի: Ու-
քանցն անդամ անդամ յաւշեցին զնա յաւշեալ
'ի միմեանց, և երանելի սրբոյն Գրիգորի կնք-
եալ մատանեաւ իւրով, և մատանեաւ երանել-
ւոյն Սահակայ Հայոց կաթուղիկոսի, զոր նա ոչ
համարձակեցաւ բանալ:

Ու կնքեալ իւրով եւս մատանեաւ, որ ար-
ժանի իսկ էր կնքել զայսպիսի մարգարիտ՝ երից
հաւատարմաց երրորդ մատանեաւք:

Ո՜վ մարգարիտ, որ ոչ ծովածին, այլ մարգա-
րիտ՝ որ ծնեալ 'ի Թագաւորական ազգէն, և սըն-
եալ 'ի գիրկս սրբութեան, և նուիրեալ Աստու-
ծոյ, որում ցանկացեալ էին տեսանել զձեզ ար-
դարք, և խանդակաթէր 'ի սէր քոյ երանելին
Կումիտաս:

Զափ հասակի էր երանելւոյն՝ ինն թզաւ և
չորս մատունս. և դըրդեալ ամենայն կողմն հիւ-
սիսոյ գայր յերկրպագութիւն. և բազում ախ-
տաժետաց լինէր բժշկութիւն ամենայն ցաւոց.
շինեաց զեկեղեցին՝ և զերանելին եթող 'ի բաց-
եայ վասն գիջութեան որմոյն մինչեւ ցամաքել
կրոյն:

Այպա ամփոփեցաւ 'ի կայանս իւր:

Սերացոյց և զփայտայարկս սրբոյ կաթուղի-

կէին. նորոգեաց և զխախուտ որմոյն. շինեաց զքարայարկսն։ Այս եղեւ յամս Յովհաննկան վանաց երիցու սրբոյ կաթուղիկէին։

ԳԼՈՒԽ ԻԶ.

Գալ խոռեմայ զօրու բազմաւ 'ի Քաղկեդոն առնուլ զԿ. Պօլիս, յորդոր և ընծայ կայսերն. հաւանիլ նոցա և դառնալ յետս. դարձեալ գալ Պարսից 'ի Բիւզանդիոն. պատերազմ մեծ 'ի ծովու, պարտութիւն Պարսից, հրովարտակ խոսրովայ առ Հերակլիոս. չուեալ Հերակլի 'ի վերայ Պարսից. պատերազմ առ Տիգրանակերտիւ՝ և յաղթութիւնք և աւարառ գալ Հերակլի 'ի Կեսարիա Կապադովկացւոց՝ և անտի վերստին դիմել 'ի վերայ խոսրովու՝ և պատերազմ ի դաշտն Նինուէի՝ պարտութիւն Պարսից։

Եւ եղեւ յայնմ ժամանակի դիմեաց գնաց խոռեամ զաւրու իւրով 'ի Քաղկեդոն, և բնակեցաւ դէմ յանդիման Բիւզանդեայ, և խնդրէր անցանել և գերել զքաղաքն Թագաւորանիստ։

Արդ իբրեւ ետես կայսրն Հերակլոս զհէնն՝ որ եկն 'ի կործանել զԹագաւորութիւն նորա՝ ակամայ բարեկամանայ և մեծարէ զնոսա իբրեւ զվաստակաւորս և զսիրելի հիւրս։ Եւ ընդ առաջ նորա պատարագաւք, և տայր զաւրավարին և իշխանացն մեծամեծ ընծայս։

Եւ բաշխէր զաւրացն հոռոգս և ճաշ՝ և ընթրիս ամենայն զաւրացն մինչեւ ցեւթն աւր, և ինքն նստեալ 'ի վերայ նաւու կայր 'ի մէջ ծովուն և խաւսէր ընդ նոսա այսպէս։

« Զի՞նչ կամիք առնել, և կամ էր եկիք 'ի

տեղիս յայս՝ մի թէ զծով իբրեւ զցամաք հա-
մարիք մարտնչել ընդ նմա ։ Կարող է Աստուած՝
եթէ կամի ցամաքեցուցանել զսա առաջի ձեր .
բայց զգոյշ լերուք՝ գուցէ ոչ հաճեսցի Աստուած
և խնդրեսցէ 'ի ձէնջ զվրէժ անդնդոց ծովուն ։
Քանզի ոչ եթէ վասն աստուածպաշտութեան
ձերոյ ետ ձեզ յաղթութիւն, այլ վասն մերոյ
անաւրէնութեան . մեղք մեր արարին զայս , և
ո՛չ թէ քաջութիւն ձեր ։

Ու կամ զի՞նչ խնդրէ թագաւորն ձեր յի-
նէն՝ որ ոչ առնէ ընդ իս զհաշտութիւն , բառ-
նա՞լ կամիցի զթագաւորութիւնս իմ , ջանասցի .
քանզի զսա Աստուծոյ հաստատեալ է . և բառ-
նալ զսա ոք ոչ կարէ , բայց եթէ յԱստուծոյ այն-
պէս ինչ թուեսցի , կամք Աստուծոյ կատարես-
ցին ։

” Ու կամ ասիցէ , ես նստուցից ձեզ թա-
գաւոր՝ արասցէ զո՛վ և կամեսցի , և մեք ընդու-
նիմք ։ Այլ զքէն արեան Մաւրկայ խնդրիցէ՝
խնդրեաց Աստուած 'ի ձեռաց Փոկասայ 'ի ձեռն
հաւր իմոյ Հերակղի , այլ տակաւին ծարաւի է
արիւնարբութեամբ , մինչեւ յե՞րբ ոչ յագեսցի
արեամբ ։ Մի թէ ո՞չ կարէին Հոռոմք սպանա-
նել զնա , և բառնալ զտէրութիւնն Պարսից ,
յորժամ ետ զնա Աստուած 'ի ձեռս մեր , այլ
արար 'ի վերայ նոր ողորմութիւն ։

” Ու ես զնոյն խնդրեմ 'ի նմանէ զհաշտու-
թիւն և զսէր ։ Ու ես խնդրեմ 'ի ձէնջ երիս ին-
չըս , և լուարուք ինձ , 'ի բաց արարէք յաշխար-
հէս՝ զհուր և զսուր և զգերութիւն . և յերի-
ցունցդ աւգուտ գտանէք , զի ոչ դուք նուաղէք

'ի ծովու, և ոչ հարկ արքունի կորնչելոց* են։

» Եւ ես առաքեմ աւաւրիկ Թագաւորի ձերոյ հրովարտակ պատարագաւք խնդրել 'ի Նմանէ ըզ հաշտութիւն և ընդ իս զխաղաղութիւն։ Եւ նոցա ընկալեալ զընծայս՝ հաւանեցան՝ առնել ըստ խնդրոյ նորա։ Իսկ Թագաւորն Պարսից ընդունէր զպատարագսն բերեալ 'ի կայսերէ, և զհրեշտակսն անդէն ոչ արձակէր։

Եւ հրաման տայր զաւրաց իւրոց նաւաւք անցանել 'ի Բիւզանդիոն։ Եւ կազմեալ նաւ ըսկըսաւ պատրաստել նաւամարտութիւն ընդ Բիւզանդեայ, և ելին ընդ առաջ նորա 'ի Բիւզանդիոն զաւրքն նաւամարտիկ։ Եւ եղեւ պատերազմ 'ի մէջ ծովուն՝ ուստի դարձան ամաւթով զաւրքն Պարսից. և կորեան ի̅ հազար մարդ նաւաւք, և այլ ոչ եւս համարձակեցան 'ի նոյն գործ։

Եւ եղեւ յամի լէ̅ երորդի Խոսրովայ արքայի՝ գրէ առ Երակղոս հրովարտակ այսպէս.

« Աստուծոց պատուական՝ և ամենայն երկրի տէր և Թագաւոր և ծնունդ մեծի Արամազդայ Խոսրով՝ առ Երակլէս անմիտ և անպիտան ծառայդ մեր։

» Ոչ կամեցեալ տալ զանձն 'ի ծառայութիւն, այլ տէր և Թագաւոր կոչես զքեզ։ Եւ գանձ իմ որ առ քեզ են, ծախես, և զծառայս իմ պատրես։ Եւ զզաւրս աւազակաց ժողովեալ՝ չտաս

* Ի միւս օրինակին « կորնչիցեն »։

ինձ հանդչել. ոչ ապաքէն սպառեցի զՅոյնս : Եւ դու ասես վստահանալ յԱստուածն քո. վասն էր ոչ փրկեցին զԿեսարիա և զԵրուսաղէմ և զԱղեքսանդրիա մեծ 'ի ձեռաց իմոց : Մի՞թէ և այժմ ոչ գիտես՝ եթէ զծով և զցամաք ինձ հնազանդեցուցի. իսկ արդ՝ միայն զԿոստանդընուպօլիս ոչ կարացից բրել. բայց արդ վասննայն յանցանս թողում քեզ :

« Արի առ զկին քո և զորդիս, և եկ այսր : Եւ տաց քեզ ագարակս՝ այգիս՝ և ձիթենիս, որով կեցցես. և մեք սիրով նայեսցուք 'ի քեզ. մի խաբեսցէ զձեզ ունայն յոյսն ձեր՝ Քրիստոսն այն՝ որ զանձն իւր ոչ կարաց ապրեցուցանել 'ի Հրէիցն .

« Այլ ապանիքն կապեալ զփայտէ. Ո՛ քեզ զեմարդ կարէ ապրեցուցանել 'ի ձեռաց իմոց : Ո՛ ի եթէ իջանիցես յանդունդս ծովու՝ ձգեցից ըզձեռն իմ, և ըմբռնեցից զքեզ. և ապա տեսցես զիս, որպէս դու ոչ կամիցիս » :

Եւ առեալ Երակլի կայսեր զՀրովարտակն՝ հրամայեաց ընթեռնուլ առաջի հայրապետին՝ և մեծամեծացն : Եւ մտեալ 'ի տաճարն Աստուծոյ՝ տարածեցին զՀրովարտակն առաջի որոյ սեղանոյն. անկան 'ի վերայ երեսաց իւրեանց յերկիր առաջի Տեառն, և լային դառնապէս, զի տեսցէ զնախատինսն՝ զոր նախատեցին զնա թշնամիք նորա :

Հաճոյ թուեցաւ Երակլի և ամենայն սինկլիտոսացն նստուցանել զԿոստանդնոս՝ որդի Երակլի յաթոռ թագաւորութեանն՝ որ էր մանուկ փոքր : Եւ Երակլի հանդերձեալ զինքն՝ առ-

նուլ զկին իւր , և գնալ յարեւելս , ապա յայն֊ ժամ աւելի եւս հաստատեցին զԿոստանդին 'ի պատիւ Թագաւորութեան ըստ առաջին բանին ։

Այս պատրաստեցաւ Հերակլէս կնաւն և ներ֊ քինեաւքն՝ և իշխանաւք դրանն , և արար ըզ Զատիկն 'ի Կոստանդնուպաւլիս , և զայգոյ Զա֊ տիկն նաւեաց 'ի ծով 'ի Քաղկեդոն ։ Հրաման տայ զաւրաց իւրոց ժողովել 'ի Կեսա֊ րիա Կապադովկացւոց , և ինքն չու արարեալ 'ի Քաղկեդոնէ՝ եկն 'ի Կեսարիա , և եհար զխո֊ րան իւր 'ի մէջ բանակին , և կոչել հրամայեաց զամենայն զաւրսն՝ և ընթեռնուլ զհրովարտակն առաջի նոցա , և պատմէր զելն իւր առ նոսա ։

Իսկ զաւրն թէպէտ և ընդ բանսն խռովե֊ ցան , սակայն խնդութեամբ ուրախ եղեն 'ի վե֊ րայ գալստեան նորա ։ Աւրհնեցին նմա զյաղ֊ թութիւնն՝ և ասեն , « Ամենայն ուրեք ուր և երթիցես՝ ընդ քեզ եմք 'ի կալ , և 'ի մեռանիլ . և եղիցին ամ թշնամիք քո հող 'ի ներքոյ ոտից քոց , 'ի ջնջել զնս յերեսաց երկրէ տռն Այ մերոյ , և 'ի բառնալ զնախատինս իւր 'ի մարդկանէ » ։

Չուեաց գնաց Հերակլէս ձի հազարաւ , և երթեալ 'ի դուռն Թագաւորին Պարսից , և ճա֊ նապարհ կալեալ ընդ կողմանս հիւսիսոյ՝ եւ դէպ ուղիղ 'ի Կարնոյ քաղաք , և հասեալ 'ի Դուին Այրարատեան՝ աւերէ զնա և զՆախճաւան ։

Եւ դիմեալ 'ի Գանձակ արի գեւղն այն , կոր֊ ծանէ և զբագինս Հրատին մեծի՝ որում Վշ֊ նասպն* կոչէին ։ Եւ արքայ Խոսրով փութացու֊

* Ի միւսում « Վշնասպն կրէին » ։

ցանէր զզաւրս իւր՝ որ 'ի Յունաց գաւառին՝ զի հասցէ նմա յաւգնականութիւն: Զի թէպէտ և կազմեցին զերիվարս իւր, և ետ 'ի ձեռըս Շահենայ Պատգոսապանի, այլ զնուազէր զաւրն՝ և չկարացին ունել զդէմ. զգանձս իւր ամբարէր 'ի Տիզբոն, և ինքն պատրաստէր 'ի փախուստ:

Իսկ զաւրն Պարսից փութանակի հասանէին 'ի Արծուին: Եզդ լինի Երակլի կայսեր՝ եթէ եկըն Խոռեամ 'ի Արծուին. առնու զզաւրս իւր՝ և դերութիւն, և դառնայ առ ամուր աշխարհաւն Մարաց:

Գայ հասանէ 'ի Փայտակարան: Եզդ եղեւ Խոսրովու՝ եթէ դարձաւ Երակլոս՝ և եհաս 'ի Փայտակարան, և կամի ընդ Եզուանս անցանել 'ի Վիրս:

Հրաման՚ետ զաւրավարի իւրոյ Շահր Վարազայ՝ զի զաւաշն կալցի: Եւ նա փութով հասանէ յԱյրարատ, և անցանէ 'ի Գարդման՝ ընդդէմ նորա, և բանակի 'ի միւս Տիգրանակերտի յանդիման նորա:

Եւ Շահէնն լուաւ հասեալ բանակեցաւ 'ի Թիկանց Երակլի 'ի Տիգրանակերտ աւանի: Եւ էին սոքա աստի, և նոքա անտի բանակեալ: Եւ բանակն Երակլի 'ի մէջ նոցա երկոցունց:

Իբրեւ ետես Երակլոս՝ եթէ 'ի մէջ արկին զնա՝ դարձաւ 'ի վերայ զաւրուն՝ որ 'ի Թիկանց կողմանէ, հապճեպ զաւրութեամբ եհար զնա՝ և խորտակեաց, և գնաց ընդ Օղական: Եւ Թափեցաւ ընդ լեռնակողմն՝ 'ի դաշտն Նախճաւանըն 'ի ձմերան ժամանակի:

Եւ Շահր Վարազ զաւրաւ իւրով, և Շա-
հէնն իւրովք զերծելովք գնացին զհետ նորա ։
Իսկ նորա հասեալ անցանէ ընդ հուն գետոյն
Եփրատայ՝ յաւանն Մրնջունիս՝ և բանակի յան-
դաստանս նորա ։

Եւ զաւրն Պարսից հասեալ՝ ոչ կարացին ան-
ցանել զգետովն այն աւրն ։ Հասանէ Երակլոս
'ի Բագրեւանդ՝ և անցանէ յԱպահունիս, և բա-
նակի 'ի գեւղն՝ որ կոչի Հրձմունք ։ Եւ Շահր
Վարազ սփռեէր զզաւրս իւր յԱղիովիտ. և ինքն
այրընտիր եղեալ Դ հազար սպառազինաց վառե-
լոց քաջաց ։ Եւ երթեալ նստի յԱրճէշ գաւա-
ռի՝ դարանամուտ լինել, որպէս զի 'ի մէջ գիշե-
րին անկցի 'ի վերայ բանակին Երակլի ։

Այդ լինի Երակլի 'ի ձեռն արձակելոյ լրտե-
սաց՝ եթէ եկն Խոռեամ, և դարանակալ եղեւ
'ի վերայ քո ։ Յայնժամ Երակլոս ըստ նմին աւ-
րինակի այրընտիր և ձիընտիր առնէ, և յարձա-
կի 'ի վերայ նորա քսան հազարաւ, և հասեալ
յԱղի, գտանէ զաւրսն քաջամարտիկ հինգ հար-
իւր ։

Նախ՝ զնոսա կոտորէ, և զերծեալ մի ումն 'ի
հեծելոցն՝ հասեալ 'ի յԱրճէշ՝ գոյժ արկանէ Խո-
ռեմայ՝ եթէ հասեալ է թշնամին 'ի վերայ քո,
և կոտորեցին զզաւրն Պէշոպա յԱղի ։

Եւ բարկացաւ Խոռեամ 'ի վերայ առնն, հր-
րամայեաց զնա կապել ոտիւք և ձեռաւք ։

Եւ ասէ՝ Երակլոս ցարդ յինէն փախստական
գնայր. արդ եկեալ հասեալ եմ այսպիսի զինու,
և նա յինէն ո՞չ փախիցէ » ։

Այն ինչ նորա բանքն 'ի բերան էին՝ և նոքա

հասին սուսերով 'ի վերայ նոցա, պատեցին զքաղաքն երեք կուսէ, և բորբոքեցին զնա հրով, և այրեցին զզաւրացն բազմութիւնն: Եւ եթէ ելանէր ոք 'ի նմանէն 'ի փախուստ, անդէն ըմբռնեալ սատակէին. և ապրեալ ոչ ոք էր 'ի նոցանէ, զի զամենեսին եկեր հուր ահագին:

Բայց Շահր Վարազ զերծաւ՝ նստեալ 'ի վերայ նուաստ երիվարի՝ այնպէս զերծեալ գնաց առ զաւրս իւր, զոր ժողովեալ էր յԱղիովիտ գաւառի:

Իսկ Հերակլոս առ զաւար և զկապուտ բանակի նոցա՝ դարձաւ յաղթութեամբ մեծաւ, երթեալ հասանէ 'ի կողմանս Կեսարացւոց. և Շահրր Վարազ գնաց զհետ նորա փութանակի: Բայց զի յաւգնեալ էր զաւրն՝ խորհեցաւ բազում գաւառս ընդ մէջ արկանել, զի հանգիցէ զաւրըն և կազմիցի. և գնացեալ 'ի կողմանս Ասիացւոց, անդ սփռեալ դադարեցին:

Յայնժամ առեալ Հերակլի զզաւրս իւր՝ դարձաւ յերկիրն Հայոց, անցեալ ընդ Շիրակ՝ հասանէ 'ի հուն գետոյն Երասխայ, և անց ընդ գետաւն առ Արդանակերտաւն աւանաւ, երթեալ թափեցաւ 'ի Գոգովիտ գաւառ: Եւ Ռոճիկ Վահանայ՝ և զաւրաւն Պարսից կարծեցեալ զնոսա փախստական գնալ:

Իսկ նորա ճանապարհ կալեալ 'ի Հեր և 'ի Զարեւանդ գաւառ, դէպ ուղիղ 'ի Տիզբոն՝ 'ի վերայ Խոսրովու: Եւ իբրև միջամուխ եղև 'ի սահմանս Ատրպատական գաւառի, ապա ուրեմըն լուր եղև Ռոճ Վեհանայ. առ զաւրս իւր և գնաց զհետ նորա 'ի Նախճաւան քաղաք:

Այնպէս փութով գնացեալ զտիւ և զգիշեր, մինչեւ չոգաւ եհաս մերձ 'ի Նա: Եւ նորա անկեալ յայնկոյս լերինն Զարասպայ՝ յերկիրն Սուբեստանեայց:

Եւ նոքա պնդեցան զհետ նորա. և նոցա դարձեալ ընդ արեւմուտս՝ գնաց 'ի Նինուէ: Եւ եկեալ այլ զաւրս յաւգնականութիւն Ռոճ Վեհանայ 'ի դրանէ արքային՝ արք ընտիր յամենայն թագաւորութենէն, և խառնեալ 'ի միմեանս՝ հետամուտ եղեն Երակլի:

Իսկ Երակլոս ձգեաց զնոսա մինչեւ 'ի դաշտն Նինուէի՝ և դարձ ետ 'ի վերայ նոցա սաստիկ զաւրութեամբ. և էր բաւ 'ի վերայ դաշտին: Եւ ոչ գիտացին զաւրն Պարսից զդարձն Երակլի 'ի վերայ նոցա մինչեւ եբթեալ խառնեցան ընդ միմեանս:

Եւ այնպէս զաւրացոյց տէր զողորմութիւն իւր 'ի վերայ Երակլի յաւուր յայնմիկ, մինչեւ հարեալ սատակեցին զնոսա իբրեւ զայր մի և ըսպանին զզաւրավարն 'ի պատերազմի: Եւ զմնացեալսն շրջափակ արարեալ՝ կամէին զամենեսեան սատակել:

Իսկ նոցա բողոք կալեալ՝ թէ «Աստուածասէր և բարերար տէր, արա՛ 'ի վերայ մեր ողորմութիւն»: Յայնժամ Երակլոս հրամայեաց՝ ըզնոսա թողուլ 'ի բաց: Եւ ինքն հրամայեաց Երակլոս ասպատակել 'ի վերայ երկրին:

ԳԼՈՒԽ ԻԸ.

Փախուստ Խոսրովայ. առնուլ Հերակլի զՏիզբոն և այրել՝ և գա-
նալ յԱտրպատական. սպանումն Խոսրովայ և Ծ որդւոց նորին. Թա-
գաւորել Կաւատայ՝ և հաշտութիւն առնել ընդ Յոյնս և 'ի բաց
թողուլ զսահմանսն.

Իսկ Խոսրով արքայ Պարսից փախստական գնաց՝ անցանել ընդ Դգլաթ գետաւ՝ 'ի Վեհ Կաւատ. հատեալ զկարս նաւակամրջացն.

Եւ Հերակլս հասեալ բանակեցաւ առ դուրս մերձ Տիզբոն քաղաքի, և այրեաց զամենայն ապարանս թագաւորականս շուրջ զքաղաքաւն.

Եւ ինքն գնաց յԱտրպատական ամենայն աղխիւն և բազմութեամբ իւրով՝ զի էին միտք Հերակլի զարհուրեալ 'ի Խոռեմայ. Իսկ Խոռեմ ոչ եկն Խոսրով արքայի յաւգնականութիւն, այլ եկաց անդէն ուր էրն 'ի կողմանս արեւմտից. Եւ Խոսրով արքայ դարձաւ անդրէն 'ի տուն. Եւ հրամայեաց կազմել զնաւակամուրջսն. Բայց Տիկնայքն՝ և որդիքն արքայի՝ և գանձն՝ և ախոռըն արքունի երիվարացն էին 'ի Վեհկաւատ.

Սկսաւ Խոսրով ժողովել զմնացեալ նախարարսն, և խաւսէր ընդ նոսա ահագին դատաստանաւք՝ եթէ «Ընդէր և ոչ դուք մեռարուք 'ի տեղւոջ պատերազմին, քան եթէ գալ առ իս. արդեաւք զԽոսրով մեռեալ կարծէիք»:

Յայնժամ խորհուրդ միաբանութեան 'ի մէջ առեալ ասեն, «Թէպէտ 'ի թշնամեաց ապրեցաք, բայց 'ի ձեռաց դորա ոչ գոյ մեզ ապրել,

այլ եկայք իմացուք ինչ ». յայնժամ երդուան առ միմեանս, և գնացեալ 'ի գիշերի ընդ չոմն 'ի Մեհկաւատ ։

Սպանին զնա՝ և կարգեցին 'ի վերայ նորա պահապանս, և թագաւորեցուցին զԿաւատ զորդի նորա. նաեւ զերիվարսն՝ որով եկեալ էր Խոսրով 'ի Տիզբոն, հանին գաղտաբար ։

Իսկ յորժամ եհաս գոյժ աղաղակին այսորիկ առ Խոսրով՝ ընդոստուցեալ յահէն՝ զարհուրեցաւ. խնդրեաց երիվար՝ և մտեալ յապաստանն ոչ գտին ։ Եւ արքայ Կաւատ եկն՝ անց ամենայն զաւրաւքն իւրովք ։ Եւ արքայ Խոսրով յայլակերպս եղեալ՝ եմուտ 'ի բուրաստանն արքունի, և մտեալ ընդ թաւ թփով ծաղկոցին ղաւղեալ դադարեաց ։

Եւ եկեալ Կաւատ արքայ հրամայեաց խընդիր առնել՝ և գնացեալ 'ի բուրաստանն՝ գտին զնա. կալան զնա՝ և ածին դահիճ անդր ։ Եւ հրամայեաց Կաւատ արքայ՝ և սպանին զնա ։

Եւ վասն որդւոյն Խոսրովու ասեն նախարարքն, « Ոչ է արժան ապրել նոցա, զի խռովութիւն յարուցանեն » ։ Յայնժամ հրաման ետ արքայ Կաւատ՝ և սպանին զամենեսին 'ի միում ժամու՝ արս Խ ։ Եւ խնդրեաց յինքն զՏիկնայս՝ և զգանձս՝ և զախոռս արքունի ։

Ապա սկսաւ արքայ Կաւատ խորհուրդ առնել ընդ նախարարս թագաւորութեանն իւրում եթէ « Պարտ է հաշտութիւն առնել ընդ կայսեր, և 'ի բաց թողուլ զամենայն սահմանս թագաւորութեան նորա. և ընդ ամենայն կողմանս հաշտութիւն արասցուք » ։

Եւ հաւանեցան միաբանութեամբ առնել այնպէս ։

Յայնժամ հրամայէ Կաւատ արքայ գրել առ Երակլոս հրովարտակ ողջունի . և թողու 'ի բաց զամենայն սահմանս նորա ։ Եւ տայ տանել նմա երդումն . աղ կնքել և տանել ընդ հրովարտակին . արձակէ զԱւաշ ումն իշխան , մեծամեծ ընծայիւք հաստատել զնա 'ի վերայ միաբանութեանն այնորիկ ։

Արդ՝ իբրև եհաս Աւաշն այն՝ և ետես մատոյց զհրովարտակն , և կալաւ զառաջեաւ զընծայսն , մեծապէս գոհացան զԱստուծոյ Երակլոս արքայ և ամ̃ զաւրք իւր ։ Յայնժամ հրաման ետ արքայ Երակլոս՝ արձակել զգաղմութիւն գերութեանն և զաւարն ամենայն 'ի բաց տալ ։ Եւ գրէ կտակ աւրհնութեան , և հաստատէ խաղաղութիւն հանդերձ երդմամբ , և արձակէ զոմն յիւրոց գլխաւոր նախարարացն՝ որում անունն էր Յուսդատ , հանդերձ մեծամեծ ընծայիւք ։

Եւ զԱւաշն այն մեծարեալ՝ ընդ պատուական գանձիւք , և արձակէ ։ Եւ իւր չուեալ խաղաղութեամբ գնաց 'ի տեղի իւր ։ Եւ Յուսդատ երթեալ ընծայիւք առաջի Կաւատայ արքային՝ և մատուցանէ զհրովարտակն , և առաջի առնէ զընծայսն ։

Իսկ արքայ Կաւատ խնդութեամբ ընկալաւ ։ Եւ դարձեալ վերստին հաստատէ առ նմա զբանս խաղաղութեան . և սահմանացն հատելոյ՝ երդմամբ հրովարտակաց ։ Եւ կնքեալ աղ ըստ առաջին աւրինակին զՅուսդատ ըստ առաջին թագաւորաց ։

Եւ յանդիման նորա հրամայէ գրել առ Շահըր Վարազ՝ զի ժողովեսցէ զզաւրն՝ և եկեսցէ անցցէ յերկիրն Պարսից՝ և 'ի բաց թողցէ զսահմանս Յունաց։ Թէպէտ և նա ոչ կամեցաւ լսել հրամանին այնմիկ, և զՅուսդատ արձակեցին լի գանձիւք՝ և գնաց։

ԳԼՈՒԽ ԻԲ.

Մարզպան լինել Վարազտիրոցի որդւոյ Սմբատայ. ընտրել կաթուղիկոս Քրիստափորայ և անկանելն. յաջորդելն Եզրի. վախճանել Կաւատայ, և թագաւորել Արտաշրի որդւոյ նորա. գիր Հերակլի առ Խոռեամ, և խնդրել զսուրբ խաչն 'ի նմանէ. սպանումն Արտաշրի և թագաւորել Խոռեմայ. սպանումն Խոռեմայ՝ և թագաւորել Բորբոր դստերն Խոսրովայ. յետ սորա Խոսրովայ ումեմն. և յետ սորա Ազարմիդուխտ դստեր Խոսրովայ. յետ սորա Որմզդի, ապա թագաւորել Յազկերտի։

ՅԱՅՆԺԱՄ կոչէ արքայ Կաւատ զՎարազտիրոց զորդի Սմբատայ Բագրատունւոյ՝ Խոսրով Շում կոչեցելոյ, և տայ նմա զիշխանութիւն տանուտէրութեանն՝ առնէ զնա Մարզպան, և արձակէ 'ի Հայս՝ հանդերձ ամենայն ընչիւք հայրենի։ Զի զաշխարհն 'ի շինութեան պահեսցէ։ Եւ իբրեւ եկն նա 'ի Հայս՝ խնդութեամբ ընկալան զնա ամենայն աշխարհն Հայաստանեայց, բայց զի մեռեալ էր երանելին Կոմիտաս կաթուղիկոսն, և կայր տեղին անհրամանատար։ Խորհուրդ առնէր ընդ ամենեցուն տեսանել զոմըն արժանաւոր։ Յայնժամ առաջադրութեամբ Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն՝ ընտրեցին զոմն

անապատական՝ Աբրահամեան տանէ՝ որում անունն էր Քրիստափոր:

Զնա նստուցին Կաթուղիկոս, և նա դիպաւ այր հպարտ և ամբարտաւան, որոյ լեզու իւր էր իբրև զսուր սուսեր: Նա բազում խռովութիւն յուզեաց՝ և արկ սուր 'ի մէջ ընդ Ասպետ և ընդ եղբայր իւր չարախօսութեամբ:

Կալաւ սա զաթոռ հայրապետութեան ամս է. և յամին երրորդի եդին 'ի վերայ նորա բամբասանս: Եւ ժողովեալ ամենայն Եպիսկոպոսունս՝ և իշխանս արարին քննութի: Եւ եկեալ արք երկու 'ի նորին ընտանեաց՝ և վկայեցին զնմանէ առաջի ամենայն բազմութեանն. ապա արձակեալ զոմանս Եպիսկոպոսաց անտի: Եւ առին 'ի նմանէ զփակեղն պատուոյ քահանայապետութեան, և ընկեցին զնա 'ի կարգէն՝ և հալածեցին զնա անարգանաւք:

Եւ անդէն փութանակի նստուցին Կաթուղիկոս՝ զԵզր 'ի Նիգ գաւառէ, որ էր առ երանելոյն Կոմիտասաւ կարգեալ փակակալ սրբոյն Գրիգորի, և սա էր այր խոնարհ և հեզ, որ ոչ կամէր զոք ցասուցանել, և ոչ ելանէր 'ի բերանոյ նորա բան տգեղ:

Եւ արդ՝ մինչդեռ խորհէր Կաւատ արքայ շինութեան աշխարհի, և կամէր ընդ ամենայն կողմանս խաղաղութիւն առնել, կեցեալ ամիսս վեց՝ վախճանեցաւ: Եւ նստուցին Թագաւոր զԱրտաշիր զորդի նորա. և նա էր մանուկ տղայ: Յայնժամ Երակլոս գրէ առ Խոռեամ այսպէս:

« Կաւատ Թագաւոր ձեր վախճանեցաւ և

քեզ հասեալ թագաւորութիւնն այն աշխարհիս։ Եւ ես քեզ տամ զնա, և զաւակի քո՝ յետ քո։ Եւ եթէ զաւր պիտոյ է՝ արձակեցից յաւգնականութիւն որչափ և պիտոյ իցէ քեզ, և ուխտ դիցուք ՚ի մէջ իմ և ՚ի մէջ քո հանդերձ երդմամբ գրով և կնքով»։

Յայնժամ դիւրաւ հաւանեալ Խոռեմայ՝ թողու ՚ի բաց զԱղէքսանդրիա, և առեալ զամենայն զաւրս իւր՝ և ՚ի մի վայր գումարեաց, և թողեալ զնոսա, և ինքն սակաւուք գնաց ՚ի ժամադիր տեղին՝ ուր ասացեալ էր նմա Երակլի։

Եւ տեսեալ զմիմեանս ուրախ լինէին մեծապէս։ Յայնժամ երդուաւ նմա Երակլոս՝ տալ զթագաւորութիւնն զայն, և խոստանայ նոյնպէս որդւոց նորա, յետ նորա։ Եւ զաւր որչափ և պիտոյ իցէ։ Եւ խնդրէր առաջին խնդիր ՚ի նմանէ զԽաչն կենսաբեր՝ զոր գերեաց նա յԵրուսաղէմէ։

Յայնժամ երդուաւ նմա Խոռեամ և ասէ, «Յորժամ հասից ՚ի դուռն արքունի, նոյնժամայն խնդիր արարից Խաչին. և տաց բերել առ քեզ։ Այլ և պայման սահման եդից՝ ցոր վայր և դու կամիցիս, արա՛ վասն նորա հաստատութիւն գրով և կնքով և աղիւ։

Եւ խնդրեաց ՚ի նմանէ զաւր սակաւ՝ և մեկնեցան գնացին ՚ի միմեանց։ Իսկ Խոռեմայ առեալ զբազմութիւն զաւրաց իւրոց՝ գնաց ՚ի Տիզբոն, և հրաման տուեալ ոմանց՝ սպանին զտղայ թագաւորն զԱրտաշիր, և ինքն երթեալ նստաւ յաթոռ թագաւորութեանն. և զամենայն արս գլխաւորս՝ որ ՚ի դրանն, կամ որ ՚ի զաւ-

րուն յորում ոչ կարէր վստահանալ, հրաման ետ սրով սատակել զնոսա, և զայլս կապանաւք ետ տանել առ Հերակլոս ։

Յայնժամ արձակեաց երանելին Հերակլոս արս հաւատարիմս առ Խոռեամ վասն տէրունեան խաչին ։ Եւ նորա խնդիր արարեալ մեծաւ աշխատով հազիւ հազ ետ ցարսն՝ որ եկեալ էին ։

Եւ նոքա առեալ գնացին փութանակի ։ Եւ ետ նոցա ինչս ոչ սակաւս, և մեծաւ ուրախութեամբ արձակեաց զնոսա պատուով ։

Իսկ Խոռեամ յաւուր միում զգեցեալ էր զհանդերձ թագաւորական՝ և նստեալ ՚ի վերայ երիվարի շրջէր ՚ի մէջ քաղաքին ցուցանել զինքն. յանկարծակի ՚ի թիկանց կուսէ յարձակեցան ՚ի վերայ նորա՝ հարին զնա և սատակեցին ։ Եւ թագաւորեցուցին զԲորն դուստր Խոսրովայ՝ որ էր կին նորին, և կարգեցին հրամանատար ՚ի դրանն զԽոռոխ Որմիզդ՝ որ էր իշխան կողմանց Ատրպատականի ։

Արդ՝ Խոռոխն այն յղէ առ Բամբիշն՝ թէ «Լեր ինձ կին». և նորա յանձին կալեալ ասէ, «Եկ միով արամբ հասարակ գիշերի, և ես արարից զկամս քո ։

Եւ յարուցեալ հասարակ գիշերի միով մանկամբ գնաց, և իբրև եմուտ ՚ի տաճարն արքունի՝ յարեան ՚ի վերայ նորա պահապանք դըրանն, և հարեալ սպանին զնա ։ Եւ կալաւ Բամբիշն զթագաւորութիւնն ամս բ. և մեռաւ ։ Յետ նորա Խոսրով ոմն յազգէ Սասանայ ։ Եւ յետ նորա Ազարմիդուխտ դուստր Խոսրովայ ։ Եւ յետ նորա Որմզդի՝ թոռն Խոսրովայ՝ զոր

խեղդամահ արարին զաւրն Խոռեմայ :

Եւ ապա Թագաւորէ Յազկերտ որդի Կաւատայ՝ Թոռն Խոսրովայ, որ ունէր զԹագաւորութիւնն երկեւղիւ, զի պատառեալ բաժանեցան զաւրք աշխարհին Պարսից՝ յերիս մասունս :

Զաւր մի այն՝ որ 'ի Պարսից և յարեւելից կողմանէ : Եւ զաւր մի Խոռեմայ՝ որ յԱսորեստանեայց կողմանէ : Եւ զաւր մի՝ որ յԱտրպատական կողմանէ : Բայց Թագաւորութիւն նորա էր 'ի Տիզբոն, և ամենեքին միաբան պատուէին զնա միաբանութեամբ ամէն * :

ԳԼՈՒԽ ԻԹ.

Գալ սրբոյ խաչին 'ի սուրբ Երուսաղէմ. որոշիլ սահման Թագաւորացն երկոցունց. ընդունել Եզրի զժողովն Քաղկեդոնի յառիպմանէ Մժէժ գնունւոյ. խորհուրդ Մժէժի ընդ Ռոստովմայ 'ի վերայ Վարազտիրոց ասպետի. փախուստ Վարազտիրոցի. երդնուլ Թագաւորին նմա՝ երթալն նորա 'ի պալատն և մեծարիլ. 'չար խորհուրդ Աթալարիկոսի ընդ իշխանաց 'ի վերայ հօրն. յայտնել խորհրդոյն և մահ նոցա. աքսոր Վարազտիրոցի. քաջութիւն Դաւթի Սահառունւոյ՝ և լինիլ կիւրապաղատ. գործք Թէոդորոսի Ռշտունեաց տեառն :

Իսկ զտէրունեան սուրբ խաչն ընկալեալ երանելի աստուածասէր և երջանիկ Թագաւորին Երակլի, գումարէ զզաւր իւր յորդոր և խնդալից սրտիւ : Եւ չու յուղի անկեալ հանդերձ ամենայն Թագաւորական սպասաւորու-

---

* Յօրինակին գրեալ էր “ ասէ ” բայց մեք եդաք ամէն :

Թեամբն պատուելով զսուրբ հրաշալի և զերկնաւոր գիւտն, և տարեալ հաստուցանէ 'ի քաղաքն սուրբ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյ՝ որ ապրեալ է 'ի ձեռաց Թշնամեացն 'ի Բիւզանդիա քաղաքի։ Ապա անդ ոչ սակաւ ինչ լինէր ուրախութիւն յաւուր յայնմիկ 'ի մտանել նոցա յԵրուսաղէմ։

Չայն լալոյ և ողբոյ՝ և հեղումն արտասուաց ահագին բորբոքման սրտից նոցա խանդաղատանաց, և կսկծելոյ աղէտացն Թագաւորին՝ և իշխանացն՝ և զաւրացն ամենեցուն և բնակչացն այնոցիկ՝ որ 'ի մէջ քաղաքին։

Եւ ոչ ոք կարէր երգել զտէրունեան երգս յահագին և յաղիողորմ խանդաղատանացն Թագաւորին՝ և ամենայն բազմութեանն։ Եւ կարգեալ հաստատեաց 'ի տեղի իւր. և զամենայն բապաս եկեղեցեացն ետ յիւրաքանչիւր տեղիս, և բաշխեաց ամենայն եկեղեցեացն՝ և բնակչաց քաղաքին աւրհնութիւն և գինս խնկոց։

Եւ դնաց ինքն զճանապարհս իւր դէպ ուղիղ 'ի միջագետս Ասորւոց, զի կալեալ հաստատեսցէ ընդ ինքեան զքաղաքս սահմանացն։ Եւ սահման հաստատեցաւ նոյն՝ որ առ Խոսրովաւ և Մաւրկաւ հաստատեալ էր։

Եւ եկաց Խաչն տէրունական յԱստուածակերպ քաղաքին մինչեւ ցմիւսանգամ առած Երուսաղէմի յորդւոցն Իսմայէլի։ Եւ ապա գընաց փախստական 'ի քաղաքն Թագաւորանիստ հանդերձ ամենայն սպասիւք եկեղեցւոյն։

Եկն ապա զաւրավարն Յունաց Մժէժ Գընունին՝ 'ի Հայաստան երկրէն։ Եւ յինքն կա-

լաւ զամենայն երկիրն ըստ ասացելութեան սահմանին ։ Ասէ ցԿաթուղիկոսն ցԼոզը՝ երթալ նմա յերկիր սահմանացն՝ և հաղորդել աւրինաւք ընդ կայսեր ․ ապա թէ ոչ՝ արասցուք մեզ այլ Կաթուղիկոս ․ և դու կալ զիշխանութիւնդ քո 'ի Պարսից կողմանէ ։

Իսկ Կաթուղիկոսն իբրև ոչ կարաց թողուլ զերկիր իշխանութեան իւրոյ՝ խնդրեաց ձեռնարկ հաւատոյ 'ի Թագաւորէն ։ Եւ վաղվաղակի առաքեցաւ նմա տումար գրեալ ձեռամբ Թագաւորին, և նզովեալ զՆեստոր և զամենայն հերձուածողս ։

Բայց ոչ էր նզովեալ զժողովն Քաղկեդոնի ։ Եւ գնաց Կաթուղիկոսն յերկիրն Ասորեստանի, ետես զԹագաւորն և հաղորդեցաւ ընդ նմա աւրինաւք ։ Եւ խնդրեալ 'ի Թագաւորէն պարգևս զաղն Կողբայ, և առեալ զպարգևսն դարձաւ մեծաւ շքով 'ի տուն իւր ։

Եւ ապա յայնմհետէ նստէր 'ի մէջ բանակին Յունաց, մինչև զաւրավարին հաճոյանալ ըստ կամաց նորա ։ Կարգէր զկարգս զինուորացն՝ և բաշխումն շտեմարանաց 'ի վերայ ամենայն երկրին ։ Իսկ Մարազտիրոց ասպետ՝ անուանեալ 'ի Թագաւորաց Ջաւիտեան Խոսրովու՝ որդի մեծին Խոսրովայ Շումն, շինեաց բոլորովին զամենայն աշխարհն Հայոց ։

Բայց ոչ նուաճեալ հնազանդեցաւ իշխանին մեծի՝ որ յԱտրպատական աշխարհին՝ որում Խոռոխ Որմզդն կոչէին ։ Նաև ոչ յետ նորա որդւոյ նորին՝ Ռոստոմայ՝ որ էր իշխան 'ի կողմանս Ատրպատականի, և էր խռովութի մեծ 'ի մէջ

երկոցունցն ։

Այս և զաւրավարն Յունաց Մժէժ սկսաւ և նա առնել չարախաւսութիւն զասպետէ առ Աւտոմայ* իշխանին՝ որ յԱտրպատական աշխարհին ։ « Մի կացցէ սա 'ի Հայս. ապա թէ ոչ՝ խռովութիւն մեծ լինիցի 'ի մէջ երկոցունց թագաւորացն » ։

Եւ արձակեալ նորա 'զեղբայր իւր Դարիգպետ, զի երթեալ ձմերեսցէ 'ի Դրունի, և ապա կապեսցեն զասպետ՝ և առեալ գնասցեն ։ Արդ՝ զի ամենայն զաւրն Պարսից սիրէին զասպետ, մի ոմն յիշխանաց անտի մեծ ազդ արար նմա՝ և ասէ. « Տես զանձն քո՝ զի վաղիւ կապելոց են ըզքեզ » ։

Իսկ ասպետ առեալ զկին իւր՝ և զորդիս՝ փախեաւ 'ի գիշերի, և ճանապարհ կալեալ գնաց 'ի Տարոն ։ Եւ անդ երթեալ ժողովեաց զզաւրս իւր ։ Եւ խնդրեալ երդումն 'ի թագաւորէն Երակլէ՝ զի մի հեռացուսցէ զնա յաշխարհէն իւրմէ ։ Եւ ընկալեալ երդումն հաւատարիմ՝ երթեալ յանդիման լինէր նմա յԱսորեստանեայց աշխարհին ։

Յայնժամ երդուաւ նմա թագաւորն Երակլոս և ասէ, « Կացցես առ իս սակաւ ժամանակս, ապա արձակեցից զքեզ պատուով մեծաւ յերկիր քո » ։

Եւ մեծացոյց զնա քան զամենայն Պատրիկն՝ որ էին 'ի թագաւորութեան նորա ։

Եւ գնացեալ 'ի պաղատն՝ ետ նմա ապարանս

* Թուի լինել « Խոռամ » ։

Թագաւորականս, և գահոյս արծաթի՝ և գանձս բազումս յոյժ ։ Եւ որդի նորա Սմբատ էր սի-րելի սենեկապետին Երակղի ։

Եւ այս է չարութիւն եղեալ յորդի կայսերն Երակղի՝ 'ի յանցս մեծս, որում անունն էր Ա-թալարիկոս՝ որ 'ի խոր վիրաւորեաց* զսիրտ հաւ-րըն և խրամատեաց զհրաշալի անձն, և յերեսաց նորա զգեղեցկութիւննն, և պատճառք իւր ան-ձին և բազմաց ։

Քանզի միաբանեալ սա՝ և Թէոդորոս եղբաւր որդի Երակղի անուանեալն Սագիստրոս** և բա-զումք 'ի մեծամեծաց քաղաքին . և Վահան Խոռ-խոռունի ։ Սոքա ամենեքին միաբանեալ սպանա-նել զԵրակլոս, և զորդի նորա զԱթաղարիկոս նստուցանել յաթոռ թագաւորութեանն ։

Գտաւ 'ի խորհրդեանն յայնմիկ լեալ Վա-րազտիրոց՝ որդի Խոսրովայ Շումն Սմբատայ . բայց չէր միաբանեալ սպանման Թագաւորին՝ և որդւոց նորա . այլ ասէ, « Դուք ասէք զնոսա տեղապահս Աստուծոյ, ապա ոչ է պարտ լինել այդմ բանի, և յայդմ խորհրդի ոչ միաբանիմ ընդ ձեզ » ։

Եւ բանք խորհրդեանն պատմեցաւ լիով յունկն Թագաւորին յումեմնէ Կորատորէ՝ որ էր լեալ 'ի խորհրդեանն ։

Իբրեւ հաւաստութեամբ 'ի վերայ եհաս Թա-գաւորն՝ հրամայեաց ընդ առաւաւտն ունել զոր-դի իւր՝ և զեղբաւրորդի՝ և զամենեսեան որք ընդ նոսա էին . կտրել զքիթս և զաջոյ ձեռնն ամե-

---

*Ի բնագրին « որ 'ի խոռ խոռունեաց » ։ **Յօրինակին « Մագիստրոս » ։

նեցուն ։

Բայց արձակեալ պատգամ առ ասպետ՝ ասէ, « Փոխանակ զի արարեր դու այդպիսի առ իս, և ոչ կամեցար արկանել զձեռն քո յարիւն իմ՝ և յարիւն որդւոց իմոց, և ես ոչ արկից զձեռն իմ 'ի քեզ՝ և յորդիս քո ։ Բայց երթ կաց ուր և հրամայեցից քեզ, և արարից 'ի վերայ քո ողորմութիւն » ։ Եւ թէպէտ բազում անգամ աղաղակեցին կողմունքն՝ թէ « Մնասցի », սակայն նա ոչ կամեցաւ լսել նոցա ։ Այլ հրամայեաց տանել զնա՝ և զկին նորա՝ և զորդիս նորա 'ի կղզի՝ և 'ի քաղաքն նեղութեանն՝ որում Աքսորն կոչեն ։

Գտաւ լեալ 'ի խորհրդեանն յայնմիկ և Դաւիթ Մահառունի, զոր կապեալ Մժեժայ՝ առաքէ 'ի պաղատն ։ Եւ հատեալ նմա զկապանս իւր 'ի ճանապարհին, սատակէ զարսն՝ որք տանէին զնա ։

Եւ դարձեալ անդրէն միաբանէ ընդ ինքեան զզաւրս Հայոց՝ յարձակի 'ի վերայ Մժեժի Գընունւոյ զաւրավարին Յունաց, հարեալ սատակէ զնա՝ և զՎարազ Գնել Գնունի ։ Եւ առ յինքն զզաւրավարութիւնն կամակցութեամբ և սիրով ամենայն զաւրացն ։

Իսկ Թագաւորն առնէ ըստ խնդրոյ իշխանացըն զնա իշխան ամենայն աշխարհացն՝ և տայ նըմա պատիւ Կորապաղատութեանն, և հաստատէ զնա 'ի ծառայութիւն իւր, և կալեալ զիշխանութիւնն՝ ամս Է ամենայն ճոխութեամբ մեծապէս ։

Ապա անարգեալ 'ի զաւրացն՝ հալածեցաւ,

և անմխաբան լեալ ամենայն ազատացն՝ կորուսին զերկիրս Հայոց ։ Բայց միայն աստուածասէր իշխանն Ռշտունեաց գաւառին Թէոդորոս կազմէր զզաւրս իւրոյ կողմանն հանապազ և զգուշանայր զտիւ և զգիշեր ըստ իւրոյ քաջ իմաստութեանն, ոչ սակաւ աւճիրս գործէր 'ի թշնամեացն ։ Եւ շինեալ զԱղթամար կղզի՝ անդ ապրեցուցանէր զբազում գաւառս ։

ԳԼՈՒԽ Լ.

Բարձումն Սասանականին որ կալաւ զիշխանութիւնն ամս չորս ։ և ծագումն Մահմետի ։ և մուտ որդւոցն Իսմայէլի յաշխարհն Հայոց ։ մահ Երակլի՝ և Թագաւորել Կոստանդեայ ։

Օ ԱԲՐԱՀԱՄԵԱՆՆ ծառեցից զզաւակէ ․ ոչ զազատէն, այլ զայն՝ որ յաղախնոյն ծնեալ, յորոյ վերայ անսուտ կատարեալ աստուածային բանըն, եթէ « Ձեռք նորա յամենեսեան, և ամենեցուն ձեռք 'ի նա » ։

Յայնժամ երթեալ ժողովեցան յԵդեսացւոց քաղաքն՝ երկոտասան ազգ ամենայն ցեղիցն Հրէից ։ Եւ եղեւ իբրեւ տեսին՝ թէ գնաց մեկնեցաւ 'ի նոցանէ զաւրն Պարսից, և թողին 'ի բաց զքաղաքն խաղաղութեամբ, փակեցին ըզդուռն և ամրացան 'ի նա ։

Եւ ոչ ետուն մտանել 'ի նոսա զաւրացն Հոռոմայեցւոց տէրութեանն ։ Իսկ Թագաւորն Յունաց Երակլոս հրաման ետ պաշարել զնա ։ Եւ իբրեւ գիտացին նոքա՝ եթէ ոչ կարեմք ու-

նել զդէմ նորա պատերազմաւ . խաւսեցան ընդ-
նմա 'ի խաղաղութիւն ։

Իբրեւ բացեալ զդուրս քաղաքին՝ երթեալ կա-
ցին առաջի նորա ։ Յայնժամ հրաման ետ նոցա
երթալ դադարել իւրաքանչիւր 'ի բնակութիւն .
և գնացին նոքա ։

Իբրեւ կալեալ զճանապարհս անապատին գնա-
ցին 'ի Տաճկաստան առ որդիսն Իսմայէլի, կոչեն
զն՟ն յիւրեանց ազգականութ՟ին, և ծանուցանեն
նոցա զհարազատութիւն իւրեանց գրով կտա-
կաւ ։

Իսկ նոցա թէպէտ և հաւանեալ վասն մեր-
ձաւոր հարազատութեանն, այլ ոչ կարէին առ-
նել հաւանութիւն 'ի մէջ բազմութեան նոցա ։
Իբրեւ զի էին պաշտամունք նոցա բաժանեալ 'ի
միմեանց ։

Յայնմ ժամանակի այր ոմն 'ի նոցունց իսկ
յորդւոցն Իսմայէլի՝ որում անունն էր Մահ-
մէտ, Թանկանգար ։ Որպէս 'ի հրամանէն Աս-
տուծոյ երեւեալ նոցա քարոզ՝ ճշմարտութեանն
ճանապարհ ։ զԱբրահամեանն ուսուցանէր նո-
ցա ճանաչել զԱստուած ։

Մանաւանդ զի՝ հմուտ և տեղեակ եւս էր
Մովսիսական պատմութեանն ։ Արդ՝ զի վերուստ
էր հրամանն, 'ի միոջէ հրամանէ ժողովէին ամե-
նեքեան 'ի միաբանութիւն աւրինացն ։ Իբրեւ թող-
եալ զունայնութեան պաշտամունսն՝ դառնային
առ Աստուած կենդանի՝ որ երեւեցաւ հաւրն
նոցա Աբրահամու ։

Արդ՝ աւրինադրէ զնոսա Մահմէտ, ոչ ու-
տել մեռելոտի, և ոչ ըմպել գինի, և ոչ խաւ-

սել սուտ, և ոչ խառնակիլ 'ի պոռնկութիւն։
Եւ ասէր, «Երդմամբ խոստացաւ Աստուած զերկիրն զայն Աբրահամու և զաւակի նորա յետ նորա մինչև յաւիտեան։

» Եւ կատարեաց որպէս խաւսեցաւ առ այնըմ ժամանակաւն մինչ սիրէրն զԻսրայէլ։ Իսկ արդ՝ դուք էք որդիք Աբրահամու, և կատարէ Աստուած զխոստումն Աբրահամու, և զաւակի նորա 'ի վերայ ձեր. այլ միայն սիրեցէք զԱստուածն Աբրահամու՝ և երթա՛յք կալարուք զերկիրն ձեր՝ զոր ետ Աստուած հաւր ձերում Աբրահամու, և ոչ կարէ ոք ընդդէմ ձեր կալ պատերազմաւ՝ զի Աստուած ընդ ձեզ է »։

Յայնժամ ամենեքեան ժողովեցան միաբան յԵւխւլայ մինչև ցՍուր՝ և յանդիման Եգիպտոսի, և գնացին յանապատէն Փառանու երկոտասան ցեղ՝ ըստ ցեղի տանց նահապետաց իւրեանց։ Եւ բաժանեցին մի հազար արանց՝ որ յորդւոցն Իսրայէլի 'ի ցեղսն իւրեանց, հազար այր մի 'ի ցեղ մի՝ առաջնորդել նոցա յերկիրն Երուսաղէմի։

Եւ չուեալք գնացին բանակք բանակք ըստ իւրաքանչիւր նահապետութեանց, Նաբէութ. Կեդար. Աբդիւղ. Մոսամբ. Մասա. Մասմայ. Իդումա. Մասէ. Քոդդատ. Թեման. Յետուր. Նափէս, և Կեդմայ։

Այս են ազգք Իսմայէլի. Եւ հասեալ յԱրաբովլթ Մովաբու 'ի սահմանս Ռուբէնի. զի բանակն Յունաց բանակեալ էին յԱրաբիա, և անկեալ 'ի վերայ նոցա՝ յանկարծակի հարին զնոսա 'ի սուր սուսերի, և փախստական արարին

զԹէոդոս՝ եղբայր կայսերն Երակղի, և դարձեալ բանակեցան յԱրաբիա ։

Եւ ամենայն մնացորդք որդւոցն Իսրայէլի ժողովեալ միաբանեցան ՚ի միասին, և եղեն զաւր մեծ ։ Եւ եղեւ յետ այնորիկ արձակեցին պատգամս առ Թագաւորն Յունաց՝ և ասեն այսպէս, « Հաւր մերում Աբրահամու ետ Աստուած զերկիրդ զայդ ՚ի կալուած ժառանգութեան՝ և զաւակի նորա յետ նորա ։ Եւ մեք եմք որդիք Աբրահամու, շատ լիցի քեզ ունել զերկիրդ մեր, ՚ի բաց թող խաղաղութեամբ և մեք ոչ եկեսցուք յերկիր քո. ապա թէ ոչ՝ տոկոսիւք պահանջեսցուք ՚ի քէն զկալեալն »։

Իսկ կայսրն ոչ առնոյր յանձն, և ըստ պատգամին պատշաճի ոչ առնէր նոցա պատասխանի, այլ ասէ « Իմ է երկիրս՝ և քո վիճակ ժառանգութեան անապատն, երթ գնա խաղաղութբ յերկիր քո »։

Եւ սկսաւ գունդս կազմել իբրեւ հռ, և ետ նոցա զաւրավար՝ զոմն մի ՚ի հաւատարիմ ներքինեաց իւրոց, և հրաման ետ երթալ նոցա յԱրաբիա, և պատուիրեաց չառնել պատերազմ ընդ նոսա, այլ զգուշանալ անձանց մինչեւ իւր այլ զաւրս գումարեալ արձակեսցէ յաւգնականութիւն նոցա ։

Իսկ նոցա հասեալ ՚ի Յորդանան՝ և անցին յԱրաբիա՝ և թողեալ զբանակս իւրեանց ՚ի գետեզերին՝ հետիոտս գնացին ՚ի վերայ բանակի նոցա ։ Իսկ նոցա զմասն ինչ ՚ի բանակէն դարանակալ արարեալ աստի և անտի, և կարգեալ ըզ բազմութիւն խորանացն շուրջ զբանակաւն ։

Եւ ածեալ զուղտերամակն մակաղեցին շուրջ զբանակաւն և զվրանաւքն, և կապեցին չուանաւք զոտս նոցա. այս է ամրութիւն բանակի նոցա:

Եւ սոքա յաւգնեալք 'ի ճանապարհին՝ ուր ուրեմն կարացին հատանել զամրութիւն բանակին, և սկսան սատակել զնոսա:

Յանկարծակի յարեան դարանակալքն 'ի տեղւոջէ իւրեանց և յարձակեցան 'ի վերայ նոցա, և անկեալ ահ տեառն 'ի վերայ զաւրացն Յունաց, և 'ի փախուստ դարձան առաջի նոցա. և ոչ գոյր նոցա փախուստ 'ի թանձրութենէ աւազոյն:

Զի թաղէին ոտքն մինչև 'ի սրունսն, և տագնապ մեծ յարեգականն ջերմութենէն, և սուր թշնամւոյն 'ի վերայ նոցա: Արդ՝ անկան ամենայն զաւրավարքն և կործանեցան: Եւ եղև թիւ անկելոցն աւելի քան զերկու հազար: Եւ սակաւք 'ի նոցանէ ապրեալքն փախստական անկանէին 'ի տեղի ապաստանի:

Եւ նոքա անցեալք ընդ Յորդանան՝ բանակեցան Երիքով: Յայնժամ անկաւ ահ նոցա 'ի վերայ բնակչաց երկրին. և հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն նոցա ամենեքեան: Յայնմ գիշերի և երուսաղէմացիքն փախուցեալք զտէրունեան խաչն, և զամենայն սպաս եկեղեցեացն Աստուծոյ՝ և արկեալ 'ի ծով նաւաւք ուղարկեցին 'ի պաղատն Կոստանդնուպաւլսի: Եւ ապա խնդրեալ նոցա երդումն 'ի նոցանէ՝ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն նոցա:

Իսկ թագաւորն Յունաց այլ ոչ ևս կարաց

գումարել զզաւրս իւր ընդդէմ նոցա ։ Եւ նա-
քա բաժանեցին զզաւրս իւրեանց յերկս մա-
սունս ։

Մասն մի յԵգիպտոս՝ որ երթեալ կալան
մինչեւ ցԱղեքսանդրիա ։ Եւ մասն մի 'ի հիւ-
սիսոյ կողմանէ , ընդդէմ Թագաւորութեան
Յունաց ։ Եւ յական թաւթափել կալան զվերջ-
նոյ ծովուն մինչեւ ցեզր գետոյն Եփրատայ . և
յայն կողմն գետոյն՝ զՍերհայ և զամենայն քա-
ղաքս միջագետաց ։ Եւ մասն մի յարեւելս 'ի
վերայ Թագաւորութեանն Պարսից ։

Եւ նուաճեցաւ Թագաւորութիւնն Պարսից
'ի ժամանակին յայնմիկ . և զաւրք նոցա բաժա-
նեալ յերկս մասունս . յայնժամ զաւրացն Իսմա-
յելի՝ որ էին գումարեալ 'ի կողմանս յարեւելից ,
երթեալ պաշարեցին զՏիզբոնն , զի անդ նստէր
Թագաւորն Պարսից ։

Եւ զաւր աշխարհին Մարաց գումարեալ 'ի
ձեռն զաւրավարին իւրեանց Ռոստոմայ ձռ. վա-
ւելոց՝ ժողովեցան և գնացին 'ի վերայ նոցա 'ի
պատերազմ . յայնժամ թողեալ զքաղաքն՝ անցին
յայնկոյս գետոյն Դգլաթայ ։ Եւ գնացին և ան-
ցին նոքա զգետաւն՝ և պնդեցան զհետ նոցա ,
և նոքա ոչ դադարեցին մինչեւ 'ի սահմանս իւ-
րեանց՝ 'ի գեւղն՝ որ կոչի Հերթիճան ։

Եւ սոքա պնդեալք զհետ նոցա՝ և չոքան
բանակեցան 'ի դաշտին ։ Էր անդ և Մուշեղ
Մամիկոնեան որդի Դաւթի՝ զաւրավարն Հայոց
երեք հազար սպառազինաւք . և Գրիգոր իշխա-
նըն Սիւնեաց տէրն՝ ռ. արամբ ։

Եւ եղեւ յարձակումն 'ի վերայ միմեանց . և

փախեան զաւրն Պարսից. առաջի նոցա, իսկ նոքա զհետ մտեալ հարին զնոսա 'ի սուր սուսերի իւրեանց՝ և մեռան ամենայն նախարարքն գլխաւորք. մեռաւ և զաւրավարն Արտաշէս. սպանին և զՄուշեղ երկու քեռորդւովքն. և զՊրրիգոր Սիւնեաց տէր միով որդւով։

Եւ այլքն զերծեալ գնացին փախստական յաշխարհն իւրեանց. և իբրև եկին հասին մնացորդք զաւրացն Պարսից Ատրպատական գումարեալ ժողովեցան 'ի մի վայր։ Եւ նստուցին իւրեանց զաւրավար՝ զԽոռոխազատ, և փութացեալ 'ի Տիզբոն՝ էառ զամենայն գանձս թագաւորութեանն, և զբնակիչս քաղաքացն և ըզթագաւորն իւրեանց։

Եւ փութացաւ հասուցանել Ատրպատական, և իբրև մեկնեալ հեռացան՝ յանկարծակի եհաս 'ի վերայ նոցա զաւրն Խամայէլի։ Եւ նոքա զարհուրեալ թողին զգանձս՝ և փախեան, և զբնակիչս քաղաքացին. փախեաւ և թագաւորն իւրեանց, և անկաւ 'ի զաւրն Հարաւոյ։

Իսկ նոցա առեալ զգանձն ամենայն դարձան 'ի Տիզբոնն, առին և զբնակիչսն քաղաքացն, և աւերեցին զամենայն երկիրն։

Յայնժամ կատարեալ երանելւոյն Երակլի զկեանս իւր բարւոք ծերութեամբ. և էին աւուրք իւրոյ թագաւորութեանն ամք Լ։

Երդմնեցուցանէ զորդի իւր զԿոստանդին՝ առնել (գթութիւն) 'ի վերայ ամենայն յանցաւորացն՝ զորս հրամայեալ էր առնել յաքսորն. և դարձուցանել զնոսա յիւրաքանչիւր տեղիս։ Երդմնեցուցանէ և վասն սպետի՝ ածել զնա և

զկին նորա և զորդիս նորա, և հաստատել 'ի կարգն առաջին: Եւ եթէ կամեսցի գնալ յաշխարհն իւր, երդուեալ եմ նմա. մի եղիցի սուտ երդումն իմ: Արձակեա զդա՝ և թող երթալ խաղաղութեամբ:

Մեռաւ Արկադոս, և թագաւորեաց որդի նորա Կոստանդին: Եւ ոչ ոք ընտրեցաւ զաւրավար յաշխարհին Հայոց. քանզի անմիաբան լեալ իշխանացն՝ մեկնեցան 'ի միմեանց:

Եւ ել զաւր ապականիչ յԱսորեստան կողմանէ ընդ ճանապարհս ձորոյ յաշխարհն Տարնոյ. առին զնա՝ և զԲզնունիս՝ և զԱղիովիտ: Եւ ճանապարհ կալեալ 'ի Բերկրոյ ձորն ընդ Որդսպոյ՝ և ընդ Գոգովիտ՝ թափեցան յԱյրարատ:

Եւ ոչ ոք կարաց 'ի զաւրացն Հայոց արկանել գոյժ 'ի Դուին աւան, բայց արք երեք յիշխանացն՝ որք երթային ժողովել զզաւրն ճակատական, Թէոդոս Վահեւունի. և Խաչեան Առաւեղեան. և Շապուհ Ամատունի:

Որք գնացեալ փախստական 'ի Դուին, և հասեալ 'ի կամուրջն Մեծամաւրի, 'ի բաց աւերեցին, և ինքեանք անցեալք գոյժ արկանել 'ի յաւանին: Եւ 'ի բերդն ժողովեցին զամենայն մարդիկ աշխարհին՝ որ եկեալ էին 'ի կութս այգեստանին:

Բայց Թէոդորոսն գնացեալ 'ի Նախճաւան քաղաք: Եւ հասեալ թշնամին Բուշոյն 'ի կամուրջն Մեծամաւրի ոչ կարաց անցանել, բայց ունէին առաջնորդ իւրեանց զՎարդիկ իշխան Մոգաց՝ որ կոչէր Ակնիկ:

Նա անցեալ ընդ կամուրջն Մեծամաւրի,

հարին ասպատակաւ զամենայն երկիրն , և ժողովեալ զաւար և զգերութիւն բազում յոյժ , և եկեալ բանակեցան 'ի յեզր Մայրւոյն Խոսրակերտի * ։

Եւ եղեւ յաւուրն հինգերորդի դիմեցին 'ի վերայ քաղաքին . մատնեցաւ քաղաքն 'ի ձեռն նոցա . քանզի արկին մուխ շուրջանակի , մերժեցին ծխովն և նետաձգութեամբն զպահապանս պարսպին , և կանգնեալ սանդուխս՝ ելին 'ի պարիսպն և անկեալ 'ի ներքս բացին զդուռն քաղաքին ։

Եւ դիմեալ 'ի ներքս զաւրքն Թշնամեացն սատակեցին սրով զբազմութիւն քաղաքին , և առեալ զաւար և զկապուտ քաղաքին՝ ելին և բանակեցան 'ի նմին բանակատեղն . որ աւր Ի̅ էր Տրէ ամսոյն՝ յաւուր ուրբաթի ։

Եւ դադարեալ աւուրս ինչ՝ ելին և գնային ընդ նոյն ճանապարհ՝ ընդ որ եկեալն էին ։ Եւ խաղաղացուցին զբազմութիւն գերւոյն լ̃ե հազար ոգի ։ Իսկ Հայոց Ռշտունեաց տէրն գարանիկ՝ եղեալ 'ի Իոդավիտ գաւառի՝ դիմէ 'ի վերայ նոցա սակաւուք ։

Եւ ոչ կարաց զդէմ ունել նոցա , փախստական լինէր առաջի նոցա . և նոքա զհետ մտեալ նոցա՝ սատակէին զբազումս 'ի նոցանէն . և ինքեանք չոքան անցին յԱսորեստան ։

Եւ եղեւ այս յամս Եզրի Կաթուղիկոսի ։ Իսկ 'ի ձեռն այնր պատերազմի 'ի կայսերէ հրաման հասեալ զաւրավարութեանն Թէոդորոսի

* Ի միւսում օրինակի " Խոսրովակերտի " ։

Ուշտունեաց տեառն՝ հանդերձ Պատրութեան պատուով։

Այս ամենայն լինի 'ի ձեռն Կաթուղիկոսի Ներսիսի՝ որ յաջորդեցաւ 'ի նմին ամի յաթոռ Կաթուղիկոսութեան՝ փոխանակ Եզրի Կաթուղիկոսի ։

Բայց յորժամ եկին յարեւելք որդիքն Խամայելի 'ի Սին անապատէն, ոչ եւ ընդ նոսա և Թագաւորն նոցա Ամռ, այլ ևբրեւ յաղթեցին պատերազմաւք վանեալ զերկոսին Թագաւորութիւնն՝ կալաւ յԵգիպտոսէ մինչեւ ցԼեառն մեծ Տորոս. և 'ի ծովէն արեւմտից մինչեւ ցՍարս, և Խուժաստան։ Ապա եկին արքունական բանակաւքն 'ի բուն սահմանս կալուածոցն Խամայելի։

Եւ հրամանն ետ արքայ ժողովել զնաւ՝ և ըզնաւորդս բազումս, և անցանել ընդ ծով 'ի հարաւակողմն, յարեւելս 'ի Պարսս. և 'ի Սագաստան, և 'ի Սընտ, և 'ի Սըրման, յաշխարհն Տուրան. և 'ի Մակուրան՝ մինչեւ 'ի սահմանս Հնդկաց։

Իսկ զաւրացն փութանակի պատրաստեալ՝ զհրամանսն կատարէին, և այրեցին զամենայն երկիրն, և առեալ զաւար և զկապուտ՝ դարձան անդրէն արշաւանս դնելով 'ի վերայ ծովուն մըկանանցն՝ հասանէին 'ի տեղիս իւրեանց։

Զայս լուաք յարանց գերելոց 'ի Խուժաստան Տաճկաստանէ, որոց ինքեանք իսկ ականատես եղեալ պատմեցին մեզ զայս բան։

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Վասն Հրէից և չար խորհրդոց նոցա:

ԱՍԱՑԻՑ և զՀրէիցն զապստամբողացն ընդ խորհուրդսն՝ որ սակաւ ժամանակս աւգնականութիւն գտեալ 'ի Հագարացւոցն, առին խորհուրդ շինել զտաճարն Սողոմոնի: Եւ գտեալ զտեղի՝ որ կոչի սրբութիւն սրբութեանց՝ շինեցին զնա խարսխով շինուածով տեղի աղաւթից իւրեանց: Եւ նախանձեալ ընդ նոսա Իսմայէլացւոցն՝ մերժեցին զնոսա 'ի տեղւոջէ յայնմանէ:

Եւ անուանեցին զնոյն աղաւթից իւրեանց, Նոքա յայլում տեղւոջ անդէն յատակս տաճարին շինեցին այլ տեղի աղաւթից իւրեանց: Եւ անդէն առաջի արկեալ զիւրեանց չարութեան խորհուրդ՝ լնուլ կամեցեալ զԵրուսաղէմ ծայր 'ի ծայրէ արեամբ ջնջել զամենայն քրիստոնեայսըն յԵրուսաղէմէ:

Արդ՝ այս ամս 'ի մեծամեծայն Իսմայէլի երթայր յերկրպագութիւն 'ի տեղի աղաւթից իւրեանց միայն, 'ի դիմի հարան նմա արք երեք Հրէայք 'ի գլխաւորաց նոցունց, որոց էին սպանեալ խոզս երկուս՝ և տարեալ եդեալ 'ի տեղի աղաւթիցն, և զարիւնն հեղեալ զորմովք և զյատակաւք տանն*:

---

* Ի լուսանց բնագրին գրեալ էր այսպէս. «Սէքէոս ժամանակակից ա̃ Իսմայէլեաց:

Եւ եղեւ իբրեւ եհաս զնոսա այրն՝ զտեղի էառ և խաւսեցաւ ընդ նոսա . « զի՞նչ խաւսեցաւ » և նոքա պատասխանեալ նմա զանց արարին զնովաւ , և գնացին ։

Եւ նա իսկոյն մտեալ 'ի ներքս կալ յաղաւթըս ետես զչարիս , և դարձաւ փութանակի՝ զի կալցի զարսն ։ Եւ իբրեւ ոչ եգիտ զնոսա՝ լուռ եղեւ և գնաց 'ի տեղի իւր . և ապա բազումք մտեալ տեսին զչարիսն , և գոյժ արկին քաղաքին ։

Եւ ուսուցին Հրէայքն իշխանին՝ թէ քրիստոնեայքն պղծեցին զտեղի աղաւթիցն . հրաման ետ իշխանն՝ և ժողովեցին զամենայն քրիստոնեայքն , և մինչ կամէին զնոսա սրով սատակել՝ եկն այրն և եկաց յանդիման ։ Ասէ , « Ընդէ՞ր հեղուք զայդչափ արիւն 'ի տարապարտուց ։ Հրամայեցէք ժողովել զամենայն Հրէայսդ , և ես ցուցից զմահապարտն » ։

Եւ եղեւ իբրեւ ժողովեցին զամենեսեան , և մտեալ 'ի մէջ նոցա՝ ծանեաւ զարսն զերկոսին՝ որ դիպեցան նմա ։ Եւ կալեալ զնոսա՝ դատեցան ահագին դատաստանաւք , մինչեւ յայտնեցին զխորհուրդն ։ Եւ զի իշխան նոցա էր 'ի Հրէից անտի , հրամայեաց սպանանել արս վեց զգլխաւորս խորհրդեանն . և այլոցն թոյլ ետ գնալ 'ի տեղի իւրեանց ։

ԳԼՈՒԽ ԼԲ.

Մեռանիլ Կոստանդնի դաւեալ 'ի մօրէն՝ և թագաւորել Երակլոնն որդւոյ երկրորդ կնոջն Երակլեայ. գալ 'ի Կոստանդնուպօլիս Վաղենտինի զօրավարի և նստուցանել թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի. պատերազմ Պարսից ընդ Իսմայէլացիսն և պարտիլ. դառնալ Վարազտիրոց Ասպետի յաքսորէ, և բազմաց. գալ Իսմայելացւոց յԱտրպատական և բաժանիլ յերիս. առնին զբերդն Արծափու արշաւեալքն 'ի գունդն սեփհական։

Եւ եղեւ 'ի մահուանն Երակլէ թագաւորեաց Կոստանդին որդի նորա, և կարգէ 'ի վերայ զաւրաց իւրոց զաւրավարս զՎաղենտինիանոսն, որ կոչէր Արշակունի։ Եւ հրամայեաց իւրոց երթալ յԱրեւելս։

Եւ սակաւ ինչ աւուրս թագաւորեալ Կոստանդին, դաւեալ 'ի Մարտինայ մաւրէ իւրմէ՝ 'ի կնոջէն Երակլի՝ մեռանէր։ Եւ թագաւորէ Երակլոս որդի Երակլեայ՝ որ 'ի Մարտինեայ Աւգոստեայ. քանզի Կոստանդին էր յառաջին կնոջէն։

(Եւ) Վաղենտինի գործեցեալ իրս՝ գնայ 'ի վերայ նորա զաւրու իւրով 'ի Կոստանդնուպաւլիս։

Եւ կալեալ զՄարտինէ կտրէ զլեզու նորա՝ և ապա սպանանէ զնա հանդերձ երկու որդւովքն նորա։ Եւ նստուցանէ թագաւոր զԿոստաս զորդի Կոստանդնի, և անուանէ յանուն հաւրն իւրոյ Կոստանդին։

Եւ ինքն գումարէ զզաւրսն. և գնայ ընդ Արեւելս։ Եւ եղեւ յառաջնում ամի Կոստանդ-

եայ Թագաւորին Յունաց ։ Եւ յամի տասնե-րորդի Յազկերտի արքային Պարսից՝ գումարե-ցան զաւրքն Պարսից ընդ Իսմայէլի կռ̅ արանց վառելոց սպառազինաց ։ Եւ Իսմայէլացւոցն ճա-կատեցան ընդդէմ նոցա խռ̅ արանց սուսերա-մերկաց, և բաղխեցին զմիմեանս պատերազմաւ 'ի Մարսըս գաւառի, մինչև յերիս աւուրս յերկարեալ պատերազմն. մինչև նուաղեալ եր-կուցունցն կողմանց հետևեակն մարտին ։

Յանկարծակի ազդ եղև զաւրացն Պարսից՝ եթէ եկն զաւր յաւգնականութիւն Իսմայելաց-ւոցն ։ Եւ փախեան զաւրն Պարսիցն 'ի բանա-կէն զգիշերն ամենայն, և մնացորդքն զաւրուն Իսմայէլի գնացին 'ի վերայ նոցա ընդ առաւաւ-տըն ։

Եւ ոչ զոք գտին 'ի բանակին. և ասպատակ սփռեալ ընդ ամենայն երեսս երկրի՝ հարին ըզ-մարդ և զանասուն սրով. և առեալ բերդս իբ̅՝ սատակեցին զամենայն կենդանի՝ որ 'ի նոսա ։

Բայց զահագին աղէտս հենին Իսմայէլի՝ որ բորբոքեալ հրդեհեալ զծով և զցամաք, ո՞վ կա-րիցէ պատմել ։ Բայց երանելին Դանիէլ կան-խաւ գուշակէ մարգարէութիւնն զայսպիսի նե-ղութեանն՝ որ եկն եհաս 'ի վերայ երկրի՝ որ չորս գազանաւք նշանակէ զչորս Թագաւորութիւնն՝ որ յառնելոցն էին 'ի վերայ երկրի ։

Եւ նախ առաջին զԱրևմտից Թագաւորու-թիւն զմարդացեալ գազանն, որ է Յունաց. և յայտ անուն է ։ Ասէ « Թափեցան վարսազաւթե-քըն՝ և ջնջեցաւ յերկրէ » ։ Զդիւական կռամո-լութեանն ասէ զջնջումն ։ Եւ եկաց իբրև 'ի

վերայ ամէն մարդոյ, և սիրտ մարդոյ տուաւ-
նմա »:

Եւ ահա գազանն երկրորդ նման արջոյ, և եկաց 'ի կողմն մի՝ յԱրեւելից կողմանէ: զՄառանականին ասէ զԹագաւորութիւն: «Եւ կողք երեք 'ի բերան ունելով»: զՊարսից՝ և զՄարաց՝ և զՊարթեւաց Թագաւորութիւնն:

Եւ յայտ անտի է՝ որ ասէին ցնա, «Արի կեր զմարմինս բազմաց»: Որպէս և եկեր իսկ ամենեցուն գիտելով:

«Իսկ գազանն երրորդ իբրեւ զինձ, և չորք Թեւք Թռչնոյ 'ի վերայ նորա՝ և չորք գլուխ գազանին»: զՀիւսիսային ասէ զԹագաւորութի՝ Գոգ՝ և Մագոգ, և երկու ընկերք նոցին՝ որոց տուաւ իշխանութիւն Թռչել զաւրութեամբ 'ի ժամանակի իւրում 'ի կողմանս Հիւսիսոյ:

«Իսկ գազանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի, և ժանիք նորա երկաթիք, և մագիլք նորա պղնձիք, ուտէր և մանրէր՝ և զմնացուածսն առ ոտն կոտորէր »:

Այս չորս յարուցեալ 'ի Հարաւոյ կողմանէ Խամայելեան Թագաւորութիւնն. որպէս հրեշտակապետն ասէր՝ եթէ «Գազանն չորրորդ Թագաւորութեանն կացցէ որ առաւել քան զամենայն Թագաւորութիւնս, և կերիցէ զամենայն երկիր »:

»Եւ Ժ եղջիւրք՝ Ժ Թագաւորք յարիցեն, և զկնի նորա յարիցէ այլ՝ որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն առաջինսն ». և որ 'ի կարգին է:

Եւ եղեւ յերկրորդում ամի Կոստանդի՝ Թոռին երանելւոյն Ներսէսի՝ խորհէր Վաղենտին

անտի 'ի միտս իւր ճարտարութեամբ խաբել ըզ Անկղիտոսն, և համբառնալ զինքն 'ի պատիւ թագաւորութեանն, որպէս զի պահեսցէ զինքն այնպէս առաւցէ զզաւրաւորութիւն։

Իսկ ծանրացոյց զլուծ ծառայութեան 'ի վերայ բնակչաց քաղաքին, և զայն երեք հազար սպառազէնս՝ զոր ընդ ինքն տարաւ, և զաւրս բազումս այլ միաբանեալ՝ իւր թիկունս հաստատէր։

Յայնժամ ժողովեցան այրք քաղաքին 'ի սուրբ եկեղեցին Աստուծոյ առ հայրապետն՝ և ծանուցանեն նմա բառնալ զծանրութիւնն ծառայութեանն, և առաքեցին առ Վաղենտին 'ի բաց բառնալ զծառայութի՟ զայն, և նա ոչ կամեցաւ լսել։

Իսկ անդ էր մի ոմն յիշխանացն՝ որում անունն էր Ստանինոս, ասէ ցՎաղենտին «Զի՞նչ է նոցա միաբանութիւնն այն և խորհուրդն. կամ զի՞ իսկ իշխեցին համարձակաբար արձակել առ քեզ զայսպիսի բանս. բայց եթէ հրամայեսցես ինձ՝ ես երթայց և քակեցից զմիաբանութիւն նոցա և զխորհուրդն։ Իսկ հալածեմ զնոսա իւրաքանչիւր տեղիս, զի կատարեսցին կամք քո»։ Իսկ ասէ «Երթ և արա որպէս ասացերդ»։ Իսկ նա յարուցեալ գնաց արամբք հազարաւք, և իբրև եմուտ յեկեղեցին, սկսաւ պատուհասել զգլխաւորսն գանիւ։ Յոտն եկաց հայրապետն, և ասէ. «Շատ ոչ է իրաւացի առնել 'ի տեղւոջս յայսմիկ այդպիսի ինչ»։ Իսկ յարձակեալ Ստանի՝ ած ապտակ 'ի ծնաւտ նորա, և ասէ «Երթ կա՛լ զտեղին քո»։ Յայնժամ խռովեալ ամբոխն՝ յարձակեցան 'ի վերայ նորա։

Եւ ըմբռնեալ զնա քարշեցին զոտանէ 'ի մէջ քաղաքին, և այրեցին հրով: Ազդ եղեւ Մազենտոխնի` և գողումն կալաւ զնա: Եւ անդէն վաղվաղակի հեղաւ ամբոխն 'ի վերայ նորա, և քարշեալ արտաքոյ տանցն` գլխատեցին, և տարեալ 'ի տեղին` ուր այրեցին զԱնտոնինա: Ի նըմին տեղւոջ այրեցին և զնա: Եւ զԿոստանդին հաստատեցին յաթոռ թագաւորութեանն: Եւ արարին զաւրավար զԹէոդորոս զոմն հաւատարիմ յիշխանացն Հայաստանեայց, յայնց` որ 'ի Յունաց կողմանէ:

Սա իբրեւ առ զաւրավարութիւնն` աղաչեաց զԹագաւորն` և խնդրեաց պարգեւս` առնել ազատութիւն այնոցիկ. զորս էր աքսորեալ Մաւրիկէ: Եւ մանաւանդ վասն տապետի` որդւոյ Սմբատայ Խոսրով Շում կոչեցելոյ:

Եւ քաղցրացոյց Աստուած զսիրտ Թագաւորին` և հրամայեաց ածել զնոսա 'ի քաղաքն Թագաւորական: Եւ ընկալաւ զնոսա իբրեւ զերեւելիս Թագաւորութեանն, և զորդի նորա առաջին Սպաթար զՍմբատ 'ի մէջ ամենայն Սպաթարացըն, և Կանդիտատ: Եւ անդէն կարգեաց 'ի կարգն առաջին յամին հինգերորդի Թագաւորութեան իւրում:

Նոյնպէս և զՎահանն Խուռխոռունի. և զայլ եւս. և արձակեաց 'ի Հայս այր ոմն իշխան` անուն Թումա. սա եկաց ոչ կամէր եղծանել զուխտն` որ 'ի մէջ կայսեր և իշխանին Արաբաց. միաբանեաց զամենայն իշխանսն ընդ ինքեամբ` և գնաց առ իշխանն Արաբաց` և խաւսեցաւ ընդ նմա 'ի խաղաղութիւն:

Եւ առ 'ի նմանէ ինչս բազումս՝ և խոստացաւ նմա երդմամբ, զի տացէ տանել զԹէոդորոս կապանաւք 'ի պաղատն, զի նա էր իշխան աշխարհիս Հայոց: Եւ դարձաւ եկն անդրէն 'ի զաւրս Հայոց: Եւ իբրեւ եկն յերկիրն Կոստէից, յանկարծակի յարձակեցան 'ի վերայ նորա, կալան զնա և կապեցին, և ետուն տանել յանդիման Թագաւորին:

Իսկ արքայ Կոստանդին իբրեւ լուաւ՝ խռովեցաւ յոյժ. զի ոչ էր 'ի հրամանէ նորա կապելն. և հրամայեաց լուծանել զնա 'ի կապանացն, և ընթեռնուլ զգիրս ամբաստանութեանն: Եւ ծանուցեալ զնենգութիւնն՝ հրամայեաց կոչել զառաջեաւ և ընկալաւ զնա սիրով, և նորին իշխանութեամբն պատուով: Եւ կարգեաց նմա ռոճիկ և ընդունելութիւն յարքունուստ:

Ապա հրամայէ կոչել զԹումաս զոմն, և ոչ հրամայեցաւ նմա մտանել յարքունիսն, այլ արտաքոյ քննութիւնն առնել, և արդարացուցին զԹէոդորոս Ռշտունեաց տէրն 'ի բանս իւր: Եւ եղեն իրաւունս 'ի վերայ նորա:

Իսկ զԹումաս անարգեալ 'ի բաց ընկեցին 'ի պատուոյն: Յայնժամ տեսին զմիմեանս ասպետ և Թէոդոս Ռշտունեաց տէրն, և հեղուին արտասուս 'ի վերայ պարանոցի իւրեանց՝ զի էին ընդակիցք միմեանց 'ի դրանն Խոսրովայ արքային Պարսից:

Բայց ասպետ ոչ կարաց նուաճիլ ընդ իշխանութեամբն Յունաց, այլ արկ 'ի միտս իւր նենգութիւն. և հրամանս խնդրեաց 'ի Թագաւորէն Կոստանդեայ՝ զի արձակեսցէ արս չորս յըն-

տանեաց իւրոց 'ի Հայս՝ տանել առ նա զինչս իւր ։

Եւ հրամայեաց Թագաւորն տալ նմա զհրամանն . իսկ նա այլակերպեալ զինքն՝ առ ընդ իւր արս երիս , և հասեալ 'ի ծովեզր՝ եցոյց զհրամանըն արքունի ։ Եւ 'ի նաւն և էանց ընդ ծովն , և հապճեպ գնացեալ 'ի նմանութիւն Թռչնոյ՝ եկն եհաս փութանակի 'ի Տայս՝ և ամրացաւ անդ . քանզի ընկալան զնա Տայեցիքն խնդութեամբ ։

Յայնմ ժամանակի ոչ սակաւ յուզմունք լինէին 'ի մէջ աշխարհիս Հայոց . քանզի փութանակի եկն եհաս հրամանն արքունի առ զաւրավարն Հայոց ունել զամենայն անցս ճանապարհացն , և յուզել յամրոց աշխարհին ։ Այլ ազդլինէր՝ եթէ եկն և ամրացաւ 'ի Հայս 'ի Տայս ։

Յայնժամ հրաման ետ զաւրավարն Յունաց Թէոդորոս հանդերձ իշխանաւքն զաւրուն՝ և նախարարաւքն Հայոց՝ արձակել զՆերսէս Կաթուղիկոս առ սպետ , և տանել նմա երդումն հաւատարմութեան՝ 'ի խնդրել նմա զիշխանութիւն աշխարհին , և ածել նմա զկին իւր՝ և զորդիսն ։

Եւ գնաց Կաթուղիկոսն , հաստատեաց առ նմա զերդումն , զի մի այլ ուրեք կալցի ճանապարհ . և դարձաւ եկն անդրէն ։ Եւ գրեցին նոքա առ Թագաւորն Կոստանդին տանել նմա ըստ երդմանն , զոր խոստացաւ , քանզի էր գրեալ սպետ առ Թագաւորն այսպէս ։ Եթէ ,

" Ծառայ քոյ եմ , և ոչ ուրեք երթամ 'ի ծառայութենէդ ձերմէ . բայց զի ասացին ցիս ոմանք՝ եթէ " Անդրէն երթալոց ես՝ ուստի եկի-

րըն »: Վասն այնորիկ զահի հարայ և փախեայ.
բայց եթէ արժանի համարիք՝ միամտութեամբ
վաստակիմ և կեամ, և մեռանիմ 'ի վերայ ձերոյ
աստուածպաշտութեանդ »:

Յայնժամ հրամայեաց Թագաւորն Կոստան-
դին առնել զնա Կորապաղատ, և տալ նմա պը-
տուկ պատուոյն, և զիշխանութիւն աշխարհին:
Եւ հրամայեաց արձակել զկին և զորդիսն մե-
ծաւ շքով, և ետ տանել զգահոյս արծաթեղէ-
նըս հանդերձ այլովք մեծամեծ ընծիւք:

Արդ՝ մինչդեռ գայր հրովարտակն և պատի-
ւքն առնել զնա Կորապաղատ, յանկարծակի ե-
հաս նմա հիւանդութիւն և մեռաւ. և բար-
ձին զմարմին նորա՝ և տարան Թաղեցին առ հաւ-
րըն իւրում 'ի Դարիւնս:

Եւ զորդի նորա զանդրանիկն՝ որում անունն
էր Սմբատ, կարգեաց արքայ 'ի պատիւ հաւր
իւրոյ, տուեալ նմա զիշխանութիւնն բնիկ տա-
նուտէրութեանն ասպետութեան, և արար ըզ-
նա Դրունդար զաւրաց իւրոց:

Ետ նմա կին 'ի տանէն Արշակունեաց, և
յիւրոց մերձաւորացն և արձակեաց 'ի բանակն
առ զաւրս իւր: Եւ յետ այսորիկ արձակեաց ըզ
Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն 'ի Հայս մեծաւ
պատուով, և ետ նմա զնոյն իշխանութիւն զաւ-
րավարութեան:

Եթէ կամիցին իշխանքն Հայոց, և եթէ ոչ
կամիցին. և եկն կարգեցաւ 'ի նոյն իշխանու-
թեանն: Եւ եղեւ 'ի գալ միւսում ամի եկն զաւ-
րըն Իսմայէլի յԱտրպատական, և բաժանեցան
յերիս:

Առաջ մի յԱյրարատ. և առաջ մի 'ի սեփհական գնդին կողմանն. և առաջ մի յԱղուանս։ Արդ՝ որք 'ի կողմանս սեփհական գնդին, արշաւեալ սփռեցան՝ և հարեալ զամենայն կողմանն զայնոսիկ սրով սուսերի, առին զաւար և զգերութիւն։

Եւ եկին ժողովեցան 'ի յԵրեւան՝ և մարտեան ընդ բերդին, և ոչ կարացին առնուլ։ Եկին 'ի Մրդասպու, և ոչ նմա ինչ կարացին առնել։ Գնացին անտի և բանակեցան յԱրծափ՝ հանդէպ բերդին առ Ջրովն։

Եւ սկսան պատերազմիլ ընդ բերդին, և բազում աւճիրս վնասուց գործեցին անդ 'ի բերդէն։ Արդ՝ էր նոցա 'ի Թիկանց կողմանէ, ել 'ի գլուխ անդր յԱսորենայ կողմանէ՝ որում Կախանակատուցն կոչեն։

Արդ՝ իջին ընդ այն առջ 'ի վայր բերդէն՝ եթալ խնդրել 'ի բերդէն Դարաւնից զաւր յաւգնականութիւն իւրեանց։ Եւ եա նոցա Սմբատ Բագրատունի որդի Վարազ Սահակայ՝ արս ռ։

Եւ գնացեալ 'ի գիշերի ելին 'ի բերդն և ոչ զգուշացան տեղւոյն. և դիտացին Իսմայելացիքն զտեղին, և գնացեալ 'ի նոյն հետին ելին 'ի բերդըն։ Եւ կալան զտեղին մինչեւ ցառաւաւտն։ Եւ արս Ժ պահապանս տեղւոյն ըմբռնեցին 'ի քուն, և սպանին։

ԳԼՈՒԽ ԼԳ.

Ազատել Տեառն զգերիսն՝ և խորտակել զԻսմայելացիսն. հարկանել զՏայս՝ զՎիրս՝ և զԱղուանս ափուեալսն յԱրաբաց. Նուաճառութիւն Իսմայելացւոց ընդ Յոյնս. երթալ Պատրիկոյ առ Մուաւիան իշխանն Իսմայելի՝ և հաշտութիւն ընդ Յոյնս. գործք Ներսիսի կաթուղիկոսի. վէճ հաւատոյ ընդ Հայոց. պատասխանի Հայոց առ Կոստանդին կայսրն:

Եւ եղեւ յամին երկրորդի Կոստանդնի, յամսեանն Հոռի՝ որ աւր իզ. էր ամսոյն. յաւուր կիւրակէի ընդ առաւաւտս՝ ճչեցին Իսմայելացիքն 'ի բերդին վերջոյ և առաջոյ, և հարին զնոսա սրով՝ սուսերի: Եւ բազումք զահավէժ լեալ սատակէին:

Եւ զկանայս և զմանկունս իջուցին 'ի բերդէն՝ կամէին սատակել, և ոչ գոյր թիւ գերւոյն, և անհամար պաճարացն բազում յոյժ: Եւ եղեւ 'ի Մաղխ առաւաւտուն՝ եկն եհաս 'ի վերայ նոցա զաւրավարն Հայոց, և եհար զնոսա անհուն կոտորածով:

Եւ էին նոքա երեք հազարք ընտիր սպառազէնս յամենայն զաւրացն Իսմայելի, և ոչ ոք զերծաւ 'ի նոցանէ. բայց սակաւ ճողոպրեալք հետեւակք երթեալ ամրացան 'ի Ճամբին:

Եւ ապրեցոյց տէր յաւուր յայնմիկ զբազմութիւն գերւոյն 'ի ձեռաց Իսմայելացւոցն. և զԻսմայէլ խորտակեաց կործանմամբ մեծաւ. և մեռան բ իշխանքն Իսմայելի Ութման և Ոգոմայ:

Եւ եղեւ յաղթութիւն մեծ զաւրավարին Հայոց, և ետ տանել զաւրավարն Հայոց զըն-

ծայս Կոստանդի 'ի պատերազմէն՝ զընտիր ընտիր երիվարացն Ճ ձի, զոր առեալ արքայի ուրախ եղեւ ինքն և ամենայն պաղատն, և արձակեաց անդրէն շնորհակալութիւն մեծ:

Իսկ այն զաւրն՝ որ 'ի կողմանս Արարատեան, եհար սրով մինչեւ 'ի կողմանս Տայոց՝ Վըրաց՝ և Աղուանից՝ առ զաւար և զգերութիւն: Ու եկին անցին 'ի Նախճաւան առ այն զաւր, որ մարտ եդեալ կաւէին ընդ բերդին Նախճաւանի: Բայց սակայն ոչ կարացին առնուլ զնա:

Առին զբերդն Խրամայ, և սատակէին զնոսա սրով, և զկանայս և զմանկունս գերի վարեցին:

Իսկ՝ որ 'ի կողմանս Պաղեստինացւոցն, հրամայեաց կազմել նաւատորմիղս բազում. և եմուտ 'ի նաւ, և կալաւ գործ պատերազմի ընդ Կոստանդնուպաւլիս. և ոչ յաջողեցաւ նմա նաւամարտութիւնն. քանզի ելին ընդդէմ նորա զաւրացն բազմութիւն նաւաւք. և կործանեցին զնոսա 'ի խորս ծովուն, և զբազումս վանեցին հրով. և զբազումս փախստական արարեալ հալածեցին:

Բայց սակայն զարհուրեցաւ արքայն Կոստանդին. լաւ համարեցաւ տալ սակ, և առնել հաշտութիւն պատգամաւորաւք, և փութացուցանէին Իսմայէլացիք զՅոյնս՝ զի կատարեսցեն ըզբան հաշտութեանն:

Իսկ Թագաւորն Յունաց Կոստանդին՝ քանզի մանուկ էր, ոչ իշխեաց կատարել առանց զաւրուն, և գրէ առ Պռոկոպ՝ զի երթիցէ ընդ նըմա 'ի Դամասկոս առ Մաւիաս իշխանն զաւրուն Իսմայէլի, և կատարեսցէ զպայման հաշտութե

ըստ զաւրուն կամացն ։

Որդ՝ իբրեւ ետես Պռոկղոս զհրամանն արքունի, եւ լուաւ բանս 'ի զաւրացն, գնաց ընդ հետ նոցա 'ի Դամասկոս առ Մուաւիաս իշխան զաւրուն Իսմայէլի. եւ յայտնեաց զչափ սակին եւ առաց զսահմանն՝ եւ առ զհաշտութիւնն եւ գնաց ։

Յայնմ ժամանակի արկ 'ի միտս իւր Կաթողիկոսն Հայոց Ներսէս շինել իւր բնակութիւն մերձ առ սուրբ եկեղեցեացն՝ որ 'ի Վաղարշապատ քաղաքին 'ի վերայ ճանապարհին՝ յորում առեն ընդ առաջ եղեւ Թագաւորն Տրդատ՝ սրբոյն Գրիգորի ։

Շինեաց անդ եւ եկեղեցի մի յանուն երկնաւոր զաւարթնոցն, որոց երեւեալ 'ի տեսլեան սրբոյն Գրիգորի բազմութիւն երկնաւոր զաւրացն, եւ շինեաց եկեղեցին բարձր շինուածովք եւ չքնաղ զարմանալեաւք, արժանի Աստուածային պատուոյն՝ որում նուիրեացն ։

Ած ջուր եւ եբեր զգետոյն եւ արկ 'ի գործ զամենայն վայրսն առապար, տնկեաց այգիս եւ ծառաստանս, եւ շուրջանակի պատուարեաց ընդ բնակութեամբն գեղեցկադիր յաւրինուածով բարձր պարսպաւ 'ի փառս Աստուծոյ ։

Այլ ոչ դադարեաց վիշապն այն ապստամբ, այլ թէ եւ աստուածամարտ լինել կամեցաւ յիւրոց խորամանկութենէ, այլ երկնէր յարուցանել հալածանս 'ի վերայ եկեղեցեացն Հայաստանեայց աշխարհին ։

Քանզի յամս Կոստանդինայ Թագաւորի Թոռնին Հերակլի, արկ 'ի գործ զխորամանկութիւն

իւրոյ չարութեանն. որբանեակս կալաւ զզաւրսըն, որ 'ի Յունաց աշխարհին:

Քանզի ոչ երբէք ընդունէին Հայք, զՀոռոմի հաղորդութիւն Մարմնոյ և Արեանն Տեառն: Եւ արդ՝ գրեն նոքա ամբաստանութիւն առ Թագաւորն Յունաց Կոստանդին. և Հայրապետըն՝ թէ «Իբրեւ զանաւրէնս համարեալ եմք յաշխարհիս յայսմիկ: Քանզի անարգանս համարին Քրիստոսի Աստուծոյ զժողովն Քաղկեդոնի և զտումարն Լեւոնի, և նզովեն զնոսա»: Յայնժամ հրաման ետ Թագաւորն Հայրապետաւն հանդերձ, և գրեն հրովարտակ առ Հայս, զի միաբանութիւն հաւատոյ արասցեն ընդ Հոռոմի զի մի խոտեսցեն զժողովն և զտումարն զայն:

Եւ էր անդ այր մի 'ի Բագրաւան գեղջէ՝ որ էր ուսեալ զարուեստ փիլիսոփայութեան, և անուն նորա Գաւիթ: Զնա հրամայեաց արձակել 'ի Հայս՝ զի երթեալ 'ի բաց հատցեն զհակառակութիւնն:

Եւ ժողովեցան ամենայն Եպիսկոպոսունքն և նախարարքն Հայոց 'ի Դուին, առ Քրիստոսասէր Կաթուղիկոսն Ներսէս և առ բարեպաշտ զաւրավարն Հայոց Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրըն: Եւ տեսին զհրամանս Թագաւորին, և լըւան զբանս փիլիսոփային՝ որ ուսուցանէր զԵրրորդութիւնն բաժանմամբ ըստ տումարին Լեւոնի:

Եւ իբրեւ լուան՝ չառին յանձն փոխել զՃըշմարիտ վարդապետութիւնն սրբոյն Գրիգորի՝ ըստ տումարին Լեւոնի:

Հաճոյ թուեցաւ ամենեցուն առնել թըղթոյն պատասխանի:

Պատճէն պատասխանի թղթոյն եկելոյ 'ի Հայս 'ի Հռոմայ թագաւորէն Կոստանդիանոսի, զոր գրեցին Հայոց եպիսկոպոսունքն՝ և Կաթուղիկոսն Ներսէս հանդերձ նախարարաւքն և զաւրավարօքն Թէոդորոսիւ Ռշտունեաց տեառն։

ՃՇՄԱՐԻՏ ԵՒ ՈՒՂՂԱԴԱՒԱՆ

ՆԱՄԱԿ ՆԻԿԻԱԿԱՆ

Աղաչեմ զքեզ, ընթերցիր՝ որ զՔրիստոնէական հաւատն ունիս Աստուածասէր։

ՅՈԳԻՒՐՆԿԱԼ Մարգարէիցն և յԱռաքելոցն Քրիստոսի ունիմք զպատուէր՝ առնել աղաւթս խնդրուածովք 'ի վերայ Աստուածասէր թագաւորութեանդ և ամենայն իշխանացն՝ և զաւրաց, և բոլորովին ամենայն Աստուածապահ պալատաց, յոր սէրն Աստուծոյ հանգուցեալ է, և շնորհք Աստուածային պարգեւացն յայտնի են 'ի վերայ ձեր։

Զի ահա թագաւորութիւն մեծ և հզաւր քան զամենայն թագաւորութիւնս, զոր ոչ ձեռին մարդկան, այլ Աստուծոյ աջոյն պատկերաւ, զոր ոչ ոք կարասցէ փոխանորդել՝ բայց Քրիստոսի թագաւորութիւն “Այնպէս և Քահանայապետութիւն սուրբ՝ շնորհիւն Աստուծոյ”։

Նախարարք և զաւրք Քրիստոսասէրք՝ և մեր պանծացեալ 'ի լոյս աստուածասէր թագաւորութեանդ՝ անշարժ մնացաք 'ի մէջ չար և անաւրէն թագաւորացն Պարսից։

Զի յորժամ բարձին զԹագաւորութիւնն՝ և կորուսին զամենայն զաւրս աշխարհին Հայաստանեայց, և 'ի գերութիւն վարեցին զարս և զկանայս։ Իսկ 'ի մնացելոցն վերայ սուր եդեալ և շողացուցեալ՝ ջանացաք դարձուցանել 'ի մոլորութիւն, այլ ոչ կարացին շարժել, նաև «Ամաչեցին ևս անաւրէնք յունայնութե̃ իւրեանց»։

Մինչև հրաման տալ Կաւատայ Արքայի և որդւոյ նորին Խոսրովու՝ եթէ «Իւրաքանչիւր ոք զիւր հաւատս կալցէ, և զՀայս նեղեալ ոք մի իշխեսցէ, ամենեքին մեր ծառայք են մարմնով. իսկ վասն հոգւոյն, որ զհոգիսն դատէ՝ նա գիտէ»։

Ապա դարձեալ Խոսրով Որմզդի՝ յետ գերութեանն Երուսաղէմի. հրաման ետ ամենայն Եպիսկոպոսաց կողմանցն Արեւելից և Ասորեստանի ժողովել 'ի դուռն արքունի՝ և ասէ, «Լսեմ եթէ երկու կողմանք են քրիստոնէիցն, և մին զմիւսն նզովէ. զի՞նչ համարին իրաւացի։ Արդ՝ միաբանութեամբ ժողովեսցին 'ի դուռն արքունի, զի զուղիղն հաստատեսցեն և զԹիւրն մերժեսցեն»։

Եւ ժողովեցան ամենայն Եպիսկոպոսունք՝ և Երիցունք՝ և ամենայն հաւատացեալք կողմանցն այնոցիկ, և կացոյց 'ի վերայ նոցա ոստիկան զՍմբատ Բագրատունի զանուանեալն Խոսրովայ Շընումն. և զբժշկապետն արքունի։

Եւ անդ էր 'ի գերութեանն և Զաքարիաս հայրապետն Երուսաղէմի՝ և այլ բազում իմաստասէրք, զորս գերեալ էր Աղեքսանդրացւոց քաղաքէն՝ որոց հրաման ետ արքայ Խոսրով առ-

դաւրութեամբ ՚ի վերայ հասանել, և զճշմարիտն ծանուցանել արքայի ։

Եւ ժողովեցան ամենեքեան ՚ի դահլիճն արքունի՝ և եղեւ աղաղակ. քանզի էին ոմանք ուղղափառ հաւատով՝ գրով և կնքով հին Թագաւորացն ։ Եւ այլք Նեստորականք, և այլ բազում խառնիճաղանճ ժողովրդոց ։ Նաեւ Հայրապետն իսկ յառաջ մատուցեալ ասէր, «Մի՛ կոչեսցի Աստուած այրն այն ». և ծանուցին զբանս Թագաւորին ։

Պատասխանի ետ Թագաւորն և ասէ, «Որ հրամանաւ եկն նա ՚ի տեղին յայն. արդ դանալից լիցի և գնասցէ ». Նոյնպէս և այլ բազմութիւն աղանդոց հրամայեաց հանել յատենէն. բայց միայն զՆիկիականն, և զԿոստանդնուպաւլսին, և զԵփեսոսին, և զՔաղկեդոնին հրամայեաց քըննել ։

Դիպեցան անդ արք երկու Եպիսկոպոս յաշխարհէն Հայոց արք հաւատարիմք, զոր վասն բանութեան աշխարհին էին արձակեալ, զի ծանուսցեն Թագաւորին. Կումիտաս Ամփկոնէից եպիսկոպոս. և Մատթէոս Ամատունեաց ։ Ունէին պատրաստական անդ ընդ ինքեանս զգիր սրբոյն Գրիգորի ։

Եւ հրամայեաց Թագաւորն հարցանել՝ եթէ «Յորո՞ց Թագաւորաց ժամանակս եղեն ժողովքըդ այդոքիկ »։ Եւ նոքա ասացին՝ եթէ. «Նիկիոյ ժողովն առ Կոստանդիանոսիւ եղեւ. իսկ Կոստանդնուպաւլսին առ Թէոդոսիւ մեծիւ. և Եփեսոսին առ փոքր Թէոդոսիւ. և Քաղկեդոնին առ Մարկիանոսիւ ։

Պատասխանի ետ Թագաւորն՝ և ասէ, «Երից
Թագաւորաց հրամանքն ճշմարիտ թուին լինել
քան միոյն» Եւ 'ի վերայ հասեալ Թագաւորն և
վասն 'Նեստորի՝ թէ ո՞, կամ ո՞ւստի, և կամ յու-
րո՞ւմ ժողովի, և թէ զի՞նչ խաւսեցաւ»:

Եւ հրամայեաց զՆեստորեանքն հանել յա-
տենէն անտի արտաքս, նոյնպէս և վասն Քաղ-
կեդոնի ժողովոյն եհարց՝ եթէ «Ե՞րն գլխաւորք»
և ծանուցին նմա զամենայն:

Եւ ասացին՝ եթէ ինքեանք իսկ 'ի Նիկիայ՝ և
Կոստանդնուպաւլսի Թագաւորքն՝ Կոստանդիա-
նոս՝ և Թէոդոս մեծն: Իսկ Եփեսոս՝ Կիւրեղ
Աղէքսանդրու եպիսկոպոսն« և 'ի Քաղկեդոնի՝
Թէոդորետոս եպիսկոպոսն՝ որ զՆեստորին խոր-
հէր»:

Էր անդ անուանեալ Կաթուղիկոսն, և այլ
եպիսկոպոսունք յԱսորեստանէ՝ և յԱրուաստա-
նէ, և 'ի Խուժաստանէ, և յայլոց աշխարհաց.
վասն որոյ հրաման ետ արքայ Խոսրով քանդել
զամենեցունց նոցա զեկեղեցիսն՝ և որով սատա-
կել զնոսա՝ թէ ո՛չ դարձցին 'ի մոլորութենէն և
ելանիցեն յարքայական պաղատայն:

Իսկ որք զՔաղկեդոնին և զԼևոնաց և զԱղուա-
նից Կաթուղիկոսն, և այլ բազում եպիսկոպո-
սունք 'ի Յունաց կողմանէ, և իշխանք՝ որք ե-
կեալ էին 'ի ծառայութիւն Պարսից Թագաւո-
րին, որով և չքմայքարն իսկ հրամայեաց տալ.
բայց խնդրեաց յետոկար 'ի կողմանցն երկոցունց:

Զնիկիայն՝ որ առ Կոստանդիանոսիւ. և զԿոս-
տանդնուպաւլսին՝ որ առ մեծն Թէոդոսիւ. և
զԵփեսոսին՝ որ առ փոքր Թէոդոսիւ. և զՔաղ-

կեդոնին որ առ Մարկիանոսիւ ։ Եւ զամենայնն քննել և 'ի վերայ հաստատել ։

Եւ իբրեւ ծանեաւ զամենայն հաւաստեաւ, և ճշմարտութեամբ 'ի վերայ եհաս՝ եհարց ցը-նոսա և ասէ, "Նոքա երեքին ընդէ՞ր ոչ ասացին երկուս բնութիւնս՝ բաժանմամբ, որպէս զու-սայս. յայտ է եթէ պարտ է և զմեզ յերկուս բաժանել և երկուս ասել Թագաւորս՝ և ո՛չ մի ։ Զի և ես յերկուց բնութեանց եմ, թէպէտ 'ի հաւրէ և 'ի մաւրէ. թէպէտ 'ի հոգւոյ և 'ի մարմնոյ ։

» Բայց Աստուածութիւնն թէ յամենայն տեղ-ւոջ ո՛չ է, և զի՛նչ կամի՝ զամենայն լինել կամ առնել ո՛չ կարէ, Աստուածութիւնն զի՞նչ է »։ Ապա հրամայեաց հարցանել զԶաքարիաս Հայ-րապետն Երուսաղէմի. և զիմաստասէրն՝ որ յԱ-ղէքսանդրացւոց քաղաքէն, զի զարդարն ասաս-ցեն երդմամբ ։

Եւ նոցա պատասխանի տուեալ ասեն, "Ե-թէ ո՛չ էաք մեք խոտորնակս գնացեալ առ Աս-տուծոյ, և ո՛չ նա բարկութեամբ խոտորնակս գը-նացեալ էր առ մեզ, բայց արդ՝ երկուցեալ յԱստուծոյ առաջի ձեր զճշմարիտն ասեմք »։

« Հաւատ ճշմարիտ այն է՝ զոր 'ի Նիկիայն ասացին առ երանելւոյն Կոստանդիանոսիւ ։ Եւ նմին միաբան Կոստանդնուպաւլսին, և Եփեսո-սին. և նոցին միաբան Հայոց հաւատն ճշմար-տութեամբ, իսկ Քաղկեդոնի ասացեալն ո՛չ է միաբան նոցին, որպէս ձեր բարերարութիւնդ ծանեաւ »։

Եւ հրաման տուեալ Թագաւորն խնդիր առ-

նել 'ի գանձս տեղւոյն, և գտին գրեալ զվէ-կիայն հաւատոյ ճշմարիտ. և 'ի վերայ հաստեալ ըստ միաբանութեան հաւատոյ աշխարհիս Հայոց, որ էր կնքեալ մատանեաւ Կաւատայ արքայի՝ և որդւոյ նորա Խոսրովու:

Յորոյ վերայ հրաման ետ արքայ Խոսրով՝ եթէ ամենայն քրիստոնեայք՝ որ ընդ իմով իշխանութեամբ են, հաւատ զՀայոց կալցեն: Եւ որք միաբանին ընդ Հայոց հաւատոյն 'ի կողմանս Ասորեստանեայց, Կամիշով Մետրապալիտ, և այլք տասն Եպիսկոպոսք. և Աստուածասէր Թագուհին Շիրին. և քաջն Սմբատ. և բժշկապետըն մեծ:

Իսկ զպատճէն ուղիղ խոստովանութեան արքայ Խոսրով հրամայեաց կնքել իւրով մատանեաւն և տալ 'ի գանձս արքունի:

Իսկ արդ՝ զի եհան զմեզ Աստուած 'ի ծառայութենէ խաւարային իշխանութեանն՝ և արժանի արար երկնաքաղաքացի Թագաւորութեանդ. ո՞րչափ եւս առաւել պարտիմք խնդրել 'ի Քրիստոսէ Աստուծոյ վասն բարեպաշտ և աստուածասէր Թագաւորութեանդ անշարժ մնալ մինչև յաւիտեանն, իբրև զաւուրս երկնից 'ի վերայ երկրի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ, տիրելով ամենայն տիեզերաց՝ ծովու և ցամաքի:

Որ Թէպէտ և մարմնով էք 'ի մարդկային յազգէ, այլ ունիք զտեղիք Աստուածային աթոռոյն. և լոյս փառաց Աստուածասէր Թագաւորութեանդ ցցեալ ունի զաւ 'ի ներքոյ ամենայն, պսակեալըդ յերկնուստ. պարծանքդ ամենայն քրիստոնէից զաւրութեամբ Աստուածային Խաչին նշա-

նաւն . Նմանեալդ աստուածասէր աստուածա-
պաշտ աստուածաշնորհ քաջ և յաղթող փրկու-
թենագործ երջանիկն Երակլէ հայրն քո՝ որ փրր-
կեացն զամենայն երկիր ՚ի դառն դահճէն ։

Եւ այժմ զնոյն շնորհեսցէ Քրիստոս Աստ-
ուած ՚ի ձեռն բարեպաշտութեան քո , և որ
վասն միաբանութեան հաւատոյ խնդիր հրամայ-
եալ էր առնել , և զգիր բարեպաշտութե̃ խոս-
տովանութեան արձակեալ էր առ մեզ անար-
ժան ծառայսս՝ զոր իբրեւ տեսաք՝ երկրպագու-
թիւն մատուցաք , և մեծաւ խնդութեամբ փա-
ռաւորեցաք զՔրիստոս , և աւրհնեցաք զբարե-
բարութիւնն ։

Եւ արդ՝ այսպէս ուսաք զհաւատոցն ճշմար-
տութիւն ։ Յովհաննէս աւետարանիչն ասէ ,
« Ի սկզբանէ էր բանն , և բանն էր առ Աստ-
ուած , և Աստուած էր բանն » ։ Եւ նոյն դարձ-
եալ ՚ի կաթուղիկէին իւրում ասէ , « Որ էրն ՚ի
սկզբանէ՝ զորմէ լուաքն՝ որում ականատես իսկ
եղաք , ընդ որ հայեցաք , և ձեռք մեր շաւշա-
փեցին ՚ի վերայ բանին կենաց ։ Ահա մարմին ե-
ղեւ բանն , և կեանքն յայտնեցան , և տեսաք ,
և վկայեմք և պատմեմք ձեզ զյաւիտենական կե-
նացն՝ որ էր առ հայր . և երեւեցաւ մեզ » ։

Եւ նոյն Յովհաննէս ասէ յաւետարանին՝ թէ
« Զաստուած ուրուք չէ՛ք տեսեալ » ։ Եւ Պաւ-
ղոս ասէ , « Զոր ոչ ոք ետես ՚ի մարդկանէ . և
ոչ տեսանել կարող է » ։ Իսկ զիա՞րդ ասէ « Ակա-
նատես իսկ եղաք » ։ Եւ եթէ , « Ընդ որ հայե-
ցաք և ձեռք մեր շաւշափեցին ՚ի վերայ բանին
կենաց » ։ Եւ եթէ , « Որ էրն առ հայր՝ և ե-

ընկեցաւ մեզ»:

Այն կարի ահագին, որպէս պարտ իսկ է՝ ըստ Աստուածութեանն. և այս կարի խոնարհագոյն և մարդասիրաբար՝ ըստ մարդկային բնութեանս: Բայց յայտ իսկ է, զի զմարմնանալն Աստուծոյ պատմէ. որպէս տէրունականն պատմէ բան՝ եթէ, «Որ ետես զիս՝ ետեսն զՀայր»:

Զի՞ ասաց որպէս զմի, և ոչ զմեզ որպէս զերկուս. անդ զԱստուածութենէն միայն ասէ, «Որ միայն ունի զանմահութիւն բնակեալ ՚ի լոյս անհեղ և անմատոյց»: Իսկ արդ զմարդկութենէն և զԱստուածութենէն զի անտեսանելին ոչ երեւէր, այլ ՚ի տեսանելումն տեսանէրն զանտեսանելին. զի ՚ի տեսանելումն հայրենի բնութեանն Աստուածային, և մայրենի բնութիւնն մարդկային: Զի հայրենի բնութիւնն ՚ի մարդկային բնութիւն միացաւ անփոփոխելի միութեամբ:

Եւ ծնաւ մի տեսակ՝ Աստուած և մարդ, որպէս Ճրագ Տարօնացին պատմէ, «Մի է (ասէ) Աստուած, և մի միջնորդ Աստուծոյ և մարդկան»: Իսկ միջնորդն միոյ ուրուք ոչ է. զի յերկոցունցն զմիութիւնն. որպէս յԱբրահամէ և ՚ի Սառայէ Իսահակ ծնեալ միաբանութեամբ: Այսպէս և Քրիստոս ՚ի Հոգւոյն սրբոյ և ՚ի Մարիամայ ծնեալ մի բնութիւն՝ անզանգ և անշըփոթ միութեամբ. անճառ ըստ Աստուծոյ ՚ի հաւրէ, և զի ոչ լուծաւ կուսութիւնն:

Արդ՝ մի է տէր Յիսուս Քրիստոս Աստուած և մարդ. կեանք կախեալ զփայտէ առաջի աչաց՝ ըստ Նախամարգարէին ձայնի, որոյ վիրաւքն բը-

ժըշկեցաք ամենեքեան ։ Այսպէս և երանելին Յովհաննէս զմիաւորութիւն պատմէ 'ի Կաթուղիկէին իւրում՝ ասելովն, « Սա է՝ որ եկն ջրով և հոգւով և արեամբն Յիսուս Քրիստոս ոչ ջըրով միայն՝ այլ արեամբ և ջրով. և հոգին է՝ որ վկայէ, զի հոգին իսկ է ճշմարտութիւն ։ Սոքա երեքին են՝ որ վկայեն. հոգին՝ և ջուրն՝ և արիւնն ։ Եւ երեքին մի են ։ Եթէ զմարդկան ինչ զվկայութիւն ընդունիմք ապաքէն Աստուծոյ զվկայութիւն մեծ է՝ զոր վկայեաց 'ի վերայ որդւոյ իւրոյ՝ եթէ, դա է որդի իմ սիրելի՝ ընդ որ հաճեցայ. դմա լուարուք »։

Եւ ոչ բաժանեաց յերկուս բնութիւնս. և յերկուս անձինս, և յերկուս միտս. այլ դայն և դմայն ասելով՝ զմիութիւնն յայտ արարեալ ։ Որպէս և սոյն իսկ աւետարանիչն յայտնէ ասելովըն՝ եթէ « Հոգին և ջուրն և արիւնն, և երեքին մի են »։ Եւ 'ի միւսումն վայրի ասէ, « Եւ արիւնն Յիսուսի որդւոյ Նորա սրբէ զմեզ յամենայն մեղաց »։ Ահա որդի Աստուծոյ է Յիսուս Քրիստոս. և որդի մարդոյ. և երկոքինն 'ի միասին մի բնութիւն ։

Արդ՝ զի անմարմին և անմահ է Աստուածութիւնն, ամենեցուն յայտնի է. բայց այն առաւել զարմացմամբ և բարերարութբ լի, ըսքանչելիք և յոյժ մարդասիրութեան նշանակ ։

Զի անմարմինն մարմնանայր, և անտեսանելին տեսանիւր, անշաւշափելին շաւշափիւր, անժամանակն սկսանիւր, որդին Աստուծոյ որդի մարդոյ լինէր, և զմարդկութիւն իւր խառնէր 'ի Թիւ Աստուածութեանն իւրում ։

Արդ՝ զխոնարհեալն մահու չափ և մահու խա-

չի՝ առաքեալն Աստուծոյ ասէ՝ եթէ « Մինչ թըշ-
նամիքն էաք, հաշտեցաք ընդ Աստուծոյ մահ-
ուամբ որդւոյ նորա »:

Եւ դարձեալ ասէ, « Որ յիւր որդին ոչ խնա-
յեաց, այլ վասն մեր ամենեցուն մատնեաց զը-
նա »: Եւ դարձեալ, « Եթէ էր ծանուցեալ՝ ոչ
արդեաւք զտէրն փառաց 'ի խաչ հանէին »:

Եւ դարձեալ՝ եթէ « Աստուած զորդին իւր
առաքեաց 'ի նմանութիւն մարմնոյ մեղաց՝ և
վասն մեղաց (աշխարհի)․ և դատապարտեաց
զմեղս 'ի մարմնի անդ »: Զինչ իցէ դատապարտ-
եացն․ այն է զի խափանեաց զայն՝ որ զիշխանու-
թիւն մահուն ունէր, այսինքն զսատանայ:

Իսկ զինչ և առ մշակս այգւոյն առիցէ տէրն՝
եթէ « Իբրեւ մերձեցաւ ժամանակ պտղոյն, ա-
ռաքեաց զծառայս իւր առնուլ զպտուղ նորա․
և կալեալ մշակացն զծառայս նորա՝ զոմանս տան-
ջեցին, զոմանս քարկոծեցին, զոմանս սպանին․
յետոյ առաքեաց զորդի իւր՝ ասէ․ Թերեւս ա-
մաչեսցեն յորդւոյ աստի իմմէ: Իսկ մշակքն իբ-
րեւ տեսին զորդին՝ ասեն, սա է ժառանգն, ե-
կայք սպանցուք զսա․ և մեր եղիցի ժառանգու-
թիւնն: Եւ հանեալ զնա արտաքոյ այգւոյն ըս-
պանին »:

Արդ՝ ոչ միայն բանն է որդի Աստուծոյ, այլ
և բանն և մարմինն․ և մարմին բանին 'ի միա-
սին․ զի թէպէտ և մարդ է մարմինն, այլ և
Աստուած է: Արդ որք 'ի սկզբանէ ականատեսք
և սպասաւորք եղեն բանին՝ աշակերտաց իւրոց
յայտնապէս ուսուցին: Եւ նոքա դարձեալ իւր-
եանց աշակերտաց զնոյն աւանդեցին: Եւ դարձ-

եալ զնոյն աւանդութիւն դրով հաստատեցին ։

Եւ բազումք յառաքելոցն ընկալան զձեռնադրութիւն եպիսկոպոսութեան. որպէս ըզ Յուստիանոս, և զԱնանկլիտոս, և զԿղէմենտոս 'ի Հռոմ։ Եւ զԱնանիաս յԱղեքսանդրիա ։ Եւ զՇմաւոն Կղէովպեանց յԵրուսաղէմ։ Եւ զԴիոնէսիոս Արիսպագացի յԱթէնս ։ Եւ ըզ միւս Դիոնէսիոս 'ի Կորնթոս ։ Եւ զմիւս Տիմոթէոս յԵփեսոս ։ Եւ զՏիտոս 'ի Կրետէս ։ Եւ զՊաւղիկարպոս 'ի Զմիւռնիա Ասիացւոց ։ Եւ զԵւոդիա՝ որ է Պետրոս Անտիոք ։ Եւ Երենիոս Գալիլեացի աշակերտ Պաւղիկարպոսի յեկեղեցւոյն Լաւոդիկեցւոց ։

Եւ այլ ևս անթիւ բազմութիւն սքանչելի եպիսկոպոսաց՝ և քահանայից՝ և հոգեկիր ճարտասանից՝ փիլիսոփայից՝ և սքանչելի մանկանց եկեղեցւոյ, որք զճշմարիտ հաւատս եկեղեցւոյ ըստ առաքելական ձայնին դրով դրոշմեցին յիւրաքանչիւր յեկեղեցիս ։

Յայտնի 'ի Նիկիական ժողովոյն է, զի և նոքա լիով էին ամենեքին աշակերտք՝ որք յառաքելոցն ընկալան՝ և 'ի Նիկիա զնոյն հաստատեցին ։ Քանզի ասացին զօրդւոյ՝ եթէ « Նոյն բընութիւն Հաւր, որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս և 'ի վերայ երկրի. որ յաղագս մեր մարդացաւ՝ և յաղագս մերոյ փրկութեան » ։

Այսպէս և սուրբն Գրիգոր յառաջնոյն ասեալ՝ մեզ վարդապետեաց՝ եթէ « Որ 'ի մարմինն հաւատացին՝ ծանոյց նոցա զԱստուածութիւնն իւր. և որք 'ի մարմնոյն գթեցին՝ ուրացան զբընութիւն նորա ։ Քանզի մարմնացաւ 'ի մի բը-

նութիւն. և խառնեաց միացոյց զմարդկութիւն ընդ իւրում Աստուածութեանն՝ զանմահն ընդ մեռելոտւոյս*, զի զամենայն մարդիկ անքակ արասցէ յանմահ Աստուածութենէ իւրմէ»:

Որդ՝ ունիմք մեք հաւատս՝ ոչ 'ի նորագունից սահմանեալ, այլ որպէս ընկալաք մեք 'ի սբ̃ առաքելոցն 'ի ձեռն հայրապետին մերոյ սրբոյն Գրիգորի վարդապետելով զՏրդատ արքայ, և զիշխանն Հայոց աշխարհին, գոգցես եթէ՝ Ն. ամաւք յառաջ քան զԿոստանդիանոս:

Նաեւ սուրբն Ղեւոնդ մեծ արքեպիսկոպոսն Կեսարու՝ ուր սնեալ և ուսեալ էր սուրբն Գրիգորիոս. որ և ձեռնադրեացն իսկ զնա 'ի քահանայապետութիւն, և նա զնոյն հաստատեաց զաւանդութիւն:

Երկրորդ անգամ դարձեալ 'ի Նիկիայն ժողովեցան սուրբ և ճշմարիտ հարքն հրամանաւ աստուածասէր Թագաւորին Կոստանդիանոսի, և 'ի բաց եբարձ զամբարիշտ ազանդոյն մոլեգնութիւնն, և սերմանեցին հաւատս ճշմարիտս ընդ ամենայն տիեզերս:

Ուստի և մերն հանդիպեալ անդ սուրբն Արիստակէս որդի սրբոյն Գրիգորի՝ որ ընկալաւ զհրամանս հաւատոյ 'ի սուրբ ժողովոյն և 'ի մեծ Թագաւորէն Կոստանդիանոսէ, բերեալ մատոյց առաջի Քրիստոսասէր Թագաւորին Տրդատայ՝ և սուրբ քահանայապետին Գրիգորի հանդերձ հրամանաւք երջանիկն Կոստանդիանոսի:

Եւ 'ի վերայ այնորիկ հաստատեալ կամք, և

* Ի միւսում օրինակին « մեռելոտս »:

բաւական համարիմք զնոյնս 'ի վարդապետութեն ուղիղ հաւատոյս ըստ առաքելութին « Մի փոփոխեր զսահմանս հաւատոյ՝ զոր հաստատեցին հարքըն քոյ »:

Իսկ դարձեալ երկրորդ անգամ յորժամ հանդերձեցաւ Թագաւորն Տրդատ, և առ ընդ իւր զսուրբ եպիսկոպոսն Գրիգորիոս՝ և զնորին որդին զԱրիստակէս եպիսկոպոս, և 'ի զինուորական կողմանէն զչորեսին գահերէցս իւրոյ տաճարին, և հանդերձ Հ. հազար արանց ընտրելոց զինուորաց յամենայն սահմանացն իւրոց՝ գնաց 'ի Հռոմ առաջնել զԿոստանդիանոս *:

Որ իբրեւ տեսին զմիմեանս՝ առաջի կայսա Կոստանդիանոսի զսուրբն Գրիգորիոս, և նա խոնարհեալ յոտս սրբոյն Գրիգորի՝ զի աւրհնեսցի 'ի նմանէ ։

Յայնժամ միջնորդ կալան զհաւատոյն՝ որ 'ի տէր Յիսուս Քրիստոս, և երդմամբ միաւորեցան երկոքին Թագաւորքն անշուշտ ունելով ըզ խաղաղութիւն ընդ միմեանս մինչեւ յաւիտեան 'ի մէջ Թագաւորաց երկոցունց ։

Իսկ եւս հաստատեցին առ մեզ զհաւատոցն զճշմարտութիւնն, զոր հիմնադրեաց մեզ սուրբ Հոգին ։ Այլ ժողովն ուրեք ուրեք լեալ մեք ոչ գիտեմք. և մեք այսպէս համարիմք՝ եթէ այդ Աստուածասէր պալատանող յերանելւոյն Կոստանդիանոսէ՝ և 'ի ժողովոյն Նիկիոյ ունի զհաւատոյդ հիմնադրութիւն ։

* Ի միւսում օրինակին անկեալ էր Թուղթ Գ 'ի սկզբանէս յայսմանէ ։

Իսկ ամենայն որ աւելի քան զայն ունի, թէ և յերկնից հրեշտակ իցէ՝ նզովեալ եղիցի։ Որդ ամենայն վարդապետք եկեղեցւոյ՝ որք փիլիսոփայական արուեստիւ գերազանցեալք և աստուածային տեսութեանն հասու լեալ՝ ճշմարիտ հիմնադրութիւն ընկալեալ ՚ի սուրբ առաքելոցըն՝ այտի ՚ի ձէնջ աւետարանեցին ընդ ամենայն տիեզերս ։

Սուրբ և ճշմարիտ Կաթուղիկոսն մեր Գրիգորիոս ՚ի Կեսարիա Կապադովկացւոց սնեալ և ուսեալ վարդապետեաց՝ յոր հիմնացեալ անշարժ կամք մինչև ցայժմ, և ՚ի վերայ նորին ունիմք վարդապետս զսուրբ հարսն ճշմարտապատումն՝ որ ամենեքեան զՆիկիայն խաւսեցան ։

Յուստինիանոս . Դիոնէսիոս, և Ռեկտոր՝ Հռոմայ եպիսկոպոսք ։ Իսկ Դիոնէսիոս Աղեքսանդրացի . և Պետրոս վկայ . և Թէոփիլոս, և Աթանաս . և Կիւրեղ Աղեքսանդրացի եպիսկոպոս, և Բասիլեղ Կեսարու եպիսկոպոս . և Գրիգոր Աղեաքու . և Գրիգորն Նէոկեսարու սքանչելագործ . և Գրիգոր Նիւսացի՝ եղբայր Բարսղի . և այլ անթիւ հօրք ուղղափառութեան համաքարբառք նոցին՝ որոց պատմութիւնքն յայտնի են ։

Որդ՝ զի Թշնամիք աստուածպաշտութեանն բազում անգամ արշաւեալ կորուսին զերկիրս մեր . և որպէս մարդիկ երկիրս կորուսին՝ և զկտակարանս եկեղեցւոյ և զվարդապետաց նոյնպէս ապառեցին ։

Իսկ արդ՝ կտակարանն՝ և վարդապետս ոչ գոն . զգիրս և զդպրութիւն մեր ոչ գիտեմք . բայց որչափ ինչ մնացեալ են ՚ի սեղջիս տեղիս վարդա-

պետական պատմութիւնք՝ ուսուցանեն մեզ այսպէս 'զՃշմարտութիւնսն հաւատոյն, որ 'ի Նիկիայն աւետարանեցաւ ։

Այս՝ յորս փութով հասանէր Արստակէս որբոյն Գրիգորի. և այսպէս քարոզեցաւ ձայն Սիւնհոդոսական ժողովոյն Նիկիայ ։

ՀԱՆԳԱՆԱԿ ՆԻԿԻԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՈՅՆ

ՀԱՒԱՏԱՄՔ 'ի մի Աստուած հայր ամենակալ յարարողն երկնի և երկրի երևելեաց և աներևութից ։ Եւ 'ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ ծնեալ յԱստուծոյ Հաւրէ միածին, այսինքն 'ի գոյութենէ Հաւր՝ Աստուած յԱստուծոյ. լոյս 'ի լուսոյ. Աստուած Ճշմարիտ յԱստուծոյ Ճշմարտէ, ծնեալ և ոչ արարեալ ։

Նոյն բնութիւն Հաւր՝ որով ամենայն ինչ եղեւ յերկինս և յերկրի երևելիք և աներևույթք. որ յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ մարմնացաւ, մարդացաւ ծընաւ կատարելապէս 'ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն՝ Հոգւոյն սրբով ։

Որ և (էառ) հոգի, և մարմին, և միտք, և ամենայն որ ինչ է 'ի մարդ՝ Ճշմարտապէս և ոչ կարծեաւք. չարչարեալ այսինքն խաչեալ, թաղեալ, և յերիր յաւուր յարուցեալ, ելեալ 'ի յերկինս նովին մարմնով (նստաւ ընդ աջմէ Հաւր ։ Գալոց է նովին մարմնովն և) փառաւք հաւր, դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան ։

Հաւատամք և 'ի սուրբ Հոգին յանեղ և 'ի

կատարեալ՝ որ խաւսեցաւ յաւրէնս և 'ի մարգարէս և յաւետարանս, որ էջն 'ի Յորդանան քարոզեաց յառաքեալս, և բնակեցաւ 'ի սուրբս:

Հաւատամք և 'ի մի միայն ընդհանրական եկեղեցի, 'ի մի մկրտութիւն, յապաշխարութի̄, և 'ի թողութիւն մեղաց. 'ի յարութիւն մեռելոց, 'ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և 'ի կեանսն յաւիտենականս:

Իսկ՝ որք ասեն, էր երբեմն յորժամ ոչ էր որդի, կամ էր երբեմն յորժամ ոչ էր սուրբ հոգի. կամ թէ յոչէից եղեն՝ կամ յայլմէ էութենէ կամ 'ի գոյութենէ ասեն լինել զորդի Աստուծոյ, կամ զսուրբ հոգին, կամ փոփոխելի՝ կամ այլայլելի. զայնպիսիսն նզովեմք. զի և զնոսա նզովէ Կաթուղիկէ առաքելական եկեղեցի:

Իսկ մեք փառաւորեսցուք՝ որ յառաջ քան զյաւիտեանս, երկիրպագանելով սրբոյ երրորդութեանն և միասնական Աստուածութեանն՝ Հաւր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

Եւ ապա կոչեցան 'ի Հռովմ, և յանդիման եղեն Կոստանդիանոսի արքայի, և ուսուցին նմա զհաւատս ճշմարիտս, և վկայութեամբ հաստատեցին զհիմնադրութիւն հաւատոյն:

Յամի (երկերիւր ութսուն և չորրորդի*)

* Ի բնագիրս սխալ գրեալ էր այսպէս "երեքտասաներորդի").

կենարարին և փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի
Թագաւորէ Դիոկղետիանոս երեք ընկերաւքն
Թագաւորութեանն Հռոմայեցւոց ։ (Եւ) յա-
րուցին հալածանս ՚ի վերայ քրիստոնէից , և ա-
ւերեցին զամենայն եկեղեցիս յամենայն տէրու-
թեանն իւրեանց ։

Եւ յամի ութանասուն և հնգերորդի (կե-
նացն) մեռաւ Կոստանդէս՝ և Թագաւորեաց
Կոստանդիոս որդի իւր ՚ի Գաղղիա՝ և ՚ի Սպա-
նիա . և էր քրիստոնեայ ճշմարիտ ։

Ետ ճակատ ընդ Մաքսիմիանոսի և ընդ Մաք-
սիմոնոսի որդւոյ նորա . և ընդ Լիկիանոսի . և
ընդ Մարկիանոսի , և յաղթեաց նոցա՝ և կոտո-
րեաց զնոսա . քանզի հաւատաց ՚ի մի Աստուած
տէր ամենայնի և յորդի նորա Յիսուս Քրիս-
տոս ։

Եւ գիտաց՝ եթէ նա ետ նմա զյաղթու-
թիւնն , և հրաման ետ քրիստոնէիցն շինել զե-
կեղեցիս , և ազատել զտեղիս՝ ուր եդեալ էին
մարտիրոսք , և մեծաւ պատուով մեծարէր զքր-
րիստոնեայսն ։

Եւ հրաման ետ ամենայն եպիսկոպոսաց ժո-
ղովել ՚ի Նիկիա քաղաք , և ժողովեցան եպիսկո-
պոսունք և սուրբք բազումք ։ Եւ եղեն անդ ա-
ւուրս ժե . և ապա եմոյծ զնոսա ՚ի պաղատն . և
մինչ ժողովեալ կային միահամուռ յոսկեզաւծ
պատշգամի միոջ՝ եմուտ եկաց ՚ի մէջ նոցա , և
խոստովան եղեւ՝ եթէ քրիստոնեայ եմ , և ծա-
ռայ տեառն Աստուծոյ ամենակալի . և Յիսուսի

բայց մեք գտաք զհաւատոյն՝ որ ըստ ժամանակագրաց ։

Քրիստոսի որդւոյ նորա սիրելւոյ։

Եւ եղեւ խնդիր ամենայն եպիսկոպոսաց վասըն հաւատոյ առաջի Կոստանդիանոսի արքայի. քննեցին զգիրս, և գրեցին հաւատս ճշմարիտս՝ որ ՚ի Նիկիայն աւետարանեցաւ մեզ։

Արդ՝ ՚ի Ներոնէ կայսերէ մինչեւ յերջանիկըն Կոստանդիանոս, և ՚ի Կոստանդիանոսէ մինչեւ ՚ի Մարկիանոս Թագաւոր՝ ամենայն վարդապետաց գլխաւոր առաջնորդաց եկեղեցւոյ ՚ի քաջէն Թէոփիլէ ՚ի մեծ ճարտարապետէն սկըսեալ արուեստաւոր քաղաքացն Եգիպտացւոց, և Աղէքսանդրացւոց, և Հռովմայեցւոց, և Կոստանդնուպաւլսեցւոց, և Անտիոքացւոց, և Կեսարացւոց, և Աթենացւոց, և Կիւլիկեցւոց, և միանգամայն ընդհանուր ամենայն վարդապետաց եկեղեցւոյ. յաւուրս Մարկիանոսի ՚ի ձեռն տումարին Լեւոնի. Թէոդորիտոս գլուխ Քաղկեդոնի ժողովոյն՝ զոր նայն հաստատեաց չարափառութեամբ։

Եւ մեզ մի լիցի պարծիլ, բայց միայն ՚ի խաչըն տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի։ Նաեւ Դաւիթ իսկ պարծի ՚ի Խաչ որդւոյ իւրոյ, և ոչ անարգանս համարեցաւ Աստուածութեանն. այլ երբեմն կառք Աստուծոյ ասաց տէր, և երբեմն լեառն Սինեայ. և երբեմն բարձրութիւն երկնից։

Քանզի ասէ, « Կառք Աստուծոյ բիւրապատիկք, հազարք ուղղիչք և տէր ՚ի նոսա ՚ի Սինէ սրբութեան։ Ել ՚ի բարձունս և գերեաց զգերութիւն ». և զայլն եւս։

« Կառք Աստուծոյ բիւրապատիկք. հազարք

ուղղիչք, և տէր 'ի նոսա »: Զի բիւրապատիկ է զաւրութիւն և փառք Խաչին Քրիստոսի, որ բարձեալ 'ի վեր ունի զարարիչն երկնի և երկրի: Եւ հազարքն 'ի Հորեբից կանգնեցին զնա: « Եւ տէր 'ի նոսա 'ի Սինէ սրբութեան »: Յոյսք արդեաւք 'ի նոսա. յայտ է բիւրապատիկ զաւրութիւնն. և 'ի փառս Խաչին. ուստի և զգերութիւնն Թափեաց. և վասն այնորիկ մեք ոչ ամաչեմք ասել ցորդին Աստուծոյ. « Սուրբ և անմահ՝ որ խաչեցար վասն մեր, ողորմեա մեզ »:

Իսկ վասն տէրունեան խորհրդեանն՝ զոր մեծաւ զգուշութեամբ բաշխեմք, այսպիսի ինչ. վասն զի՝ ոչ ունիմք իշխանութիւն զսուրբն՝ յանսուրբսն մատակարարել: Վասն զի ունիմք մեք կանոնք համաշխարհական կարգաց և աւրինաց՝ արանց և կանանց. զի որք կուսութեամբ զուգին՝ համարձակութեամբ վայելեն 'ի տէրունական մարմնոյն: Ըստ այնմ՝ թէ « Պատուական է ամուսնութիւն ամենեւիմբ, և սուրբ են անկողինք »:

Իսկ երկրորդեանքն, և եթէ մին կոյս իցէ, և միւսն երկրորդական՝ հրամայէ ապաշխարել երկոցունցն 'ի միասին զերեամ մի, և ապա հաւասարել աւրինաց:

Իսկ զերրորդեանսն՝ և զչորրորդեանսն ոչ ընդունի եկեղեցի, և ոչ իսկ իշխեն տալ զանուն հաղորդութեանն. ըստ այնմ թէ « Որ ուտէ և ըմպէ անարժանութեամբ, դատաստան անձին իւրում ուտէ և ըմպէ. զի ոչ խտրէ զմարմինն տեառն »: Եւ Աստուածայինն բողոքէ ձայն, մի տալ զսրբութիւն շանց:

Նաեւ 'ի տախտակն քարեղէնս զմի 'ի տասն պատգամացն « Զմի չնարն » խուրով մատամբն գրեաց ։ Այլ տեսանեմք՝ զի և կարի իսկ 'ի հինսն՝ և յառաջին փիլիսոփայսն պիղծ և գարշելի համարեալ էր պոռնկութիւնն ։

Զի Սողոնի Աթենացւոյ աւրէնս եդեալ Աթենացւոցն 'ի բաց կալ 'ի պոռնկութենէն՝ և ոչ ընդունել զպոռնկորդին 'ի ժառանգութիւն ։ Լիկուրգոս* Լակեդովմայեցի աւրէնս եդ Լակեդովմացւոց՝ 'ի բաց կալ 'ի պոռնկութենէն, և ոչ թաղել իսկ զպոռնըկորդին ։

Աթէանով ումն զկին մարդ զաշակերտ Պիւթագորայ հարցեալ եղեւ՝ թէ « Յետ քանի՞ աւուր մերձաւորութեանն 'ի կին մարդ, արժան է յարքունիս մտանել » ։ Եւ նա ասէ, « Յիւրմէն աւրէն է. յաւտարէն և ոչ բնաւ » ։

Իսկ եթէ նոցա այնպէս զողջախոհութիւնն համբուրեալ. որչափ եւս առաւել երկիւղիւ արժան իցէ և մեզ զառաքելականն կատարել ըզձայն՝ եթէ « փախերուք 'ի պոռնկութենէ » . զի թէպէտ և ոչ ոք է արդար և ոչ մի, այլ ոչ եթէ պարտ իցէ 'ի ձեռն յանդգնութեան զԱստուածային զմարմինն թշնամանել ։

Զի՞ պիղծն մերձեսցի բերան, կամ զիա՞րդ դողումն ոչ կալաւ զճաշակողն՝ 'ի հուրն կենդանի աներկիւղաբար մերձենալ. այլ ունելեաւք, և ոչ մարգարէն արժանաւոր լինէր ճաշակել ըզնա, այլ միայն մերձենալով 'ի շրթունս նորա անդէն ընկալաւ զմաքրութիւն ։

---

* Յօրինակս գրեալ էր « Ջի կուրգոս » ։

Իսկ արդ՝ արժա՞ն իցէ անարգացն և պղծոցն յերկրաւորացս յանդգնել յարքունիս ։ Եւ կամ ո՞ իսկ թոյլ տացէ մտանել. և կամ թէ ո՞չ հալածական փախիցէ . այլ մանաւանդ եթէ և կամեսցի եւս յարքունական սեղանոյն վայելել, ո՞րչափ եւս առաւել յերկնաւոր թագաւորին յարքունիս ունիցի որք համարձակութիւն մտանել ոչ ունելով հանդերձ մաքրութեան, և աներկեւղ լրբութեք մատիցէ 'ի հուրն կենդանի, և ճաշակեսցէ յարքունական՝ և յերկնային սեղանոյն . այլ ոչ տարահալած լեալ արտաքս մերժեսցի ։ Ըստ այնմ, “Ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան՝ որք գործէք զանօրէնութիւն ։

Մեք ընկալաք 'ի սրբոյն Գրիգորէ՝ և յԱստուածասէր թագաւորացն Կոստանդիանոսէ և 'ի Տրդատայ, և յետ այնորիկ ապա կարգեցաւ մեզ Նիկիական լոյսն 'ի ձեռն նորին իսկ երջանիկն Կոստանդիանոսի . և 'ի նորին աւանդութեան վերայ հաստատեալ կամք, և ոչ խոտորիմք 'ի նմանէ ոչ յաջ և ոչ յահեակ ։

Եւ վասն այլ ժողովոց՝ որպէս և վերագոյն ասացաք, ճշմարտիւ ինչ մեք ոչ գիտեմք, բայց որպէս հին վարդապետացն ասացեալ է, սուրբ և ճշմարիտ ասացեալ է զժողովն՝ որ 'ի Կոստանդինուպաւլիս ժողովեցան 'ի խափանումն Նեստորի ։ ԶՔաղկեդոնի ժողովն չասացին ճշմարիտ . քանզի ասացին առաջնորդք ժողովոյն այնորիկ որ յԵփեսոս, զմիտսն Նեստորի ունէին, բայց ոչ իշխէին 'ի վեր հանել ։ Եւ թէպէտ և արարին զժողովն Եւտիքէի ամբարշտութեանն, նման նորին այլանդակութեանն՝ զխուրեանց հաստատե-

ցին չարափառութիւն. քանզի Եւտիքոսն այն վրիպեալ ասէր թէ «Յերկնից եբեր Քրիստոս զմարմինն»։

Իսկ նոքա զմի Քրիստոսն յետ միանալոյ բանին և մարմնոյ՝ յերկուս բնութիւնս բաժանեցին, և ետուն կարծիս՝ զսուրբ զԵրրորդութիւնըն չորրորդութիւն յաւելլով։ Քանզի գտեալ զՏումարն Լևոնի արժան չարափառութեան իւրեանց՝ 'ի վերայ նորին հաստատեցին զիւրեանց դժնդակութիւն, և ասացին զմի տէր Յիսուս Քրիստոս յերկուց բնութեանց՝ ոչ ինչ բարձեալ բնութեանցն զանազանութիւն։

Վասն միանալոյն առաւել ողջախոհել զաւրութիւն երկաքանչիւր բնութեանց, և զերկաքանչիւրսն 'ի մի մի դէմս միաւորեալ. ոչ Աստուածային բնութեանն տալ զմարդկային բնութեանն նուաստութիւնս. և ոչ մարդկային բընութեանն՝ զԱստուածային բնութեանն ճոխութիւն։

Անարժան և անկարելի՜ համարել՝ Աստուծոյ մարդ լինել, և 'ի կնոջէ ծնանիլ, և զամենայն կրել զմարդկային կիրս, և 'ի խաչին բևեռիլ և մեռանիլ։

Արդ՝ եթէ այդ ամենայն անկարելի էր լինել ըստ մարմնոյ իւրոյ բանին Աստուծոյ, անկարելի էր ապա կուսին առանց առն յղանալ՝ և անապական ծնանիլ զմարդացեալն Աստուած. և անկարելի էր մարդումն 'ի հինգ նկանակի զհինգ հազարսն կերակրել. և զջուրն 'ի գինի փոխել. և թքոյն զաչս կուրին բանալ. և 'ի վերայ ջրոյն շրջել. և զդևս հալածել. և զմեռեալս յարու-

ցանել. և զայլսն ևս։

Իսկ մեք և ամենեքին՝ որ զուղիղն խոստովանիմք, զի չէր լոկ մարդկային մարմինն, այլ Աստուածութիւնն էր 'ի մարմինն։ Իսկ զայնոսիկ՝ որ յետ միաւորութեանն պատառեն բաժանմամբ, խոտեմք և նզովեմք ըստ երանելւոյն Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ՝ որ ասէ, «Եթէ ոք ոչ խոստովանեսցի՝ եթէ Աստուած է ճշմարտութեամբ Էմմանուէլ, վասնորոյ և Աստուածածին կոյսն Մարիամ ծնեալ ըստ մարմնոյ զմարմնացեալ զԲանն Աստուած, նզովեալ լիցի»։

«Եթէ ոք ոչ խոստովանեսցի 'ի մարմնի բնութեամբ միանալ Բանին Աստուծոյ, և մի Քրիստոս զնոյն հանդերձ մարմնով Աստուած՝ միանգամայն և մարդ, նզովեալ լիցի»։

«Եթէ ոք զմի Քրիստոս բաժանեսցէ յերկուս դէմս յետ միանալոյն. և միայն մերձաւորութիւն՝ և յարելութիւն ասիցէ, իբրեւ պատուով և կամ ճոխութեամբ զաւրութիւն գրաւեալ, և ոչ միութիւն բնութեամբ, նզովեալ լիցի»։

Եւ մեզ տէրունականն բողոքէ ձայնն, «Այնպէս լուսաւորեսցի լոյս ձեր առաջի մարդկան, այսինքն (հաւատոյն ճշմարտութիւն), որպէս զի տեսանիցեն զգործս ձեր բարիս, և փառաւոր առնիցեն զհայր ձեր՝ որ յերկինս է»։

Իսկ մեք որպէս ընկալաք զհրամանս երկնաքաղաքացի և բարեպաշտ քո Թագաւորութեանդ՝ քաջ արանց արքայ Կոստանդին, լաւագոյն համարեցաք զսահմանադրութիւնն ուղղափառ հաւատոյն՝ զոր ընկալանն հարքն մեր 'ի բուն առա-

ջին վարդապետացն, գործով ծանուցանել առա-
ջի աստուածասէր և բարեպաշտ Թագաւորու-
Թեանդ 'ի ձեռն պատճէնիս ։

Զի և մեր անարժանութեանս շնորհեաց Աստուած արժանաւորապէս խնդրել յԱստուծոյ զգիտութիւն բարւոյ, և աւրհնել զաստուածասէր և զբարերար տէրութիւնդ, զի յաւիտեան տիրեսցես 'ի վերայ ամենայն երկրի ծովու և ցամաքի յաղթութեամբ բազմաւ ։

ԳԼՈՒԽ ԼԴ.

Յարձակումն հագարացւոց. և անցք ինչ 'ի Հոռոմս ։

ՃԱՌԵՑԻՑ դարձեալ զրուցելով զբանս ըստ չարիս հասելոյ 'ի վերայ մեր ժամանակի՝ վասըն պատառման առագաստին հին հաւատոյ, և շնչել 'ի մեզ մահաբեր խորշակին, որ տապախառըն արարեալ զմեծամեծ վարսաւոր գեղեցիկ ծառս մատաղատունկս բուրաստանաց, և այս յիրաւի. զի տեառն մեղաք, և բարկացուցաք զսուրբն Իսրայէլի ։

« Եւ թէ ախորժիջիք և լուիջիք ինձ ասէ, զբարութիւնս երկրի կերիջիք. ապա թէ ոչ կամիջիք լսել ինձ՝ սուր կերիցէ զձեզ, զի բերան տեառն խաւսեցաւ զայս » ։ Զսոյն իսկ մրրիկ 'ի վերայ Բաբելոնի տեսանի, այլ եկեալ հասեալ 'ի վերայ ամենայն երկրի. վասն զի մայր է ամենայն ազգաց Բաբելոն, և Թագաւորութիւն

նորա Թագաւորութիւն կողմանց Հիւսիսոյ ։

Իսկ Հարաւային անդր քան զնոսա, այսինքն Հնդիկք՝ և ՚ի նոսին կողմանէ ազգք բնակեալք յանապատին մեծի, ուրանօր որդիքն Աբրահամու, որ ՚ի Հագարայ և ՚ի Քետուրայ ծննեալք. Իսմայէլ. Զմրան. Մադան. Մադիամ, Յեկսան. Յեսբոկ. Մելիսաւէ ։ Եւ որդիքն Դադանայ՝ Եմոն. և Մովաբ ։ Եւ որդիքն Եսաւայ՝ այսինքն Եդոմ ։ Եւ այլք եւս, որ էին ՚ի Հարաւակողմն Հնդկաց նոցին ՚ի Հիւսիսոյ կողմանէ, ՚ի մեծ և յահագին անապատէն. ուրանօր Մովսէս և որդիքն Իսրայէլի բնակեալ էին՝ զոր ասաց մարգարէն., եթէ «Մրրիկ ՚ի Հարաւոյ ընթացի, յանապատէ գնացեալ յահեղ ահեղուղէ ն, այն է անապատն մեծ և ահագին, ուստի մրրիկ ազգացս այսոցիկ փոթորկեալ ել և կալաւ զամենայն երկիր. կոխեաց և եհար զնա ։

Եւ կատարեցաւ ասացեալն՝ թէ «Գազանն չորրորդ՝ չորրորդ թագաւորութիւն կացցէ ՚ի վերայ երկրի, որ առաւել է չարեաւք քան զամենայն թագաւորութիւնս, որ արար անապատ զամենայն երկիր ։

Եւ արդ՝ զինչ եւս զՀոռոմոց թագաւորութեանն ասացից զխռովութիւն և զաղէտս կործանմանն՝ որ ոչ երբէք դադարեաց յընտանի պատերազմին. և հեղումն արեան կատարածոյ առանց գլխաւորաց և խորհրդականաց ՚ի թագաւորութեանն, զոր ասացին խորհել խորհուրդ մահու ՚ի թագաւորին վերայ ։

Եւ վասն այսորիկ կատարեցին զամենայն արագլխաւորս, և ոչ մնաց ՚ի թագաւորութեանն

այր խորհրդական. զի միահամուռ կատարեալ զա-ռաւելեցան ընտանիքն աշխարհին, և իշխանքն՝ որ 'ի թագաւորութեանն։ Սպանեին և զՊետրոս Սա-դիտորոս, և զՄանուէլ զորդն առաքինի՝ որ էր անուն Սմբատայ սպարապետի որդւոյ մեծին Սմբա-տայ խոստովանող Հոռմն կոչեցելոյ.

Զորմէ ասացին ոմանք տեսանել 'ի գիշերի զճրագունս լուցեալս 'ի վերայ տապանին նո-րա։ Իսկ արկին զՍմբատ յաքսորս. վասն զի պար-տաւորեցին զնա զաւրն իւրեանց 'ի յապստամ-բութեան յետ իւրոյն եղելոյ. զի ասացին զնը-մանէ ընդ Թագաւորին՝ թէ «Կեր նա՝ թէ պարտ է արեան Մագիստրոսին խնդիր առնել»։ Իսկ իշխան զաւրուն, որ յայնմ կողմանէ՝ և սը-բելի զամենայն զաւրացն.

Իսկ Սմբատ էր իշխան զաւրաց Թրակեցւոց իշխանացն. և Մանուէլ գործէր 'ի Կոստանդնու-պաւլիս զգործ Մագիստրոսի։ Իսկ ոչ կոչեաց Թագաւորն զՄագիստրոսն համարձակապէս իշ-խանութեամբ՝ երկուցեալ յապստամբութենէն զաւրացն, այլ կոչեաց առ ինքն զառաջեան Սկամ-բարոն՝ և երդմնեցոյց զնա 'ի Խաչն տէրունական՝ որ ընդ անձին իւրում՝ զի մի ումեք հանցէ ըզ-բանոն 'ի վեր, և արձակեաց զնա 'ի զաւրս իւր. և զի խաւսեսցի ընդ Մագիստրոսն խաղաղու-թեամբ՝ տարցի զնա խաբելով։

Իսկ նա երթեալ ոչ կարաց զնա խաբել, և մանաւանդ զի ոչ Թագաւոր 'ի նմանէ բանին. Այլ խաւսեցաւ ընդ ամենայն իշխանս զաւրուն, և ետ նմա հրամանն արքունի։ Իսկ նոքա և ա-մենայն զաւրն իբրև ոչ կարացին ընդդիմանալ

արքունի հրամանին, ետուն զնա 'ի ձեռս նոցա, զոր կալեալ կապեցին զնա՝ և տարան յանդիման Թագաւորին. և վասն այսորիկ զաւրք Թրակացւոց իշխանացն խորհեցան 'ի վերայ նորա մահ, և տացեն զնմանէ պատճառս ապստամբութե̄ խորհելոյ՝ զի մեռցի. բայց արքայն խնայեաց 'ի նա, և մերժեալ 'ի նոցանէ ապրեցոյց զնա:

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Պարսից և բառնալ զտէրութիւն Պարսից. մահ Յազկերտի. Մարաց և Հայոց ծառայել Հագարացւոց. Կոստանդնի գալ 'ի Հայս. պատերազմութիւն Իսմայէլացւոց ընդ Յո-նս. և վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսէսի:

Եւ եղեւ 'ի քսաներորդի ամի Յազկերտի արքայի Պարսից: Ի մետասան ամի Կոստանդ կայսեր՝ որ կոչեցաւ յանուն հաւր իւրոյ Կոստանդին: Եւ յամին ժԹ երրորդի Իսմայէլացւոց տէրութեանն, զաւրն Իսմայէլացւոց՝ որ էր յերկրին Պարսից և Խուժաստանի, գնացին ընդ արեւելս 'ի կողմանս Պալհաւն կոչեցեալ երկիր, որ էր երկիր Պարթեւաց, 'ի վերայ Յազկերտի արքային Պարսից:

Եւ փախեաւ Յազկերտ յերեսաց նոցա՝ և ոչ կարաց ճողոպրել. քանզի հասին զհետ նորա մերձ 'ի սահմանս Քուշանաց, և կոտորեցին զամենայն զաւրս նորա. և փախուցեալ անկաւ 'ի զաւրս Թէտալաց, որ էին 'ի կողմանցն եկեալ նմա յաւգնականութիւն:

Նոյն իշխանն Մարաց՝ զորմէ վերագոյն ասացի, եթէ գնաց յարեւելս առ արքայն Բուրեանց։ Նպաստամբեալ 'ի տեղւի մի ամրացաւ՝ և խնդրեաց երդումն յԻսմայէլեացւոցն, և գնաց յանապատն 'ի ծառայութիւն Իսմայէլեացւոցն։

Իսկ զաւրացն Թէսաղաց կալեալ զՅազկերտ տղանին, որ կալաւ զթագաւորութիւնն՝ ամս Ի̄. և բարձաւ տէրութիւնն Պարսից՝ և ազգին Սասանայ, որ կալան զթագաւորութիւնն ամս չխէ։

Նորա՝ իբրեւ ետես արքայն Իսմայէլի զյաղթողումն յաղթութեանն, և զի բարձաւ թագաւորութիւնն Պարսից։ Իբրեւ լցան ամք Է̄ պայմանի խաղաղութեանն, ոչ կամեցաւ այլ աւելի ունել զխաղաղութիւն ընդ թագաւորն Յունաց, այլ հրաման ետ զաւրաց իւրոց ունել գործ պատերազմի ընդ ծով և ընդ ցամաք, զի բարձցէ և զայն եւս թագաւորութիւն յերկրէ՝ յերկոտասաներորդ ամի թագաւորութեանն Կոստանդի*։

Նոյն 'ի նմին ամի ապստամբեցին Հայք՝ և 'ի բաց կացին 'ի թագաւորութենէն Յունաց՝ և հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն արքային Իսմայէլի, եդին ուխտ ընդ մահու՝ և ընդ դժոխոց դաշինս կռեցին Թէոդոս Ռշտունեաց տէր՝ ամենայն իշխանաւքն Հայոց 'ի բաց ընկեցեալ զԱստուածային դաշնաւորութիւն։

Նորա՝ խաւսէր ընդ նոսա իշխանն Իսմայէլի և ասէր, «Այս լիցի ուխտ հաշտութեան իմոյ ընդ իս և ընդ ձեզ որչափ ամաց և դուք կամի-

* Միւս օրինակն մինչեւ ցայդ վայր աւարտեալ։

ջիք, և ոչ առնում 'ի ձէնջ սակ (վէրկի) է* ամի. ապա յայնժամ տայջիք երդմամբ, որչափ և դուք կամիջիք. և հեծեալ կալէք յաշխարհէդ ձեր հազար »:

« Եւ հայց յաշխարհէն տուք, և ես 'ի սակէն արքունի անդարեմ, և զհեծեալսն յԱսորիս ոչ խնդրեմ. բայց այլուք և հրամայեմ, պատրաստ լիցին 'ի գործ. և ոչ արձակեմ 'ի բերդորայն Ա-միրայս, և ոչ տաճիկ սպայ' 'ի բազմաց մինչեւ ցմի հեծեալ: Թշնամի մի մնացէ 'ի Հայս. և եթէ գայ Հռոմ 'ի վերայ ձեր' արձակեմ ձեզ զաւրս յաւգնականութիւն որչափ և դուք կամիջիք: Եւ երդնում 'ի մեծն Աստուած' եթէ ոչ ստեմ »:

Եւ այնպէս քակեալ պատառեաց զնոսա 'ի Հռոմոց. . . . զի Թէպէտ և բազում աղաչանս և պաղատանս գրեաց առ նոսա կայսրն' և կոչեաց զնոսա առ ինքն, և ոչ կամեցան լսել նմա. Ապա ասէ, « Ես գամ 'ի Կարնոյ քաղաք. և եկայք դուք առ իս: Եւ կամ' ես գամ առ ձեզ, և տամ ձեզ յաւգնութիւն հաւոգի, և խորհիմք 'ի միասին' եթէ զինչ արժան իցէ առնել. սակայն և այնպէս ոչ կամեցան լսել նմա:

Եւ ամբաստանութիւն ամենայն զաւրացն Հռոմին և տրտունջ զԻշխանեաց տեառնէն լինէին, և զՀայոց' առաջի Թագաւորին եր-եանց վասն հարուածոց' որ եղեն 'ի Մարդացեան**:

---

* Ի բնագիրս մեր գրեալ էր « սակ վէրէ ամի »:

** Գուցէ նշանակէ 'ի մարտուցեալսն. կամ 'ի մարտկոցսն.:

Զի ասացին՝ թէ «Միաբանեցան ընդ Իսմայելացիսն. զմեզ փառահացուցին. և զզաւրսն ձապաղել տուեն յասպատակ յԵգիպտական, և զնոսա ածին 'ի վերայ մեր յանկարծակի, և հարկանել ետուն զմեզ. և մեր ամենայն ինչ անդ անկաւ. բայց թող երթամք 'ի Հայս՝ և մեր իրացն խնդիր առնեմք»:

Յայնժամ արքայ Կոստանդին հաւանեցաւ առնել և զկամս զաւրացն: Եւ ետ զզաւրս իւր և գնաց 'ի Հայս Ճ հազարաւ: Եւ իբրև եհաս 'ի Թերջան՝ ընդ առաջ ելեն նմա արք Իսմայելացիքն՝ և մատուցին նմա թուղթ յիշխանէն իւրեանց՝ որ էր գրեալ այսպէս. թէ

«Հայք իմ են, անդ մի երթար. ապա թէ երթաս՝ ես գամ 'ի վերայ քոյ՝ և առնեմ զքեզ որ. անդրէն փախչել ոչ կարես»:

Իսկ արքայ Կոստանդին ասէ, «Աշխարհն իմ, և ես երթամ. դու եթէ գաս 'ի վերայ իմ: Աստուած արդարութեան դատաւոր է»: Եւ անտի գնացեալ եկն 'ի Կարնոյ քաղաք. յամի ԲԺ երորդի թագաւորութեան իւրում, 'ի քսան ամի Իսմայելացւոց տէրութեանն:

Եւ նստաւ արքայ Կոստանդին 'ի Կարնոյ քաղաքի աւուրս ինչ. անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք և զաւրք չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, և այլ ամենայն զաւրք, և իշխանք՝ որ յայնմ կողմանէ գնացեալ էին յԱշտունականէն:

Ընդ առաջ ելին նմա Ապերացիքն, իշխանքն Բագրատունեաց, և Մանազայքն, և Պաղանաղայքն, և որք յԵկեղեց գաւառէ, և ամենայն զաւրքն տեղեացն այնոցիկ, և Կարնացիք, և Տա-

յեցիք, և Բասենացիք ։

Եւ անդ ընդ առաջ եղեն նմա իշխանք Վանանդայ՝ հանդերձ զաւրուն իւրեանց, և Շիրակացիք, և Խոտախոռունին, և արք տանն Գիմաքսենից ։

Անդ ընդ առաջ եղեւ նմա Մուշեղ Մամիկոնեան համազգեաւքն իւրովք հանդերձ, և այլովք ամենայն իշխանաւք, և զաւր ըստ Այրարատոյ կողմանէ, Առաւեղեանք, և Առանեանք. և Վարաժնունիքն, և Գնթունիք, և Ապահունիք, և այլք ընդ նոսին ։

Ընդ առաջ եղեւ նմա կաթուղիկոսն Ներսէս եկեալ ՚ի Տայոց, և պատմեցին ամենայն իշխանքըն Թագաւորին և զմիտս և զկամս ապստամբութեան Արշակունեաց տանն, և փութանակի երթեւեկս առ նա դեսպանացն Խամայելի ։

Յայնժամ նզովեաց Թագաւորն և ամենայն զաւրք իւր զԱրշակունեաց տէրն, և լուծին զնա ՚ի պատուոյ իշխանութենէն, և արձակեցին այլ այր փոխանակ նորա՝ և ես այր ընդ նմա ։ Որ երբեւ չոգան՝ հասին առ նա, և կալան զնա՝ և կապեցին, և տարան տանել ՚ի բերդն Բաղէշոյ, և զմանս ՚ի կղզիս Բզնունեաց. և ինքն չոգաւ եմուտ յԱղթամար կղզի. և զաւրացն կողմանցն այնոցիկ ետ հրաման երթալ ամրանալ յիւրաքանչիւր գաւառի ։

Եւ էին ընդ նմա միաբան Վրացին՝ և Աղուանն՝ և Սիւնեին, որք ըստ հրամանի նորա գնացին յիւրաքանչիւր աշխարհս՝ և ամրացան ՚ի նմին ։

Իսկ Թէոդորոս Վահեւունեաց տէրն կալաւ

զաւրդն Արփայս. և Գրիգոր որդի նորա էր փե-
սայ Աշոտունեաց տեառնն. և Վարազ Ներսէհն Դաշտակարին ամրացան ՚ի բացուոջն. և բռնացան ՚ի վերայ գանձուցն. զի անդ էին ամենայն գանձ-
քըն աշխարհին՝ եկեղեցւոյ՝ և իշխանաց՝ և վաճառականաց:

Իսկ արքայ Կոստանդին իբրեւ զայն լուաւ՝ կամեցաւ առնուլ աւար զզաւրացն բազմութենն, և երթալ ձմերել ՚ի Հայս՝ զի բարձցէ զերկիրն ՚ի միջոյ:

Եւ անդէն անկան ՚ի վերայ երեսաց իւրեանց կաթուղիկոսն՝ և Մուշեղ ամենայն իշխանաւքն Հայոց, և մեծաւ աղաչանաւք և արտասուալից պաղատանաւք խնդրեցին ողորմութիւն, զի մի ըստ նոցա յանցանացն իսպառ բարկասցի՝ և զերկիրն կորուսցէ:

Լուաւ արքայ պաղատանաց նոցա և արձակեաց անդրէն զզաւրացն բազմութիւնն. և ինքքըն գնաց յԱյրարատ Է հազարաւ: Եւ երթեալ ՚ի Դուին՝ նստաւ ՚ի տան կաթուղիկոսին:

Եւ արար արքայ զՄուշեղ Մամիկոնէից տէր՝ իշխան Հայոց հեծելոցն, և արձակեաց զնա ՚ի կողմն սեփհական գնդին Է հազարաւք. Նոյնպէս արձակեաց ՚ի զաւրաց իւրոց ՚ի Վիրս և յԱղուանս, և ՚ի Սիւնիս քակտել զնոսա ՚ի միաբանութենէ:

Այլ զաւրքն նուաճէին շուրջ զարքայիւ ՚ի լեռնակողմանն և ՚ի դաշտակողմանն, իսկ Թէպէտ առ ժամանակ մի ոչ կամեցան հնազանդիլ, սակայն յետոյ նուաճեալ ՚ի ծառայութիւն: Բայց յԱղուանն և ՚ի Սիւնիս և գունդն սեփհական

ոչ հնազանդեցան , զորոց զերկիրն աւար առեալ տարան զինչ և գտին , և դարձան անդրէն առ արքայ :

Վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի :

Արդ՝ տացուք փոքր մի 'ի շառաւէ վասն Հայոց կաթուղիկոսին Ներսիսի , որ էր նա բնակութեամբ 'ի Տայոց՝ 'ի գեղջէն՝ որում Խչխանն կոչեն : Նա սնեալ 'ի մանկութենէ յաշխարհին Յունաց և ուսեալ զլեզուս և զդպրութիւն Հոռոմին , և շրջեալ ընդ աշխարհս զաւրու թագաւորաց զինուորութեան . և հաստատեալ զմիտս իւր 'ի վերայ ժողովոյն Քաղկեդոնի , և 'ի վերայ տումարին Լեւոնի :

Նա ոչ ուժէք 'ի վեր հանէր զխորհուրդս ամբարշտութեանն՝ մինչեւ եհաս յեպիսկոպոսութիւն աշխարհին , և անտի կոչեցաւ յաթոռ կաթուղիկոսութեան : Նա էր այր առաքինի վարուք պահօք և աղօթիւք : Բայց 'ի սրտի իւրում ծածկեալ ունէր զթիւնս դառնութեան ; և խորհէր հաւանեցուցանել զՀայս՝ Քաղկեդոնի ժողովոյն , բայց 'ի վեր հանել զբանն ոչ համարձակէր :

Մինչեւ եկն արքայ Կոստանդին՝ և նստաւ 'ի տան կաթուղիկոսին , և քարոզեցաւ յեկեղեցւոջն սրբոյն Գրիգորի ժողովն Քաղկեդոնի յաւուր կիւրակէի : Նա մատեաւ պատարագ Հոռոմերէն 'ի Հոռոմ երիցու , և հաղորդեցաւ թագաւորն՝ և կաթուղիկոսն՝ և ամէն եպիսկոպո-

ասուեալն, որ կատարէ և որ սկսանի :

Այլ այսպէս շարժեալ կաթուղիկոսն զՃշմարիտ Հաւատոյ որդւոցն Գրիգորի, զի կալեալ էր ամենայն կաթուղիկոսացն Հաստատուն Հիմնադրութեամբ 'ի սուրբ եկեղեցւոջն 'ի սրբոյն Գրիգորէ մինչեւ ցայսօր : Այլ զսուրբ և զնշխարս և զականակիտս ազգերացն արդարոց զհուրս, զոր 'ի փողոցաց կալ ունէր 'ի միջոս իւր կաթուղիկոսն, և ոչ իշխեաց յայտնել մինչեւ ցայն աւուր : Այլ ապա դարձեալ ժամանակ՝ կատարելոց գլխոյն իւր, մատնէր զնա մի յեպիսկոպոսացն, և բեկանէր ածին :

Մինչ զի սա մահուն երկիւղիւ ամենեքեան զՀրապարակն Հաղորդութեանն կատարէին. մանաւանդ զի մեռեալ էին երանելիքն՝ որք էին Հիմնադրութիւնք. բայց յումեմնէ եպիսկոպոսէ ընթերցեալ ստացեալ Թագաւորին՝ պատմանէր :

Բանձքի յառաջագոյն ձեռն արկեալ էր Նորա՝ և ամենայն եպիսկոպոսացն, նորա էր զժողովն Բաղկեդոնի՝ և զտումարն Լևոնի, և մերժէր 'ի Հաղորդութենէ Հռովմայ. և կնքեալ զնա մատանեաւ կաթուղիկոսին և ամենայն եպիսկոպոսացն, և մեծամեծ իշխանացն մարզպանեանցն. և եստուն առ նա զի պահեսցէ յեկեղեցւոջն :

Իսկ յորժամ մատնեաւ պատարագն, և Հաղորդեցան ամենայն եպիսկոպոսունքն. եպիսկոպոսն այն՝ զորմէ վերագոյն ասացի, ոչ Հաղորդեցաւ, այլ շաղաւ էջ 'ի բեմբէն, և ծածկեցաւ յամբոխին :

Այլ իբրեւ կատարեցին զգործ Հաղորդութեանն՝ և եմուտ Թագաւորն 'ի սենեակն. մատ-

եաւ կաթուղիկոսն և Հոռոմ երիցունքն և աբարին զամբաստանութիւն զեպիսկոպոսէն զայնմանէ՝ եթէ «Ոչ նստաւ յաթոռ, և ոչ հաղորդեցաւ ընդ մեզ, անարժան համարեցաւ զմեզ և զձեզ, չոգաւ եղ 'ի բեմբէն, և ծածկեցաւ յամբոխին»:

Իբրև խռովեցաւ Թագաւորն և հրաման ետ երկու արանց՝ զի կալցեն զնա, և տարցեն յանդիման նորա 'ի սենեակն: Պատասխանի ետ Թագաւորն և ասէ «Քահանա՞յ ես»: ասէ եպիսկոպոսն. «Եթէ կամի Աստուած և ձեր փառք»:

Ասէ Թագաւորն, «Իբրև զի՞նչ ես դու որ ես քո Թագաւոր՝ և դա քո կաթուղիկոս և հայր մեր. և դու ոչ արժանի համարիս զիս ընդ քեզ հաղորդութեանն, և ոչ զդա»: Ասէ եպիսկոպոսըն, «Իմ այր մեղաւոր եմ և անարժան, չեմ արժանի ընդ ձեզ հաղորդութեան, բայց թէ Աստուած արժանի առնէր ընդ ձեզ, համարեա թէ ընդ Քրիստոսի 'ի սեղանոյ և 'ի նորին ձեռացն վայելեցայց»:

Ասէ Թագաւորն: «Թո՛ղ զայդ և զայս ասա ինձ՝ եթէ դա Հայոց կաթուղիկո՞ս է՝ թէ ոչ»: Ասէ եպիսկոպոսն, «Որպէս որպէս զսուրբն Գրիգոր»: Ասէ Թագաւորն, «Ունի՞ս զդա առ կաթուղիկոս»: Ասէ «Այո»: Ասէ Թագաւորն, «Հաղորդի՞ս ընդ դմա»: Ասէ, «Որպէս որպէս ընդ սրբոյն Գրիգորի»:

Ասէ Թագաւորն, «Իսկ այսաւր վասն էր չը հաղորդեցար»: Ասէ, «Բարերար Թագաւոր մեք զձեզ մինչ 'ի յորմն նկարեալ տեսանէաք, դողումն ունէր զմեզ. թող թէ ահաւասիկ դէմ

յանդիման տեսանեմք, և բերան 'ի բերան խաւսիմք. մեք մարդիկ եմք տգէտ և տխմար, ոչ լեզու գիտեմք և ոչ դպրութիւն. բայց եթէ Նախ ուսանիմք՝ և 'ի վերայ հասանիմք. այլ զբարերար հրամանաւդ բուժելով իշխէ։ Այս աշխարհ ամենայն կարգաց հրամանք, յայս տեղւոյս և 'ի դըմանէ 'ի դուրս ելանէ. յառաջ քան զայս չորս ամաւք՝ ժողով արար դա, և զամենայն եպիսկոպոսունս այսր ժողովեաց, և վասն հաւատոյ գիր ետ առնել. և կնքեաց նախ իւրով մատանեաւն, և ապա մեր, և ապա ամենայն իշխանացըն մատանեաւք։ Եւ գիրն այն այժմ առ դմա է. հրամայեցէք խնդրել և տեսանել»։ Եւ նա կայր պապանձեալ։

Եւ գիտացեալ Թագաւորն զնենգութիւն նորա, յանդիմանեաց զնա բանիւք բազմաւք 'ի լեզու իւր։ Եւ հրաման ետ Թագաւորն երթալ հաղորդիլ ընդ Կաթուղիկոսին։ Եւ իբրեւ կատարեաց եպիսկոպոսն զհրամանս Թագաւորին՝ ասէ* «Օրհնեսցէ Աստուած զբարերար և զաստուածասէր Թագաւորութիւնդ յաւիտեան, տիրելով 'ի վերայ ամենայն ծովու և ցամաքի հանդերձ յաղթութեամբ բազմաւ»։

Օրհնեաց և Թագաւորն զեպիսկոպոսն՝ և ասէ «Օրհնեսցէ Աստուած զքեզ, այնպէս արարեր որպէս վայելէ քո իմաստութեանդ, և ես շնորհակալ եմ»։

Եւ սաստիկ ստիպով փութացուցանէին զար-

---

* Յօրինակին գրեալ էր «ամէն»։

քայ 'ի Կոստանդնուպօլիս վաղ հասանել ան-դրըր. և գնաց փութանակի: Եւ արար իշխան Հայոց զՄորիանոս ոմն հանդերձ Հայ զաւրուն` որ 'ի նոցուն կողմանէ:

Իբրեւ գնաց արքայ Կոստանդին 'ի Դունայ` գնաց և կաթուղիկոսն ընդ նմա: Եւ երթեալ դադարեաց 'ի Տայս, և այլ ոչ դարձաւ 'ի տեղի իւր. զի իշխան Ռշտունեաց, և այլ իշխանքն որ ընդ նմա, անհնարինն ցասմամբ գնացեալ էին 'ի վերայ նորա:

Իսկ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէր դարանա-կալ եղեւ յԱղթամար կղզի` ինքն և փեսայ իւր Համազասպ Մամիկոնէից տէր. և խնդրեաց յիւր զաւրս 'ի յԻսմայելացւոցն, և եկն Է հա-զար այր յաւգնականութիւն նմա, և նստոյց ըզ-նոսա յԱղիովիտ` և 'ի Բզնունիս; և ինքն առ նո-սա ել, կայր 'ի մէջ նոցա:

Եւ իբրեւ անցին աւուրք ձմերայնւոյն մերձ 'ի զատիկն մեծ, փախեաւ Հոռոմ և անկաւ 'ի Տայս` և հանէին անտի. և ոչ ուրեք կարաց զե-տեղել, այլ գնացին փախստական մինչեւ մերձ 'ի ծովեզերն և աւերեցին զամենայն երկիրն. ա-ռին և զՏրապիզոն քաղաք, և խաղաղացուցին առ և աւար` և գերութիւն բազում յոյժ:

Յետ այսորիկ գնաց Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն առ Մուաւիա իշխանն Իսմայէլի 'ի Դամաս-կոս` և ետես զնա մեծամեծ ընծայիւք: Եւ ետ նմա իշխանն Իսմայէլի հանդերձս ոսկեղէնս և ոս-կեթելս, և վառ մի նորին աւրինակաւ: Եւ իշ-խանութիւն ետ նմա զՀայս` և զՎիրս` և զԱղ-ուանս. և զՍիւնիս, մինչեւ ցԿապկոհ և ցը-

Պարհակն* Ճորայ, և արձակեաց զնա պատուով։

Եւ նորա պայման էր եդեալ ՚նմա՝ ածել զերկիրն զայն ՚ի ծառայութիւն։ Եւ եղեւ յամին մետասաներորդի Կոստանդի, լուծումն լինի հաշտութեանն՝ որ ընդ Կոստանդին և ընդ Մաւիաս իշխանն Իսմայէլի։

Եւ հրաման ետ արքայն Իսմայէլի ժողովել զամենայն զաւրս իւր ՚ի կողմանս արեւմտից, և ունել զգործ պատերազմի ընդ Հոռոմոց թագաւորութեանն՝ զի առցեն զԿոստանդնուպաւլիս, և ՚ի բաց բարձցեն զայն եւս թագաւորութիւնն։

ԳԼՈՒԽ ԼԶ.

Թուղթ արքային Իսմայէլի առ թագաւորն Յունաց Կոստանդին. գալ Մաւիաս իշխանին Իսմայէլացւոց ՚ի Քաղկեդոն, և յաղթիլ տերամբ։

“Եթէ կամիս՝ ասէ, խաղաղութեամբ ունել զկեանս քո, ՚ի բաց կաց յընդունայն պաշտամանէդ յայդմանէ՝ զոր ուսեալդ ես ՚ի մանկութենէ։ Ուրացիր զՅիսուսն զայն՝ և դարձիր առ Աստուածն մեծ՝ զոր եսն պաշտեմ՝ զԱստուած հաւր մերում Աբրահամու։

„Եւ զբազմութիւն զաւրաց քոց արձակեա՛ ՚ի քէն յիւրաքանչիւր տեղիս, և ես արարից զքեզ իշխան մեծ ՚ի կողմանդ յայդոսիկ, և առ-

* Պահորակն։

ձակեմ 'ի քաղաքդ տարիկանս , և քննեմ զամենայն գանձս՝ և հրամայեմ բաժանել 'ի չորս մասունս ։

« Երեքն ինձ՝ և մի քեզ . և տամ քեզ զաւրըս որչափ և կամիցիս , և առնում 'ի քէն սակ՝ որչափ և դու կարես տալ ։ Ապա թէ ոչ Յիսուսըն այն՝ զոր դու Քրիստոս կոչես , մինչ զանձն ոչ կարաց ապրեցուցանել 'ի Հրէից , զքեզ զիարդ կարէ ապրեցուցանել 'ի ձեռաց իմոց » ։

Եւ ժողովեցան ամենայն զաւրքն՝ որ 'ի կողմանս Արեւելից 'ի Պարսից և 'ի Խուժաստանէ՝ և 'ի կողմանէն Հնդկաց՝ և յԱրուաստանէ՝ և և յԵգիպտացւոց կողմանէ առ Մաւրաս իշխան զաւրուն՝ որ նստէր 'ի Դամասկոս ։

Եւ կազմեցին նաւս պատերազմականս յԱղեքսանդրիա և յամենայն քաղաքս ծովեզերեայս . և լցին զինուք և մեքենայիւք զնաւս . փճ նաւս մեծամեծս , առ մի նաւն հազար այր յընտիր ընտիր հեծելոց ։ Եւ հրամայեաց գործել նաւս թեթեւս հինգ հազարս ։

Եւ գումարեաց արս սակաւ վասն թեթեւութեան՝ առ մի նաւ արս հարիւր , զի արագագէս ճախրեսցեն սլանալով առ մեծամեծ նաւաւք շուրջանակի 'ի վերայ մկանաց ծովուն և արձակեաց զնոսա ընդ ծով ։ Եւ ինքն առ զզաւրըս իւր՝ որ ընդ իւր , և գնաց 'ի Քաղկեդոն ։

Իբրեւ եհաս 'ի վերայ ամենայն երկրի՝ հնազանդեցան ամենայն բնակիչք 'ի ծառայութիւն՝ որ զծովեզերբն և լեռնականս և դաշտականս ։ Իսկ բազմութիւն զաւրաց Հռոմին չոգան մըտին 'ի Կոստանդնուպաւլիս պահապան քաղա-

.քին և . . . . չոգաւ եմուտ 'ի Բաղկեդոն ։

Յամի երեքտասաներորդի Կոստանդնու, կազմեալ ունէր յեզր ծովուն նաւս բազումս Թեթեւս, զի յորժամ ծանրագոյն նաւքն հասանիցին 'ի Բաղկեդոնի՝ նա փութանակի հասցէ յաւգնականութիւն նոցա ։

Եւ զԹուղԹ արքային իւրեանց ետուն տանել 'ի քաղաքն առ Կոստանդին ։

Եւ առ արքայ զԹուղԹ և եմուտ 'ի տունն Աստուծոյ, և անկաւ 'ի վերայ երեսաց իւրոց՝ և ասէ, « Տէր Տէր զնախատինս՝ զոր նախատեցին զքեզ Հագարացիքս այս, եղիցի ողորմութիւն քո Տէր 'ի վերայ մեր, որպէս յուսամք 'ի քեզ ։ Լի՛ց զերեսս նոցա անարգանաւք՝ և խնդրեսցեն զանուն քո Տէր. ամաչեցեալ խռովեսցին յաւիտեանս յաւիտենից, և ամաւթալից կորիցեն, ծանիցեն զի անուն քո Տէր է, և դու միայն բարձրեալ ես 'ի վերայ ամենայն երկրի » ։

Եւ վերացոյց զպսակն 'ի գլխոյ իւրմէ, և մերկացաւ զծիրանիսն՝ և զգեցաւ քուրձ, և նըստաւ 'ի վերայ մոխրոյ, և հրամայեաց պահս քարոզել ըստ աւրինակին Նինուէի՝ 'ի Կոստանդընուպաւլիս ։

Եւ ահա եկին հասին 'ի Բաղկեդոն նաւք մեծամեծք Աղեքսանդրացւոց կողմանէ հանդերձ ամենայն փոքր նաւովքն և ամենայն կազմուածովքն իւրեանց, զի էր կազմեալ 'ի վերայ նաւացն մանգղիոնս, և մեքենայս հրացանս՝ և մեքենայս քարընկէցս, աղեղնաւորս և պարսաւորս. զի յորժամ հասանիցեն 'ի պարիսպ քաղա-

քին 'ի վերուստ 'ի գլխոյ աշտարակացն դիւր-եալ ելեալ 'ի պարիսպն՝ անկցին 'ի քաղաքն ։

Եւ հրամայեաց զնաւսն կարգել ճակատ առ ճակատ, և դիմել 'ի վերայ քաղաքին ։ Եւ իբրեւ մեկնեցան 'ի ցամաքէն իբր երկու ասպարէզաւք, անդ էր տեսանել զզաւրութիւն աջին Տեառն. զի ակնարկեաց Տէր յերկնից սաստիկ հողմոյ բռնութեամբ, և յարեաւ հողմն, և մրրրիկ մեծ, և դղրդեցաւ ծովն 'ի ներքուստ անդընդոց 'ի վեր և բարձրացեալ դիզանային ալիքըն նորա իբրեւ զկատարս բարձրաբերձ լերանց, և հողմն փոթորկեալ 'ի վերայ նոցա ճայթէր իբրեւ զամպ՝ և գոչէր ։

Եւ խոխոջիւն յանդնդոց լինէին. և անկան աշտարակքն, կործանեցան մեքենայքն, քակտեցան նաւքն, և ընկղմեցան բազմութիւն զաւրացն 'ի խորս ծովուն, և մնացեալքն 'ի վերայ տախտակացն ցնդեցան 'ի վերայ ալեաց ծովուն, և տարաբերեալ այսր և անդր յել և էջս ալեացըն՝ կործանեցան. զի եբաց ծովն զբերան իւր, և եկուլ զնոսա. և ոչ մնաց 'ի նոցանէ, և ոչ մի ։

Եւ ապրեցոյց Աստուած յաւուր յայնմիկ բարձրացեալ բազկաւ զքաղաքն 'ի ձեռն աղաւթից աստուածասէր թագաւորին Կոստանդիանոսի. և ոչ դադարեաց հողմոյն բռնութիւնն՝ և ծովուն խռովութիւնն մինչեւ ցվեց աւուրս ։

Եւ եղեւ իբրեւ տեսին Իսմայէլացիքն զձեռըն աջի Տեառն՝ բեկաւ սիրտ նոցա. և ելեալ 'ի գիշերի 'ի Քաղկեդոնէ՝ գնացին 'ի տեղի իւրեանց ։ Եւ միւս զաւրն՝ որ նստէր 'ի կողմանս Կապադովկացւոց, արար պատերազմ ընդ զաւ-

րացն Յունաց. զոր եհար Յոյնն, և գնաց փախըստական 'ի կողմանս Արուաստանի:

Հարեալ աւար զչորրորդ Հայս: Եւ եղեւ յետ անցանելոյ աշնանային ժամանակին՝ 'ի մերձենալ ձմերայնոյ՝ եկն զաւրն Իսմայելի և նըստաւ 'ի Դուին. և խորհէր երթալ հարկանել զԱիրս սրով սուսերի:

Խաւսէր ընդ նմա 'ի ձեռն պատգամի սպառնալեաւք, զի կամ եկեսցեն 'ի ծառայութիւն նորա, և կամ 'ի բաց թողցեն զերկիրն, և գընասցեն: Իսկ նոքա չառին յանձն առնել այնպէս, այլ պատրաստեցան ընդդէմ նորա 'ի պատերազմ: Եւ գնաց Իսմայելացին 'ի նոսա վերայ պատերազմաւ՝ երթալ սատակել զնոսա իսպառ:

Այն ինչ եղեւ նոցա 'ի ճանապարհ ելանել, անկաւ 'ի վերայ նոցա ցուրտ և ձիւն ձմերայնոյ, վասն որոյ չոգան փութանակի և գնացին 'ի կողմանս Ասորեստանի, և 'ի Հայս անիրաւութիւն ինչ ոչ գործեցին:

Իսկ իշխանքն Հայոց որ 'ի Յունաց և 'ի Տաճկաց կողմանէ, Համազասպ և Մուշեղ, և այլ ամենայն եկեալ 'ի մի վայր միաբանեցան, և արարին ընդ միմեանս հաշտութիւն, զի մի եղիցի 'ի մէջ սուր և արիւնհեղութիւն, և անցուցին խաղաղութեամբ զաւուրս ձմերայնոյն, զի և զշինականսն ապրեցուցանեն: Քանզի Արծրունեաց տէրն անկաւ յախտս հիւանդութե, և չոգաւ անկաւ յԱղթամար կղզի:

Եւ ոչ գոյր նմա լինել կարողութիւն ելանել արտաքս՝ կամ խորհել ինչ. և բաժանեցին զերկիրն ըստ թուոյ իւրաքանչիւր հեծելոց, և կար-

դեցին հարկապահանջս ոսկւոյ և արծաթոյ։
Եւ աստ էր տեսանել զաղէտս տարակուսի, զաւրէն հիւանդաց՝ յորժամ տագնապեսցի ցաււըն, և հատանիցի ՚ի խաւսից. այնպիսի ինչ եղեն. զի ոչ գոյր մարդկան տեղի փախստի և թագըստեան, և ոչ խնայել ՚ի ներքուստ, այլ որպէս ոք զի անկցի ՚ի ծով՝ և ելս ոչ կարիցէ գըտանել։

Իսկ իբրև զայն ետես Աշոտունեաց տէրն՝ խնդրեաց իւր զաւրս յԻսմայելացւոյն, զի հարցէ զՀայն և հալածական արասցէ, և զԱյրս սատակեսցէ ՚ի սուր սուսերի։

ԳԼՈՒԽ ԼԱ.

Ապստամբել Մարաց յԻսմայելացւոց։

Յայսմ ամի ապստամբեցան Մարք ՚ի ծառայութենէն Իսմայելի՝ և սպանին զիշխանն հարկապահանջին արքային Իսմայելի. ապաւէն և թիկունս իւրեանց արարին զամուրս աշխարհին Մարաց՝ և զանտառս խորաձորս, զվէհս և զվիմուտըս, և զխորաձորս դժնդակս՝ որ զգետովն Դազայ՝ և զերամբն Մարաց. զժիր և զքաջ ազգացըն զաւրութիւնս՝ որ բնակեալ էին ՚ի Նոսա Դելն և Դելումն։

Քանզի ոչ կարացին համբերել դառն և դըժընդակ ծառայութեանն, և հարկին ծանրութեանն՝ որ ՚ի վերայ նոցա, զի անդրէն ՚ի նոցա-

նէ միոյ միոյ ամի առնուին յնէ պայուասիկ դրամ. և որ ոչն կարէր տալ, առնուին ընդ միոյ միոյ դրամի մարդ մի։

Եւ 'ի բաց բարձին զհեծելութիւն և զիշխանութիւն աշխարհին, վասն այնորիկ տուեալ նոցա զանձինս իւրեանց 'ի կչիռս, լաւ համարեալ զմահ քան զկեանս։ Զմի յերկուցն գտանել, կամ մեռանիլ՝ և կամ ազատիլ 'ի չար ծառայութենէ։

Եւ սկսան զմնացեալ մարդիկն զաւրս ժողովել, և գունդս գունդս կազմել, և թերևս կարասցեն զերծանիլ......։

Արդ՝ իբրև ետես բազմութիւն զաւրացն Իսմայէլի՝ եթէ ոչ յաջողի նոցա գործն 'ի կողմանէ ամուր լերանցն Մարաց. քանզի ոչ իսկ նուաճեցան 'ի ծառայութիւն նոցա՝ Կեթրուս Եւսկիւթեայ՝ որ են գետք Դիլումք հանդերձ ամենայն ամրաբնակ բազմութեամբն։

Եւ բազումք ծախեցան յամուրս և 'ի խորաձորս գահավէժ լինելով. և բազումք խոցոտեալ նետիւք 'ի խարձան դժկոտս, 'ի քաջ և արի պատերազմողացն ոստուցեալ 'ի բաց 'ի կողմանցն յայնցանէ, դէմ եդին երթալ 'ի կողմանս հիւսիսոյ, յազգն՝ որ ըստ Կասբիական դրացն։ Չոգան հասին 'ի Կապանս Ճորայ։ Եւ անցեալ ընդ ներքս ընդ Կապանն՝ աւերեցին զամենայն կողմանս աշխարհին՝ որ առ լեռնոտամբն, և ելեալ ընդդէմ նոցա զաւրս սակաւս՝ որում Հոնաց դուռն կոչեն, հարին զնոսա, զի էին կողմնապահք տեղւոյն։

Եկն այլ զաւր 'ի կողմանցն Թետալաց, և

բաղխեցին զմիմեանս զաւրութեամբ սաստիկ , և 'ի պարտութիւն մատնեցաւ զաւրն Իսմայէլի առաջի զաւրացն Թետալաց : Եւ հարին զնոսա և սատակեցին սրով սուսերի : Եւ ապրեալքն փախստական ոչ կարացին ճողոպրել ընդ Կապանն :

Զի էին այլ զաւր նոցա 'ի նոցա Թիկանց , և նոցա դէմս 'ի լեառն արարեալ 'ի դժուարս մեծի լերինն Կաւկասու ելին ընդ կողմս լերինն հազիւ հազ , սակաւք ճողոպրեալք մազապուրծ մերկ և բոկ , հետեւակ և վիրաւոր , չոգան անցին 'ի կողմանս Տփղիսի յերկիր բնակութեան իւրեանց :

ԳԼՈՒԽ ԼԸ.

Ապստամբութիւն Մուշեղի 'ի Յունաց՝ և ծառայել Իսմայէլացւոց . պատերազմ Իսմայէլացւոց ընդ Յոյնս 'ի Նախճաւան . և կոտորեն զՅոյնս . և աւերեն զՀայաստան . մերժեն 'ի բաց կալ Հայոց 'ի ծառայութենէ Իսմայէլացւոց՝ և հնազանդիլ Յունաց . լինել կիւրապաղատ Համազասպայ Մամիկոնէից տեառն . վասնորոյ սպանանել Իսմայէլեայց զպատանդսն . անկանիլ խռովութիւն 'ի մէջ բանակին Իսմայէլի և պատառումն 'ի միմեանց . յաղթել անձնեցուն Մուաւիայ իշխանին իւրեանց և Թագաւորել՝ առնել ընդ ամենեսին խաղաղութիւն :

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէրն ապստամբեալ 'ի Յունաց կողմանէն՝ հնազանդեցաւ 'ի ծառայութիւն Իսմայէլի . և 'ի նմին ամի զաւրն Իսմայէլի՝ որ 'ի Հայաստան աշխարհի , կալան 'ի ծագաց 'ի ծագս զերկիրն ամենայն :

Եւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն, և ամենայն իշխանք աշխարհին միաբանեալ հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն, և ամենայն իրաւք փութային զկամս նոցա կատարել, զի երկեւղ անհնարին մահու կայր 'ի վերայ նոցա։

Յամին յայնմիկ 'ի ձեռն նախանձու եղբաւր իւրոյ մատնեցաւ երանելի այրն աստուածասէր Արտաւազդն Դիմաքսեան՝ և տուաւ 'ի ձեռն անզգամ դահճի Հաբիբն անուանեալ զաւրավարի՝ որ նստէր յԱրուճն Աշնակի։ Եւ սպան զնա տատակմամբ չարաչար մահուամբ։

Եւ էին աւուրք ցրտաշունչ ձմերայնոյն, և նեղէր զնոսա Յոյնն, և նոքա ցրտոյն ոչ կարէին ելանել և տալ պատերազմ ընդ նոսա, այլ ելին յանկարծակի և գնացին, անցին զգետովն և չոգան ամրացան 'ի Զարեհաւանի։

Իսկ Յոյնն իբրեւ ետես զայն՝ ոչինչ փոյթ արար վասն նոցա, այլ աւարեաց զքերդն Դըւնայ, և գնաց 'ի Նախճաւան՝ և մարտեաւ ընդ բերդին՝ զի աւարեսցէ զնա եւս։ Եւ էր զաւրավար զաւրուն Յունաց Մաւրիանոս ոմն, զոր ասէին այր հաւատարիմ։

Արդ 'ի հասանել ժամանակի գարնայնոյն՝ կազմեցաւ պատրաստեցաւ 'ի պատերազմ ընդ զաւրուն Իսմայէլի։ Եւ Մաւրիանոս յամառեալ՝ զիւրն խորհէր կատարել զգործ։ Եւ արշաւեաց Տաճիկն 'ի վերայ Յունին՝ որ մարտ եդեալ կռուէին ընդ բերդին Նախճաւանի, եհար զնոսա և սատակեաց 'ի սուր սուսերի՝ և զմնացեալսն փախստական արարեալ։

Եւ գնաց Մաւրիանոս փախստական, և չո-

գաւ անկաւ 'ի Վիրս։ Իսկ զաւրն Իսմայէլի դարձաւ 'ի նոցանէ՝ և պաշարեաց զԿարնոյ քաղաք. և մարտ եդեալ կռուեցաւ ընդ նոսա. իսկ նոքա ոչ կարացին զդէմ ունել նոցա պատերազմաւ, բացին զդուրս քաղաքին, և հնազանդեցան 'ի ծառայութիւն։

Եւ նոցա մտեալ 'ի քաղաքն ժողովեցին ոսկի և արծաթ՝ և զամենայն բազմութիւն ընչից քաղաքին, և կողոպտեաց ամենայն երկիրն Հայոց, և զԱղուանս. և զՍիւնիս՝ և զամենայն եկեղեցիս մերկացոյց։ Եւ կալաւ պատանդ զգլխաւոր իշխանս աշխարհին՝ և զկանայս և զուստերս՝ և զդստերս բազմաց։

Եւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն համազգեաւքն իւրովք գնաց ընդ նոսա. և տարեալ իջուցին զնոսա յԱսորեստան։ Անդ մեռաւ Թէոդորոս Ռշտունեաց տէրն՝ և մարմին նորա բերաւ 'ի գաւառ իւր, և թաղեցաւ 'ի գերեզմանի հարց իւրոց։

Եւ ունէր զիշխանութիւն Հայոց աշխարհիս՝ Համազասպ Մամիկոնէից տէրն՝ որդի Դաւթի՝ այր առաքինի յամենայն դէմս։ Բայց ընդանեսուն և ընթերցասէր և ուսումնասէր, և ոչ ըստ հայրենի ազգին վարժ և կիրթ հրահանգաւք զինուորական վարժից, որ մտեալ 'ի ճակատ, և ոչ տեսեալ զդէմս թշնամեաց։

Եւ արդ՝ սկսաւ նախանձել 'ի բնութիւն հայրենի տանն՝ քաջութեանն, ջերմեռանդ փութով կատարել և զգործ քաջութեան ըստ նախնեացն վարժից։ Լիապէս կատարել 'ի վերուստ խնդրելով զառաջնորդութիւն և զյաջողութիւն ան-

ձին քաջութեանն կատարել։

Իսկ կաթուղիկոսն Հայոց Ներսէս գնաց ընդ թագաւորին, որպէս վերագոյն ասացի, և չուեաց ընդ նմա 'ի Կոստանդնուպաւլիս։ Եւ ընկալաւ զնա անդ պատուով. և ետուն նմա ինչս՝ և արձակեցին անդրէն 'ի տեղի իւր, և եկն դադարեաց 'ի Տայս՝ մինչեւ մեռաւ Աշոտունեաց տէրն։

Դադարեաց աստուստ Տաճիկն. և ապա յետ վեցերորդի ամի հալածանացն դարձաւ անդրէն 'ի տեղիս իւր, և հաստատեցաւ յաթոռ կաթուղիկոսութեան, փութայր կատարել զշինուած եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց 'ի վերայ պողոտային Վաղարշապատ քաղաքի։

Արդ՝ թէպէտ և վայրապար զրուցեալ տողեցից զբանս 'ի կարգի պատմութեանս ըստ անհանճար խորհրդոյ մտացս իմոց, և ոչ ըստ արժանաւոր շնորհի գիտութեան։ Այլ սակայն անդըր հայեցեալ 'ի կարգս ուսումնասիրացն, և հաստատեցից մարգարէական բարբառովն՝ որ ըստ հրամանի Տեառն խաւսեցեալ։ Զի թէ և յառաջինսն կանխաւ կատարեալ, այլ սակայն և 'ի վերջինսս մինչեւ յաւիտեան կատարեսցի՝ ըստ բանին Տեառն որ ասէ, « Երկինք և երկիր անցցեն՝ և բանք իմ մի՛ անցցեն »։ « Զի հուր բորբոքեսցի՝ ասէ, 'ի բարկութենէ իմմէ՝ այրեսցէ և իջցէ մինչ 'ի դժոխս ներքինս »։ Եւ զի՝ զնոցանէն ասէ յայտ է։

Զի ասէ, եթէ, « Վառեսցին հրով՝ բորբոքեսցին հիմունք լերանց նոցա »։ Այսինքն զմե-

ծամեծ իշխանացն զբռնութիւնս։ Եթէ «Կուտեցից չարիս ամենայն 'ի վերայ նոցա, և նետիւք իմովք սպառեցից զնոսա»։

Զի որպէս նետք թռուցեալք 'ի դրկաց առըն կորովոյ 'ի լայնալիճ աղեղանէ 'ի նպատակ, այսպէս և սոքա 'ի Սին անապատէ որ 'ի վերայ՝ ամենայն երկրի կատարեալ սովով և սրով՝ և ահիւ մեծաւ։

Եւ զի 'ի կողմանս անապատին բորբոքեցաւ հուր, այսպէս յայտնապէս ցուցանէ այնու՝ զի ասէ, «Յորս առանց բժշկութեան արձակեսցես 'ի վերայ նոցա՝ զգազանս անապատի՝ որք այսր և անդր քարշեսցեն զնոսա ընդ երկիր»։

Զորմէ գոչէ մարգարէն Դանիէլ՝ եթէ «Գազանն չորրորդ ահեղ և զարմանալի, և հզաւր յոյժ, ժանիք նորա երկաթիք, և մագիլք նորա պղնձիք. ուտէր և մանրէր, և զմնացեալսն առ ոտն կոտորէր»։ Եւ այն եւս։ Եւս ապա ելս բանիցն ասէ «Մերձ է աւր կորստեան նոցա, հասեալ է պատրաստութեամբ տէր 'ի վերայ նոցա»։ Որ և այս եւս կատարեցի 'ի ժամանակի իւրում։

Ի նմին ամի 'ի բաց կացին Հայք 'ի ծառայութենէ Իսմայէլացւոցն, և հնազանդեցան անդրէն 'ի ծառայութիւն թագաւորին Յունաց։

Եւ արար արքայ Կոստանդին զՄամիկոնէից տէր զՀամազասպ՝ կիւրապաղատ, և ետ նմա գահոյս արծաթիս, և զիշխանութիւն աշխարհին Հայոց, և պատիւս այլոց իշխանացն՝ և գանձըս զաւրացն։

Յայնժամ ետես արքայն Իսմայէլի՝ եթէ 'ի

բաց կացին Հայք 'ի ծառայութենէ նոցա , զա-մենայն զպատանդսն՝ զոր տարեալ էին յերկրէն ոգիս իբրեւ ռչճե . սատակեցին զամենեսեան 'ի սուր սուսերի . և մնացորդքն սակաւք՝ Թուով իբրեւ իէ , որք ոչ դիպեցան 'ի տեղւոյն այն , միայն ապրեցան :

Իսկ Մուշեղ Մամիկոնէից տէր , վասն զի է-ին նորա չորս որդիք 'ի պատանդի առ Իսմայէ-լացւոցն , վասն այնորիկ ոչ կարաց 'ի բաց կալ 'ի ծառայութենէ նոցա :

Երեք (որդիք) Համազասպայ , (և) եղբայր մի 'ի պատանդի : Բայց զայն՝ և եւս այլ յիշխա-նայն հանդերձ կանամբք իւրեանց , խնդրէին առ ինքեանս յԱսորիս :

Վասն այնորիկ լաւ համարեալ զմահ քան ըզ-կեանս 'ի բաց կացին 'ի ծառայութենէ նոցա՝ և հապճէպ երթեւեկով հնազանդեցան 'ի ծառա-յութիւն Թագաւորին Յունաց՝ հանդերձ միա-բանութեամբ իշխանացն և զաւրացն Աղուա-նից , և իշխանացն աշխարհին Սիւնեաց՝ հան-դերձ աշխարհաւն իւրեանց :

Որք լծեալ էին յառաջագոյն յաշխարհագիրն Ատրպատականի , մինչեւ բարձաւ Թագաւորու-Թիւնն Պարսից , և տիրեաց Իսմայէլացին , նոքա անդրէն նուաճեալ միաբանեցան ընդ Հայոց : Եւ ձերբակալ արարեալ զՄուշեղ , և զայլ եւս յիշխանացն՝ որ էին ընդ նմա :

Արդ՝ զայլ իշխանսն՝ զորս ձերբակալ արար-եալ էին , հրամայեաց Թագաւորն Թողուլ 'ի բաց , բայց զՄուշեղ առ ինքն խնդրեաց :

Արդ՝ առաքեաց Աստուած խռովութիւն 'ի

մէջ բանակացն որդւոցն Իսմայէլի, և պատառեցաւ միաբանութիւն նոցա, և խառնեցան ընդ միմեանս. և բաժանեցան 'ի չորս մասունս:

Մասն մի այն՝ որ 'ի Հնդկաց կողմանէն: Եւ մասն մի այն՝ որ ունէին զԱսորեստանն՝ և զկողմանս հիւսիսոյ: Եւ մասն մի այն՝ որ յԵգիպտոս՝ և 'ի կողմանս Թետալացւոց: Եւ մասն մի 'ի կողմանս Տաճկաց՝ և յԱսկարաւն կոչեցեալ տեղւոջ:

Եւ սկսան կռուել ընդ իրեարս, և անհուն կոտորածով զմիմեանս սատակէին: Արդ՝ միաբանեալ այն՝ որ յԵգիպտոս և 'ի կողմանս Տաճկաց, սպանին զԹագաւորն իւրեանց, և աւար հարին զբազմութիւն գանձուցն. և այլ Թագաւոր նստուցին: Եւ ինքեանք գնացին յիւրաքանչիւր տեղիս:

Իսկ այն իշխանն որ 'ի կողմանս Ասորեստանի էր՝ Մաւիաս անուն իշխան նոցա՝ որ էր երկրորդ Թագաւորին իւրեանց, իբրև ետես զեղեալն՝ միաբանեալ զզաւրս իւր, գնաց և նա յանապատըն՝ և սպան զայն եւս արքայ՝ զոր նոքայն նըստուցեալ էին, և եա մարտ ընդ զաւրացն՝ որ 'ի Տաճկաց կողմանէ, և եհար զնոսա կոտորմամբ մեծաւ:

Եւ դարձաւ անդրէն յաղթութեամբ յԱսորեստան: Իսկ այն զաւրն՝ որ յԵգիպտոս, միաբանեալ ընդ Թագաւորին Յունաց՝ և արար հաշտութիւն, և միաւորեցաւ: Եւ բազմութի̄ զաւրաց իբրև հնգետասան հազարաց հաւատացին 'ի Քրիստոս և մկրտեցան:

Եւ սատակեցաւ արիւն կոտորածին անհուն

բազմութեանց 'ի մէջ բանակացն Իսմայէլի . և գործ պատերազմին տագնապէր զնոսա՝ զմիմեանըս սատակելով :

Եւ ոչ կարէին դադարել փոքր մի 'ի սրոյն՝ և 'ի գերութենէն՝ և 'ի սաստիկ պատերազմացն՝ որ 'ի ծովու և 'ի ցամաքի , մինչև զաւրացաւ Մաւիաս և յաղթեաց ամենեցուն :

Եւ հնազանդեցուցեալ ընդ ինքեամբ , և թագաւորէ 'ի վերայ կալուածոց որդւոցն Իսմամայէլի , և առնէ խաղաղութիւն ընդ ամենեսին (ամէն) :

Ի վերջն եդեալ էր յիշատակարանս այս։

ՅԵՏԻՆ ՚ի գրչաց՝ և զառաջինս ՚ի մեղաւորաց՝ զանարժան զանարհեստ և զանիմաստ զԳրիգոր երէցս արժանի առնել աղաչեմ զձեզ ով սուրբ ընթերցողք միով ողորմեայիւ, և մեղաց իմոց թողութիւն շնորհել ինձ և իմոցն ամենայնի. և նա՝ որ յիշէ, յիշեալ լինիցի յարդարամէտ դատաւորէն մերմէ՝ Յիսուսէ Քրիստոսէ. և նմա փառք յաւիտեանս՝ ամէն։

Արդ՝ Գրեցաւ սա ՚ի Բռուքն (Հայոց) ամին. ՚ի Բռուղէլ՝ ՚ի վանս Յովհաննու Կարապետի։

ՎՐԻՊԱԿՔ ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

ՍԽԱԼ	ԵՐԵՍ	ՈՒՂԻՂ
սպարադէտ	46	սպարապետ
քրիստոնեայքդ	52	քրիստոնեայքն
հարարոյին	60	Հրարոյին
ՅԱՅՆԺԱՄ	79	ՅԱՑՆՄ
Պրիկոս	112	Պրիսկոս
ղԱ՛երղինայ	120	ղԱ՛րդինայ
Ո՝խակերոփ	120	Ո՝խնկերոփ
զձեզ	140	զքեզ
նոր	142	նորա
գոյծ	147	գոյժ
չոմն	151	Ո ոմն
Տարնոյ	170	Լարուոյ
ջանայուք	189	ջանացան
Ոսաակէս սրբոյն	202	Ոսաակէս որ-դի սրբոյն